

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ŞƏFƏQ ƏLƏMDAR qızı ABBASOVA

**“C.D.SELİNCERİN “ÇOVĐARLIQDA UÇURUMDAN QORUYAN”
ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MƏCAZİ MƏNALI SÖZLƏR VƏ
ONLARIN TRANSFORMASIYA YOLLARI”**

mövzusunda

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

f.f.d. Əliquliyeva M.T.

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MƏCAZİ MƏNALI SÖZLƏR HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT...10	
1.1.Məcazi mənalı söz anlayışı və onun növləri haqqında.....	10
1.2. Məcazi mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçinin qarşılaşdığı problemlər.....	35
II FƏSİL. C.D.SELİNCERİN “ÇOV DARLIQDA UÇURUMDAN QORUYAN” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏCAZİ MƏNALI SÖZLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ YOLLARI.....	45
2.1 C.D.Selincerin həyat və yaradıcılığı və “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri haqqında məlumat.....	45
2.2 C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində ingilis dilindən Azərbaycan dilinə işlənmiş məcazi mənalı sözlərin müqayisəli təhlili.....	54
NƏTİCƏ.....	77
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hər bir xalq öz dili ilə tanınır. Dilimiz bizi mədəniyyətə və sivilizasiyaya aparan, bizə bələdçilik edən əsas fenomendir. Dil, ulularımızdan bizə qalan əmanət, zəngin xəzinədir. Dilini mükəmməl bilən insan yaxşı silahlanmış döyüşçü kimidir. Tarixən, belə bir deyim vardır ki, “Dil bilənin dünyası da geniş olur”. Bu, özlüyündə çox dərin məna ifadə edən bir cümlədir. Belə ki, nə qədər çox dil bilsək, o qədər çox insanı ana dilində anlayacaq, o qədər çox mədəniyyət, tarix, adət-ənənə ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazanacağıq.

Tarix boyu dil insan cəmiyyətinin əsas ünsiyyət vasitəsi və işarələr sistemi hesab olunmuşdur, təfəkkürün inkişafı üçün vasitə və nəsildən nəsilə ötürülən xalqın mədəni tarixi ilə vəhdət təşkil etmişdir. Dil və mədəniyyət anlayışları qarşılıqlı əlaqədədir, bir-birinə bağlıdır və dil mədəniyyətin inkişafını şərtləndirir, onun xarakterinə və spesifikasiyaya təsir edir, formalaşmasında iştirak edir.

Dilin əsasını lüğət tərkibi təşkil edir. Dilin lüğət tərkibinə daxil olan söz qruplarından biri də məcazi mənalı sözlərdir. Məcəzi mənalı sözlər hər xalqa, dilə, mədəniyyətə uyğun olaraq fərqlənir və həmin xalqın xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Belə sözlərin araşdırılmasına tərcümə nəzəriyyəsində, həm də dilçilikdə çox rast gəlinir. Dilin tarixinin öyrənilməsi, iki dilin müqayisəsi, tərcümə xüsusiyyətləri öyrənilən zaman, məcazi mənalı sözlərin araşdırılması daim diqqət mərkəzində olmuşlar. Hal-hazırda da, ən aktual məsələlərdən biri hesab olunur.

Tərcüməçinin üzərinə düşən əsas məsuliyyət ondan ibarətdir ki, məxəz dildəki məcazi mənalı söz və ifadələrin əsl mənasını anlasın, onları hədəf dilə maksimum dərəcədə yaxın mənalı ifadə ilə tərcümə etsin, burada məna təhrifinə yol verilməsin. Bu da tərcüməçidən peşəkarlıq tələb edir.

Dissertasiya işinin əsasında ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş əsərdə məcazi mənalı sözlərin tərcüməsi, tərcümə prosesi zamanı ortaya çıxan problemlər və onların həlli yolları dayanır. Tərcümə zamanı problemlərin ortaya çıxmaması və ya tərcüməçilərin səhvə yol verməməsi üçün riayət etməli olduqları qaydalar aşağıdakılardır: 1) Məxəz dili yaxşı bilməlidirlər; 2) Hədəf dilə yiyələnməyi

bacarmalıdırlar; 3) Məxəz dilin mədəniyyətinə bələd olmalıdırlar; 4) Hədəf dilin mədəniyyəti ilə də tanış olmalıdırlar; və 5) Ədəbi əsərlər haqqında geniş biliyə və elmə malik olmalıdırlar; 6) Məxəz dilin lüğətini yaxşı mənimsəməlidirlər; 7) Məxəz dilin qrammatikasına tamamilə yiyələnəməlidirlər; 8) Xüsusilə məxəz dildə müəllifin məqsədini başa düşməlidirlər; 9) Həm məxəz, həm də hədəf dilin sosial-mədəni xüsusiyyətlərini başa düşməlidirlər; 10) Yaxşı ədəbiyyat anlayışına sahib olmalıdırlar.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Məcəzi mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı yaranan problemlər dilçi alimləri, mütəxəssisləri də narahat etmiş və onların da bu mövzu ilə bağlı fikir bildirməsinə səbəb olmuşdur.

Musa Adilov, Zemfira Verdiyeva və Firəngiz Ağayevanın “Azərbaycan dilinin semasiologiyası” kitabında sözün çoxmənalılığı, mənə dəyişmələri, metafora, metonimiya, sinekdoxa kimi məcaz növləri haqqında geniş bəhs olunmuş, xeyli sayda nümunələr göstərilmişdir.

Səlim Cəfərovun “Müasir Azərbaycan dili-Leksika” kitabında çoxmənalı sözlərin məcazi mənalarının dilimizdə sabit söz birləşmələrinin əmələ gəlməsi üçün əsas baza təşkil etməsi barədə danışılır.

Bundan başqa, Süleyman Səfərov və Elvira Qaracayevanın müəllifi olduğu “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” kitabında məcazi mənalı söz anlayışı geniş şəkildə araşdırılmış, təhlil olunmuş, məcazi mənalı sözlərin bir çox növləri və onların funksiyaları barəsində danışılmış, eyni zamanda bədii ədəbiyyatımızdan, aşiq yaradıcılığından misallar göstərilərək əsaslandırılmışdır.

Əsər barəsində bir çox xarici məqalələr də vardır. Məsələn,

1) İranın Xarəzmi Universitetinin tələbəsi Mostafa Sadaqat Rostaminin “Fars tərcümələrində “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”ın dili” ;

2) Lvov Politeknik Milli Universitetinin tələbələri Marta Karp və Yulia Kuçerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”-da kiçiltmə və litotaların leksik və semantik xüsusiyyətləri” ;

3) İndoneziya Universitetinin tələbəsi Haru Devinin “Tərcümə elminin strategiyaları və onların “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” üzərində təsiri” ;

4) Boston Universitetinin tələbəsi Maykl Şimekin “Çovdarlıqda uçurumdan

qoruyan”da danışiq dili, idiom və metaforalarının tərcüməsi” məqalələrində;

5) həmçinin, Tümen, Qazaxıstan Universitetlərinin tələbələrinin məqalələrində əsərin geniş təhlili və hərtərəfli müzakirəsi aparılmışdır.

Xarəzmi Universitetinin tələbəsi Mostafa Sadaqat Rostaminin “Fars tərcümələrində “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”ın dili” məqaləsində, əsərin fars dilinə tərcümə olunmuş versiyaları ilə orijinalı müqayisə olunmuş, oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılmışdır. Fars tərcüməçilərinin əsərə öz ruhunu qatması, əsəri öz baxış bucağı və dünyagörüşünə uyğun tərcümə etməsindən bəhs olunur, əsərə edilən əlavələr və ixtisarlara müzakirə olunmuşdur. Lvov Politeknik Milli Universitetinin tələbələri Marta Karp və Yulia Kucerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”da kiçiltmə və litotaların leksik və semantik xüsusiyyətləri” məqaləsində əsərə sırf məcazi mənalı sözlərin bir növü olan litotaların təhlili cəhətdən yanaşılmış, əsərdən kiçiltmə mənasında verilən ifadələr seçilmiş, nümunə olaraq verilmiş, tələbələrin öz fikri əlavə olunmuşdur. İndoneziya Universitetinin tələbəsi Haru Devinin “Tərcümə elminin strategiyaları və onların “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” üzərində təsiri” məqaləsində tərcümə elmi, onun tarixi və inkişafı haqda ümumi məlumat verilmiş, tərcümə sənəti bir elm olaraq araşdırılmış, onun strategiyaları öyrənilmiş və əsər üzərindəki təsirindən danışılmışdır.

Bundan başqa, Boston Universitetinin tələbəsi Maykl Şimekin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”da danışiq dili idiom və metaforalarının tərcüməsi” məqaləsində ingilis dilində olan idiomatik frazaların əsərdə hansı formada işlədilməsi, bədiilik cəhətdən əsərə nə qatması, əsərin dilini hansı istiqamətdə dəyişdiyi müzakirə olunmuşdur.

Bu kimi məqalələrlə tanışlıq tədqiqat işinin yazılmasında böyük rol oynamış, əvvəlki tədqiqatçıların təcrübəsindən yararlanaraq, əsərə bu istiqamətdə baxış keçirilmişdir. Məqalələrdə əsərə fərqli cəhətlərdən yanaşılsa da, əsərdəki bütün növ məcazi mənalı sözlərin araşdırılmasına rast gəlinməmişdir, bu səbəbdən, bu tədqiqat işi əsərin təhlilində bir yenilik hesab oluna bilər.

Həmçinin, C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə etdiyi bütün növ məcazi mənalı sözlərin araşdırılması və təhlilinə heç bir kitabda rast

gəlinmir, yəni, bu cəhətdən əsər ətraflı işlənilib öyrənilməmişdir. Əsərdəki məcazi mənalı sözlərin öyrənilməsi, transformasiyası, tərcümə üsulları, problemlərin həlli bizim tədqiqat işində aparılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi tanınmış yazıçı, C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunan məcazi mənalı sözlər və onların transformasiya yollarının araşdırılması, öyrənilməsi, təhlili, məcazi mənalı sözlərin yerinə yetirdiyi funksiyanı müəyyənləşdirmək, söz və ifadələri dilimizə tərcümə edərkən tərcüməçinin istifadə etdiyi üsul və vasitələri araşdırmaq, metodları təhlil və müqayisə etmək, tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemləri müəyyən etmək və bu problemləri aradan qaldırılmaqdır.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün bəzi vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) Məcazi mənalı sözləri nəzəri cəhətdən araşdırmaq və məlumat vermək;
- 2) Məxəz dildəki və hədəf dildəki məcazi mənalı söz və ifadələri qarşılaşdıraraq, ortaya çıxan problemləri və onların həlli yollarını göstərmək;
- 3) Həmin söz və ifadələrin tərcümə metodları haqqında məlumat vermək; və nəhayət,
- 4) C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində işlənən məcazi mənalı sözlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsində hansı metodlardan istifadə edildiyini müəyyən etmək.

Tədqiqat apardığımız dissertasiya işindədə qarşımızda məhz bu vəzifələr dayanır və sonda göstərilən məqsədlərə çatmaq əsas hədəfimizdir.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işi yazılarkən, bir çox mənbələrdən, kitab, monoqrafiya, elektron vəsait və lüğətlərdən istifadə olunmuşdur. Tərcümə peşəsi və onun mahiyyəti barədə dos. Fialə Abdullayevanın “Peşəkar tərcümənin əsasları” kitabından, tərcümə ilə bağlı məlumatlarımızı daha da artırmaq üçün bu sənətin sirlərini hərtərəfli araşdırıb təhlil edən alim Qılınxan Bayramovun “Tərcümə sənəti” kitabından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işi araşdırılarkən, ingilisdilli lüğətlərdən istifadə çoxluq təşkil etməkdədir ki, onların da böyük bir qismi elektron lüğətlərdir.

Tədqiqat işinin əsas mövzusu olan məcazilik və çoxmənalılıq haqqında ən geniş mənbələr isə prof. Buludxan Xəlilovun “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası”, Musa Adilov, Zemfira Verdiyeva və Firəngiz Ağayevanın “Azərbaycan dilinin semasiologiyası”, Səlim Cəfərovun “Müasir Azərbaycan dili-Leksika”, Süleyman Hüseynov və Elvira Qaracayevanın “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” kitablarıdır. Bundan əlavə, şair, tərcüməçi Sabir Mustafanın “Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər” monoqrafiyasından, prof. Həsərət Həsənovun “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları (2003)”, filoloq, ədəbiyyatşünas R.Novruzovun “Bədii tərcümənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” kitabından istifadə olunmuşdur. Əlavə olaraq, ingilisdilli və rusdilli kitablardan, məsələn, Newmark “Approaches to Translation”, Nida “Principles of Correspondence”, Казакова Т. А. “Художественный перевод. Теория и практика”, Бархударов Л. С. “Язык и перевод” və s. geniş istifadə olunmuşdur. Əsər haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün isə, xarici mənbələrə müraciət edilmiş, müxtəlif ölkələrdən olan dissertant və magistrların, tələbələrin məqalələri, fikirləri oxunub nəticə çıxarılmışdır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiyada C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərindən bəhs edilir. Dissertasiyanın elmi yeniliklərindən biri kimi, əsərdəki məcazi mənalı sözlərin tək-tək təhlil edilməsini, bu sözlərin orijinalda və əsərin tərcüməsindəki fərqliliklərinin qeyd olunmasını göstərə bilərik, bu nümunələr olduğu kimi verilərək, məxəz dildən hədəf dilə hansı yollarla transformasiya olunduğu qeyd olunmuşdur.

Eyni zamanda, məxəz dildə məcazi məna bildirən sözün hədəf dilə tərcüməsi zamanı bu məcaziliyin saxlanıb-saxlanılmaması, məxəz dildə həqiqi məna bildirən sözlərin hədəf dildə məcazi mənalı sözə çevrilməsi, və ya bu məcaziliyin tamamilə itirilməsi, orijinal və tərcümə olunmuş ifadələrin bəzən eyni mənanı bildirməsi, bəzən isə mənadan uzaqlaşması, tərcüməçinin özünün etdiyi əlavələr, özünəməxsus tərcümə üslubu araşdırılmış, təhlil edilmişdir. Nəticə etibarilə, C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərindən istifadə olunan məcazi mənalı sözlərin tərcümə yollarının öyrənilməsini elmi baxımdan yenilik hesab edə bilərik.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya

işində C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunan məcazi mənalı sözlərin elmi baxımdan tədqiqatı aparılmışdır. Dissertasiyanın elmi əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, burada tərcümə prosesində vacib rol oynayan məcazi mənalı sözlərdən bəhs edilmiş, əsərdən konkret nümunələr göstərilərək, tərcümə və orijinaldakı ifadələrin qarşılıqlı təhlili aparılmış, tərcümə zamanı onların öz məcaziliyini nə dərəcədə qoruyub saxladığı araşdırılmışdır, bəzən eyni bir ifadə hər iki dildə olmadığı üçün, necə əvəzlənəcəyi, hədəf dildəki hansı sözlərlə ən yaxın mənanın verilməsi üzə çıxarılmışdır.

Məcazi mənalı sözlərin həm əsas mənasının, həm də mətn tərkibində hansı dəyişikliklərə məruz qaldığının ətraflı göstərilməsi də tədqiqatın elmi əhəmiyyətinə dair nümunə hesab oluna bilər. Bu tədqiqat işinin uğurla yerinə yetirilməsi həm məcazi mənalı sözlərin ətraflı şəkildə öyrənilməsi baxımından faydalı olacaq, həm də, gələcəkdə bu sahədə araşdırma aparanlara, Selincerin yaradıcılığı haqqında məlumat toplamaq istəyənlərə yardım edəcəkdir. Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, tərcüməçilərə, məcazi mənalı sözləri tərcümə edərkən hansı üsullardan istifadə edə biləcəklərini göstərir və onlara, təhlil etdiyimiz əsərin tərcüməçisinin özünəməxsus şəkildə əsərə yanaşmasını, öz ruhunu qatmasını, hansı ifadəni necə tərcümə etməsini açıq-aydın təqdim edir.

İşin aprobasiyası. “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində məcazi mənalı söz və ifadələrin çoxluğu, onların tərcüməsi zamanı tərcüməçinin müşahidə olunan fərqli tərcümələri, ümumən, yerli və dünya ədəbiyyatında məcazi mənalı sözlərə olan maraq, və çox zaman onların tərcüməsi zamanı ifadəliliyin, obrazlılığın tam saxlanıla bilməməsi, mövzunun aktuallığı səbəbindən, “Məcazi mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçinin qarşılaşdığı problemlər” adlı məqalə yazmaq qərarına gəldik. Eyni adlı məqaləyə rast gəlinməsə də, məcazi mənalı sözlərin müxtəlif növlərinə həsr olunmuş bir çox məqalələr araşdırılmış, müqayisə olunmuş, nümunələrdən istifadə olunmuşdur. Bundan başqa, məqalədə “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində məcazi mənalı sözlərin olduğundan bəhs edilmiş, nümunələr verilərək, şərh olunmuşdur. Dünya universitetlərinin tələbələri arasında bu əsərə fərqli cəhətlərdən yanaşaraq məqalələr yazılmışdır. Tədqiqat işinin və məqalənin yazılmasında belə

mənbələrin də rolu əvəzsizdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya strukturuna görə, giriş, iki fəsil, dörd yarım fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın birinci fəslə də, özlüyündə iki yarım fəsildən ibarətdir. Birinci fəsildə, ümumilikdə məcazi mənalı sözlərdən bəhs edilir, onlar haqqında ümumi məlumat verilir. Bu hissədə məcazi mənalı söz anlayışı və onun növləri haqqında, dilçilikdə, bədii ədəbiyyatda işlənməsi barəsində danışılır. Ardınca, məcazi mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçinin qarşılaşdığı problemlərdən bəhs edilir, nümunələr göstərilir.

İkinci fəsil də iki yarım fəslə bölünür. Bu fəsildə, C.D.Selincerin həyat və yaradıcılığı və “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri haqqında məlumat verilir. Bundan başqa, burada C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunmuş məcazi mənalı sözlərin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə yolları araşdırılmış, əsərdən konkret nümunələr gətirilərək təhlil olunmuşdur.

I FƏSİL

MƏCAZİ MƏNALI SÖZLƏR HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

1.1. Məcəzi mənalı söz anlayışı və onun növləri haqqında

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, xalq şairi Rəsul Rza ana dilimizin inkişafı ilə bağlı fikirlərinin birində demişdi: “Metal alət işlədilməsə, paslanır. Dil də işlədilməsə, get-gedə kəsərini, məna dəqiqliyini və dərinliyini, ifadə incəliyini və gözəlliyini itirər, inkişafdan qalar” [41]. Məcəzi mənalı sözlər də dilimizi zənginləşdirir, maraqlı edir, dəyişdirir, məna qatır, inkişaf etdirir. Məhz bu cəhətilə, məcəzi məna – həqiqi və ya birbaşa mənadan fərqlənir. Hər bir sözün bir və ya daha artıq mənası ola bilər. Yalnız bir mənası olan sözlərə biz birmənalı və ya təkmənalı sözlər deyirik. Məsələn: dənizçi, sığırçın, səkkiz və s. Söz deyilərkən, onun ilk yada düşən, birbaşa mənası onun həqiqi mənasıdır. [8, s. 112] Dilimizdə bir çox sözlərin iki və daha artıq mənası vardır. Sözlər həm kontekst daxilində, həm də ayrılıqda müxtəlif mənaları bildirə bilərlər. Sözün məzmununun, dəyərinin başqa bir obyekt üzərinə köçürülməsi, bənzədilməsi nəticəsində yaranan məna onun ikinci dərəcəli mənası hesab olunur. Bu , həm də, sonradan qazanılan, və ya törəmə məna adlandırıla bilər. Məcəzi məna çox vaxt bənzətmə vasitəsilə yarandığı halda, həm də, insanlara məxsus olan xüsusiyyətlərin, hərəkətlərin heyvanların və digər canlı və ya cansız obyektlərin üzərinə köçürülməsi vasitəsilə də yarana bilər. Məsələn: dəmir iradə, bulağın gözü, fikri tutmaq, imtahandan kəsilmək və s.

Alim, dilçi, f.e.d. H.Həsənovun da qeyd etdiyi kimi: “Məcəz sözün semantikasi ilə bağlı olan leksik-üslubi hadisədir”[6]. Müəyyən bir sözün anlaşılması üçün, həmin söz səslənən zaman, həm danışanın, həm də dinləyənin beynində hər hansı bir fikir formalaşmalıdır. Bəzən bu sözlər və ya ifadələr elmi əsasla malik olmur, lakin məcəzi mənada işlədilir. Məsələn: fikrini almaq, əldən düşmək, başa düşmək, başa çatdırmaq və s. Anlaşılmazlıq o zaman baş verə bilər ki, dinləyən eşitdiyi səs kompleksinin nə demək olduğunu və ya hansı fikrə işarə olduğunu anlaya bilmir.

Bəs dildə olan bu məna dəyişmələri hansı səbəbdən baş verir? Sözlərin mənacə dəyişməsindən bəhs edərkən, əsasən, iki cəhət fərqləndirmək lazımdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Yeni mənanın yaranması səbəbi
- 2) Yeni mənanın yaranması üsulu [8, s. 125]

Biz, dildə yeni mənanın yaranmasını, dilin özü ilə bağlı bir hadisə olaraq qəbul etməməliyik, çünki bu, dildən xaricdə baş verən hadisədir, və ya, bu dildə danışan cəmiyyətin ehtiyacı və ya diktəsi hesab oluna bilər. Hər bir sözün mənası həm bu dildə danışan insanların şüuru ilə, həm də dil ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, sözün mənası məhfum anlayışı ilə sıx bağlıdır, lakin bu iki anlayışı bir-biri ilə qarışdırmaq olmaz. Məhfum daim inkişafda olan, dəyişkən bir ünsür olsa da, məna, onun daxilindəki dəyişməyən, sabit qalan hissəsidir.

Dil cəmiyyətə məxsus olduğu üçün, zaman-zaman bu cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər, müəyyən məhfumların, obyektlərin dilə daxil olması, bəzi əşyaların istifadədən çıxması da dilə təsirsiz ötüşmür.

Bu fəsildə məcaz növlərinə nümunə olaraq göstərilən söz və ifadələr izahlı lüğətlərdən götürülmüş və bir çox dilçilik ədəbiyyatlarında qeyd olunmuşdur:

Dildə əvvəlcədən mövcud olan sözlərin müəyyən bir əlaqə səbəbindən yeni anlayışlar bildirməsinə *semantik derivasiya* deyirik. Məsələn: *quş* (quş qoymaq ifadəsində - sözü və ya ifadəni fərqləndirmək üçün qoyulan işarə), *pəncərə* (dərs cədvəlində - müəllimin ardıcıl dərsləri arasında buraxılan boş dərs), *kəsilmək*, *kəsmək* (imtahandan keçmək üçün lazımi qiyməti ala bilməmək)[8]. Yeni anlayışın yaranması ilə, sözlərin *mənası genişləndirilə* bilər. Bu da, sözdə baş verən semantik hadisə olaraq başa düşülür.

Məna genişlənməsinə misal olaraq bu sözləri göstərmək olar: Bildiyimiz kimi, “*vətən*” sözü hal-hazırda bizim üçün çox müqəddəs bir anlayışdır, toxunulmaz bir məhfumdur[8, s. 127]. Halbuki, zamanında bu söz sadəcə kiminsə doğulduğu yer, məkan olaraq başa düşülürdü. Və yaxud, “*yoldaş*” sözü hal-hazırda bir çox mənalarda işlənir. Məsələn, həyat yoldaşım, ömür-gün yoldaşım, əsgərlik yoldaşım, sinif yoldaşım, və s. Vaxtilə bu söz sadəcə, birlikdə yol getdiyin yol yoldaşı mənasında

işlədilirdi. Bundan başqa, “*adlı-sanlı*” ifadəsi hal-hazırda məşhur, tanınmış olan bir çox insana aid edilə bilər: adlı-sanlı yazıçı, müğənni və s. Əvvəllər isə, bu söz sadəcə varlı və zadəgan ailəsinə aid insanlara şamil olunurdu. “*Cəbhə*” sözü indiki dövrdə genişlənərək, “*xalq cəbhəsi*”, “*ideoloji cəbhə*” və s. mənalarda işlənsə də, əvvəllər yalnız döyüş meydançası mənasını verirdi [3, s. 145].

Sözlərin mənasının genişlənməsi halına dildə iki formada rast gələ bilərik :

1) Heç bir dəyişiklik olmadan sözün mənasının genişlənməsi;

2) Köhnəlmiş sözün əvvəlki mənasından uzaq yeni məna kəsb edərək öz mənasını genişləndirməsi [8, s. 127].

1) *Heç bir dəyişiklik olmadan sözün mənasının genişlənməsi*: Məsələn: “*danışiq*” sözü əvvəllər sadəcə bir neçə nəfərin şifahi formada öz fikirlərini bir-birinə çatdırması kimi başa düşülürdü. İndiki dövrdə “*danışiq*” sözü, öz ilkin mənası ilə birlikdə, həm də iki tərəf arasında hər hansı məsələ barəsində gedən fikir mübadiləsi kimi də başa düşülür. “*Elçi*” sözü keçmişdə yalnız oğlan evindən qız evinə gedən şəxs mənasını verirdi. İndiki dövrdə həmin məna ilə yanaşı, həm də siyasi məna qazanmışdır, yəni diplomatik nümayəndə anlayışını da ifadə edir. “*Yığıncaq*” sözü daha öncə insanların bir yerə toplanması kimi başa düşülürdü. İndi isə bu söz, iclas sözü ilə eyni mənada çıxış edir. Azərbaycan dilindəki bayram, gün, ağır, aylıq, və s. sözləri də bu cərgəyə aid etmək olar. “*Bayram*” sözü: əvvəlki mənası: milli bayram, indi həm də: xalq şənliyi mənasında işlənir. “*Gün*” sözü: 24 saatdan ibarət zaman kəsiyi və eyni zamanda yaşadığımız planetin adını bildirir. “*Ağır*” sözü: - əvvəlki mənası: əşyanın ağırlığı, indi həm də: ağır sənaye kimi işlənir. “*Aylıq*” sözü: - əvvəlki mənası: əmək haqqı, indi həm də: bir aylıq vaxtdan ibarət hökumət tədbiri mənasını bildirir [3, s. 146-147].

2) *Köhnəlmiş sözün əvvəlki mənasından uzaq yeni məna kəsb edərək öz mənasını genişləndirməsi*: Məsələn: “*qulluqçu*” sözü, əvvəllər sadəcəvarlı insanların evində işləyən şəxs kimi başa düşülürdü, indi isə, bu söz cəmiyyətdə işləyən, müəyyən bir idarədə çalışan şəxsi bildirir; “*başmaq*” sözü, əvvəlki mənası yalnız kişi və ya qadın ayaqqabısı olsa da, indi həm də texniki termin olaraq işlədilir. Maşınlarda olan qoruyucu və ya altlıq mənalarında işlədilməsinə rast gəlmək mümkündür. Sözün

mənasının daralması da, mənanın genişlənməsi kimi, semantikanın, yəni mənanın dəyişməsidir. Buna misal olaraq: Dilimizdəki “*don*” sözünü göstərə bilərik. Hansı ki, vaxtilə gördüyümüz iş qarşılığında aldığımız maaş mənasında işlədilirdi, indi isə mənə daralaraq, geyimin bir növü olaraq saxlanılmışdır. Və ya, dilimizdəki “*qonmaq*” sözü vaxtilə hər hansı ərazidə yaşamaq, sakin olmaq mənasında olmuşdur, indi isə quşun qonması mənasındadır. Başqa bir misal, “*ər*” sözü keçmişdə igid sözü ilə eyni mənada işlənilirdi, müasir Azərbaycan dilimizdə bu sözün mənası daralaraq, sadəcə kişi mənasını verir. “*Aş*” qədim dövrlərdə aş, xörək mənalarda işlənsə də, müasir Azərbaycan dilimizdə bu sözün mənası daralaraq, xörəyin yalnız bir növü olan plovu bildirməkdədir [3, s. 148]. Sözün məcazi mənada işlənməsi iki cür ola bilər: [3, s. 148] 1) *leksik məcaz*; 2) *frazeoloji məcaz* (bunlar haqda frazeologiyada öyrənilir)

Leksik məcazların növlərinə bunları aid etmək olar: metafora, metonimiya, sinekdoxa və s. Sözün məcazi mənada işlənməsinə müxtəlif səbəblər təsir edə bilər:

1) *Əşyalar müxtəlif cəhətlərinə görə oxşar olduqları üçün*; məsələn: forması (baş-insanın və soğanın), rəngi (gümüş qaşq və gümüş saç), ayaq (insanın və heyvanın, şkaflın), dadı (acı bibər və acı söz), şirin (bal və şirin söhbət), hərəkətin bənzərliyi (paltar almaq və nişan almaq, can almaq, və s.) [13, s. 19]

2) *Əşyalar müxtəlif cəhətlərinə görə yaxın olarsa* (məsələn: dan yeri və dan ulduzu), gecə (gün batandan sonrakı vaxt və şənlik gecəsi), dağ (dağ adamı və dağ havası), nəticə (süzmə prosesi və süzülmüş qatıq) və s. [13, s. 20]

3) *Ümumi isimlərin xüsusiyyə və xüsusi isimlərin ümumiyyə keçməsi zamanı*: almaz (qiymətli daş və qadın adı), Badamlı (yer adı və mədən suyu), tərənq (quş və adam adı), Borjom (yer adı və mədən suyu) və s. [3, s. 149]

Sözlərin yeni mənasının yaranması üsulu ilə bağlı iki konsepsiya mövcuddur:

1) *Psixoloji* və 2) *Məntiqi konsepsiya*. [8]

İlk konsepsiyanın əsası Vundt tərəfindən qoyulmuşdur. Onun fikrincə, sözdə yeni mənalara yaranması psixoloji assosiyalar səbəbindən baş verir. İkinci konsepsiyanın isə əsası XIX əsrin sonlarında Paul və Breal tərəfindən qoyulmuşdur. Dilçilikdə məntiqi konsepsiya daha çox qəbul olunmuşdur. Sözün mənasının genişlənməsi ilə bağlı əlavə misallar da göstərmək mümkündür:

Əsasən, Riyaziyyat termini kimi tanıdığımız “*mənfi və müsbət*” sözləri mənalarını genişləndirərək, ümumxalq dilinə daxil olmuşdurlar: O, mənə mənfi (müsbət) təsir göstərir. Astrologiyaya aid olan bəzi sözlər: “*ulduzu parlamaq, ulduzu sönmək*” dilimizdə, gündəlik həyatda işlənən sözlər sırasına daxil olmuşdurlar. Dənizçiliyə aid olan sözlərə misal olaraq: “*Sizin yanınızda lövbər salmaq olar?*” (S.Rəhman) - bədii əsərlərdə rast gəlinir. Nərd oyunu ilə bağlı sözə misal olaraq: “*Çahar atdım şeş gəldi*”- əli gətirmək mənasında işlənir. Keçmişdə “*göy*” sözü səma mənasında deyil, “*Tanrı*” mənasında işlənmişdir, Mahmud Kaşğarlı isə bu sözü həm də rəng mənasında işlətməmişdir (XI əsr) və bu mənə sonradan yaranmışdır və indiki dövrdə dilimizdə daha bir mənə (göyərti) qazanaraq istifadə olunur. Mahmud Kaşğarlının yaşadığı dövrdə “*əski*” sözü köhnə mənasında işlənirdi, indi isə müasir dilimizdə bu söz parça mənasında işlədilir. Fars dilindən dilimizə keçən “*baha*” sözü əvvəl dəyər, qiymət mənasında işlənib: “*Bahasına pul verməmişən ki!*”, indi isə “öz dəyərindən yüksək” mənasında işlənir. “*Fəqir*” sözü keçmişdə “*yoxsul*” mənasında işlənirdi, müasir dövrdə isə bu sözün mənası genişlənmişdir və yazıq və zərərsiz mənalarını bildirir [8, s 127].

Həmçinin, XIX əsrdə olmayan bir çox terminlərin, məsələn: atom, qan dövrənə kimi sözlərin mənə genişlənməsi, insan biliyinin inkişafı nəticəsində baş vermişdir. Mahmud Kaşğarlının dövründə bütün heyvan sürülərinə “*ilxı*” (*yılkı*) deyilirdi, indi isə yalnız “*at sürüsünə*” deyilir. O dövrdə “*keyik*” bütün vəhşi heyvanları adlandırmaq üçün istifadə olunurdu. İndi isə sadəcə çöl ceyranının adını bildirməyə xidmət edir. Mahmud Kaşğarlının lüğətində “*yemiş*” sözü bütün “*bəhərlər*” mənasında işlədilirdi, indi dilimizdə bəhəri bir növü olan “*qovun*” mənasını da ifadə edir. “*Gen*” sözünün keçmişdə mənaları çox olmuşdur: a) geniş, böyük mənasında- məsələn: “Tanrı böyük altı gen”; b) uzaq mənasında- məsələn: “Dost- dosta tən gərək, tən olmasa gen gərək”; Müasir dilimizdə daha çox birinci mənə işlədilir [8].

Sözün mənaca daralması isə, həm də semantik ixtisaslaşma adlana bilər. Məsələn: Fizika elmində işlədilən istilik, at gücü, təzyiq, kütlə kimi sözlər termin rolunu oynayır, halbuki onlar ümumişlək söz olaraq da mənə bildirirlər, deməli, bu halda, həmin terminlər mənaca ixtisaslaşır və ya, mənaca daralır.

Prof. Həsərət Həsənovun “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları (2003)” kitabında məcazlar və onların növləri haqqında ətraflı məlumat verilmişdir[6]. Burada deyilir ki, məcazi mənalı sözlərə daha çox dilçilikdə və poetikada rast gəlinir. Bunlara həm də bədii təsvir və ifadə vasitələri də deyilir. Bədii təsvir vasitələrinə bunlar aiddir: metafora, metonimiya, epitet, müqayisə, sinekdoxa, bənzətmə, mübaliğə, litota, tabu, evfemizm, təşbeh, təşxis, simvol(rəmz) və s. Bədii ifadə vasitələrinə isə: inversiya, təkrir, bədii sual, bədii nida, bədii xitab, antiteza, qət və s. daxildir. Bunlardan başqa, bir çox üslubi vasitələr də vardır: güclü ahəngdarlıq, alliterasiya, intonasiya, dialektizm, poetik sözlər, musiqililik, vurğu, sinonim, omonim, loru sözlər və s. Obrazlılıq və ifadəliliyin geniş imkanları olması cəhətdən, Azərbaycan dili çox zəngin bir dildir. Bu cəhətdən, frazeoloji birləşmələrin də rolunu unutmamaq olmaz. Əsərlərdə bu cür məcaz növlərindən istifadə etmək yazıçı və şairlərdən böyük ustalığ tələb edir. Eyni zamanda, bədii obraz yaradan təsvir və ifadə vasitələrinin düzgün seçilməsi və yerli-yerində işlədilməsi də əsərin estetik təsirində böyük rol oynayır.

Məcazlar dilimizdə yeni yaranmamışdır, onların qədim tarixi vardır. Onlar, qədimdən bəri xalqımızın həm dünyagörüşünün, həm də təbiətə münasibətinin təcəssümü olmuşdur. Bildiyimiz kimi, hər xalqın dilində işlədilən məcazlar, onların yaşadığı iqlim, təbiət, mühitlə birbaşa bağlıdır, həyat tərzindən, məşğuliyyətindən asılıdır. H.Həsənovun da qeyd etdiyi kimi: “*Məcaz sözün semantikasi ilə bağlı olan leksik-üslubi hadisədir*”[6]. Məcəzin meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri çoxmənalılıqdır. Çoxmənalı sözlərin əsas və ilk yada düşən mənası onun *həqiqi mənasıdır* və mətnsiz aydındır, digər məcazi mənaları isə mətn daxilində açıqlanır [13, s.17]. Deməli, çoxmənalılıq deyəndə- bir sözün iki və daha artıq mənaya malik olmasını başa düşürük. Əgər söz eyni anda birdən çox əşyanı və ya əlaməti əks etdirərsə, burada çoxmənalılıq vardır. Bu zaman, sözün mənası və ya əlaməti bir əşyadan və ya hadisədən başqasına köçürülür. Bu, ədəbiyyatda - *sözün mənaca köçürülməsi və ya məcaz* adlandırılır.

Sözlərin çoxmənalılıqdan omonimliyə doğru getməsi, həm də leksik yolla sözlərin yaranma prosesində mühüm rol oynayır. Hər hansı bir sözün müxtəlif mənə

variantları və ya mənə çalarlığı ola bilər. Məsələn: “*çalmaq*” sözü- ot çalmaq, klarnet çalmaq, əl çalmaq, ilan çalmaq və s.; “*getmək*” sözü – adam gedir, at gedir, maşın gedir, gəmi gedir və s. Bəzi sözlərdə isə, mənə artıq çoxmənalılıqdan daha irəliyə gedərək, omonimləşməyə çatır və yeni sözlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Məsələn: “*üzmək*” sözü iki ayrı hərəkəti bildirir: nəyisə yerindən qoparmaq və suda hərəkət edə bilmək mənalarını ifadə edir.

Başqa bir nümunə: “*qaş*” sözünün ilkin mənası- insanın gözləri üstündəki əyri şəkildə uzanmış tükləri bildirir (Onun çox incə qaşları var idi). “*Ağac*” sözünün ilkin və ya həqiqi mənası isə- iri qol-budağı olan bitki deməkdir (palıd ağacı, qoz ağacı). Digər tərəfdən, bu sözlər aşağıdakı mənalarda da işlədilər: üzünün qaşı, yəhərin qaşı; Üzüyün qaşı almazdır; Yəhərin qaşı balacadır; Dağın qaşında bir ağac bitmişdir. Bundan başqa, qaş qaralmaq, daş-qaş, qaş-göz; Atam qocalıb ağacla gəzir; Bu binanın ağacını çoxdan hazırlayıblar; Arabamız on beş ağac yol getdikdən sonra mənzil başına çatdıq və s. Təbii ki, sonrakı mənalar ilkin mənadan törəmədir[13, s. 16].

Çoxmənalı sözlər ifadə etdiyi mənə çalarlarının fərqli olmasına görə də bir-birindən seçilir. Əgər bir sözün əsas mənasından başqa mənası yoxdursa, bu söz *təkmənalı (monosemantik) söz* adlanır. Məsələn: heyvanın alnındakı “*qaşqa*”- təkmənalı sözdür, “*ağız*” (insan) sözü isə çoxmənalıdır - qapının ağzı, qazanın ağzı, bıçağın ağzı və s. Sözlərin çoxmənalı olması, türk dillərində təqədim dövrlərdən baş verən bir prosesdir. Belə ki, dilimizdə olan “*türkün sözü*” ifadəsi də məhz buradan qaynaqlanır[13, s. 16].

Çoxmənalı sözlərin daşdığı mənələrdən bəziləri öz dəqiq ifadələrini yalnız mətn daxilində tapırlar. Məsələn: Ürəyimin yağı əridi; İşlərim yağ kimi gedirdi; Qələm lap yağ kimi yazır- cümlələrində “*yağ*” sözünün özünəməxsus konkret mənası vardır [13, s. 17].

Məcəzlərə- həm də, insan təfəkkürünün məhsulu deyə bilərik. İnsan təfəkkürü, ətrafında gördüyü əşyaları, varlıqları, hadisələri bir-birinə bənzədərək, oxşar əlamətlər tapmağa çalışmışdır. Bu səbəbdən, həmin varlıqların, əşyaların əlamətlərinin birindən digərinə keçməsi baş verir. Məcaz, həm də dilə maraq, rəng və

ifadəlilik qatır, onun lüğət tərkibini zənginləşdirir. Sözün ilkin və ya həqiqi mənası, onu adlandırmaq üçün verilir. Məcəzi mənası isə, təsvir etmək üçün verilir, söz obrazlılıq keyfiyyətinə yiyələnir, təsirli və mənalı səslənir, əşya və hadisələri dolayı yolla əks etdirir. Məcəzaların müəyyən bir qismi-*ümumişlək* və ya *leksikdir*; bunlar hər kəs tərəfindən başa düşülür, qəbul edilir və dildə sabitləşmiş şəkildə mövcuddur. İkinci bir qrup məcəzalar isə, hər hansı şəraitə və ya münasibətə uyğun yaradılır, bunlar *situativ* məcəz adlanır [1]. Məsələn, “Çar ordusu üç qola ayrılmışdı” (M.S.Ordubadi). “Minbərin qollarını yapışqan ilə suvamışlar” (Ordubadi). “Tut ağacının qolları bütün həyati tutmuşdur”. “Ümidin qollarını açın, səhərin yollarını açın!” (R.Rza). İlk üç misalda qol sözünün məcəzi mənası ümumişlək və sabitləşmiş şəkildədir, sonuncu misalda isə, fərdidir, situativdir.

Məcəzaların, həm də, *ümumdil* və *bədii-estetik* qrupları da vardır. Bütün üslublarda işlədilən bilən məcəzalara ümumdil, yalnız bədii əsərlərdə işlədilən məcəzalara isə, bədii-estetik məcəzalar deyilir. İkinci növ məcəzalar, özləri də iki qrupa bölünürlər: *bədii üsluba xas* və *fərdi bədii-estetik məcəzalar* [1]. T.Əfəndiyevanın da dediyi kimi: “Fərdi bədii-estetik məcəzalar varlığın obrazlı şəkildə qavranılması zamanı, yəni hissi duyğular və məntiqi düşüncənin dialektik vəhdəti nəticəsində ortaya çıxır. Həmin obyektlər- əşya və hadisələr, əsasən, mücərrəd və konkret anlayış bildirən adlarla təmsil olunur. Üslubi-estetik məcəzalar fərdi xarakter daşıyır. Varlığın əşya və hadisələrinə subyektiv qiymət verməyə çalışan sənətkar sözün dərinliklərində gizlənən müxtəlif məna çalarlarını ortaya çıxarır və bunun sayəsində qüvvətli ekspressiyaya malik məcəzalar yaradır. Belə məcəzalar əşya və hadisələrə subyektiv qiymət verməklə bərabər, surətlərin canlı xarakteristikasının yaradılmasına, əsərin dilinin ifadəli və təsirli, rəngarəng və canlı olmasına, həm də məzmunun hiss-həyəcanlı və yığcam tərzdə açılmasına xidmət göstərir.”

“Oturuşu şirin, duruşu leyli,

Qənzəsi sitəmli, yarı gileyli”- (Vaqif) - bu sətirlərdə yığcamlıq və yüksək ekspressivlik kimi əlamətlər təsviredici vasitə olaraq istifadə olunmuşdur.

Məcəzalar da bəzən, dildən çıxsa, arxaikləşə bilərlər, müasir tələblərə uyğun şəkildə mənalılarını dəyişə bilərlər. Hər bir sənətkar, məcəzın müxtəlif növlərindən öz

zövqünə, imkanlarına uyğun şəkildə istifadə edə bilər. Məsələn, “Qayaların qılincımsa, Qalxanımdır təpələrin” (B.Vahabzadə). “Solmazın isə əsmər yanaqları allanıb Ağbulaq laləsi kimi” (S.Rəhimov). Bu cümlələrdə “qılinc, qalxan, lalə” kimi sözlərin məhz məcazi mənada işlədilməsi yeni hadisə deyil, klassik ənənədir, eyni zamanda xoş ovqat yaradır.

Leksik məcazlar sırasında adı çəkilən- **Metafora** əlamətlərin bənzərliyi üzrə mənanın köçürülməsidir [9, s 319]. Burada ilk növbədə obyektlərin tam xarici bənzərliyi nəzərdə tutulur.

Məsələn, “*ayaq*” sözü – insanın bədən üzvü, nəyinsə dayağı, axar suyun aşağı hissəsi, bir şeyin sonu, axırı mənalarını kəsb edə bilər. Və yaxud, “*baş*” sözü – nəyinsə zirvəsi, təpəsi, üstü, bir şeyin yumru təpəsi, kənarı, qırağı, başlanğıcı, sonu, qurtaracağı, hörmətli yer və s. mənalarda işləyə bilər. Cansız əşyaya aid əlamətlərin canlılar üzərinə köçürülməsi də baş verə bilər. Məsələn: “*soyuq*” sözü (su- insan, münasibət), “*iti*” sözü (bıçaq- söz), “*dumanlı*” sözü (səhər- fikir), “*bişmiş*” sözü (xörək – adam). Bəzən də, canlılara aid əlamətlər cansızlar üzərinə köçürülür. Məsələn: “*qəzəbli*” sözü (adam – şimşək), insan “*gülür*” – dəniz “*gülür*”, adam “*gəlir*” – səs “*gəlir*”, və s.[8]

M. Adilovun kitabında biz metaforanın bunlardan əlavə bir çox tərif, izah və misallarına da rast gələ bilərik.

Bədii əsərlərdən nümunələrdə metaforalara nəzər yetirək:

“*Yazın burnu*” görünən kimi köçüb getdik. “*Yazın gözü*” açılan kimi..... gedəcəm soyuq bulaqlara. (Q. Xəlilov)

“Zəhrimara qalaydı o qışı. “*Qış qış kimi*” gəldi ki, buludlardan da “*lülə-lülə buz*” sallanardı... Qar da elə həmişəki qar idi. Sazaq adamların “*iliyinə işləyirdi*”. Bacalardan qalxan tüstülərin də “*iliyini don vururdu*”. Elə heyləcə göynən yerin arasında dayanıb dururdular.” (Şamo Arif)[8]

Metaforalar iki qrupa bölünə bilər: *ismi və feili*. “*Kəllə*” sözü əslində heyvan əzası olduğu halda, insana da aid edilə bilər: (kəlləsi boş), və ya caynaq quşa aid olsa da, insan üçün “caynağına keçirmək” ifadəsi işləyə bilər, “*qanad*” sözü də bu qəbildəndir: “Qol-qanadım yanıma düşdü” [1].

Feili metaforalara isə heyvanlara aid olan bu sözləri misal gətirmək olar – hürmək, banlamaq, kişnəmək, ulamaq, nərildəmək, və s.

Bəzən heyvanların keyfiyyət və xüsusiyyətləri, insanlara köçürülür və bunun üçün heyvan adlarından metaforik şəkildə istifadə oluna bilər.

Tülkü hiyləgərliyin və bicliyin, at dözümlülüyn, ayı kobudluğun, keçi cəldliyin və diribaşlığın, quzu acizliyin, öküz iriliyin və anlamazlığın, it acıdıllıyın, aslan qoçaqlığının, canavar amansızlığının və qəddarlığının, maral, ceyran gözəlliyin rəmzləridir.

“Əyriburun, sallaqdodaq, yekəqarın səhra gəmiləri nərildəyə-nərildəyə Həcərgilə tərəf qalxırdı.” (C. Bərgüşad).

“Dilotu yemisən nədir? Sənə qədir ağacı əkəcəyəm! Duz ağacında düşəsiniz hamınız! Xudavəndi-aləm heç kimi bu simsiz sazın toruna salmasın” (Ə. Haqverdiyev)

“Yaşıl ay”-Mart ayı. Bəzən Mart ayı məcazi tərzdə boz ay, bulama ayı ifadələri ilə verilir. Marta bulama ayı, Aprelə dələmə...Ona görə də deyirlər ki, boz ayın bulaması, yaz ayının dələməsi (Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 1974. M. Adilov)

Müasir dilimizdə metaforik mənaların çoxu müqayisə əsasında meydana gəlir. “O yenə nə ulayır?-Bu dəfə ulamır, bül-bül kimi cəh-cəh vurur” (A. Şaiq)

Dil metaforaları: [9, s 319] Metaforanın bu növü xalq dilində çox geniş yayılmışdır. Xalq dilində sözü birbaşa demirlər, bir qədər dolayı yolla, obrazlı şəkildə - metaforalar vasitəsilə deyirlər. Bu həm də, danışandan ariflik, qabiliyyət, yaradıcılıq tələb edir. Metaforada xalqın hikmətli sözləri, satirası da öz əksini tapır. [8, s 137]

Nitq metaforaları: klassik poeziyada daha çox işlənir, sözün məcazi mənasının düzgün işlədilməsinə çox böyük əhəmiyyət verilir, məcazi sözlərdən istifadə yüksək qiymətləndirilirdi. A. Ələsgərin hər aşiqdə görmək istədiyi keyfiyyətlər bunlar idi: [8, s 139]

“Dediği sözlərin qədrini bilə.

Məcazi danışa, məcazi gülə.

Kəlməsindən ləl-gövhər tökülə,

Tamam sözü müəmmalı gərəkdir.”

Həmçinin Nəsiminin və Füzulinin poeziyasında da bir çox məcazlara rast gəlmək mümkündür. Nəsimidə bütün xitablar məcazidir: Nigarım, dilbərim, yarım, canım, Rəfiqim, ömrüm, dərdə-dərmanım və s.

Əşya metaforaları: “*Alma*” – həyat rəmzi, sevgi, əlaməti hesab olunmuşdur.

Bir insanın önünə atılan “*dəsmal*” (qadın ləçəyi) - məğlubiyyətin etirafı, bağışlanmanın xahiş olunmasıdır. “*Gül*” təqdim olunması sevinc və ya məhəbbət ifadəsi hesab olunur [8, s 142].

Jest metaforaları: gözlərin ifadə etdiyi fikri sözlə demək çox çətindir (İ. Hüseynov) [8, s 143].

“Qaşını oynatdı, gözündən güldü.” (A. Ələsgər)

Avtosemantik jestlər: “Mollanın arvadı işi belə görəndə ağzını açıb gözünü yumur. Bir əli olur, bir başı” [8, s 144].

Sinsemantik jestlər: [8, s 144] – “Əlin əlimə çaldı, ağladı.” (Dədə Qorqud)

“Əlini dizinə vurub heyfsləndi.” (Ə. Sadıq)

Mimikalar: Çiyinlərini çəkmək – bunun mənə dəxli yoxdur. Qaş-qabaq tökmək – mən bundan əsəbləşirəm- mənalarını verir.

Emosional jestlər: “O qədər şey danışacağam ki, ağızları açıq qalsın.” (H. Süleymanov) ; “Əlin vurub dizinə, indi gəlib özünə.” (Atalar sözü)

Simvolik metaforalar: *saat* – ayrılıq, *qan* – qovuşmaq, *su* – aydınlıq, *ilan* – düşmən, *pul* – səs, və s. [8, s 154]

Metafora məcazın ən çox işlənən və məhsuldar növüdür. Məlumdur ki, hər şeyi başqa bir şeyə bənzətmək mümkündür. *Metaforikləşmə* sözü, məcazlaşmanın sinonimi olaraq işlədilir [14]. Metaforikləşmə həm ümumxalq, həm də fərdi şəkildə ola bilər. Ümumxalq metaforikləşməsi deyiləndə, bütün xalq tərəfindən başa düşülən və işlədilən fiqural mənə başa düşülür. Məsələn, it, pişik, quzu və s. Azərbaycan dilində xüsusi isimlərin, insan adlarının, ümumi isimlərin, əlamət və ya keyfiyyət bildirən sözlərin, ismi birləşmələrin, cümlələrin metaforikləşməsinə rast gəlmək mümkündür. Məsələn: “Fərhad olsam, dağlar mənim, Məcnun olsam çöl mənimdir.” (M. Müşfiq) Metaforaların əmələ gəlməsi müxtəlif yollarla baş verir: *zahiri cəhətdən*

oxşarlıqla əlaqədar (çayın qolu və insanın qolu, südün üzü və insanın üzü), *daxili əlamətlərinə görə oxşarlıqla bağlı* (quzu, aslan), *canlılara məxsus əlamətlərin cansızların üzərinə köçürülməsi ilə əlaqədar* (işlər axsayır) və s. [1]

Poetik metaforalara bədii əsərlərdə, əsərin dilini zənginləşdirmək, obrazlı şəkildə mənə vermək, fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparmaq üçün istifadə olunur:

“Əlində qanlı qılınc

Ölkədə gəzir ölüm.

Onun dodaqlarına

Mıxlanmışdır bu soyuq.” (R.Rza)

Bədii əsərlərdə metaforikləşmə və ya məcazlaşma prosesi həm bir sətir, həm abzas, səhifə və hətta bütün əsər boyu davam edə bilər. Metaforaların yüksək keyfiyyətli olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu zaman, fikir aydın olur və oxucuya ləzzət verir. Metafora bir növ müqayisədir, amma Siseronun təbirincə desək, ondan bir söz ixtisar olunub. Metaforanın vəzifəsi nitqə gözəllik qatmaqdır, əks halda ondan istifadə etmək mənasızdır. O, bədii portret yaratmaqda da mahirdir, hətta ən parlaq bədii təsvir vasitəsidir (uğursuz bayquş). Təbiət hadisələrinin təsvirində əvəzsiz rol oynayır: “Yasəmənlər dağınıq saçlarını yaşıl buludların üstünə sərib qurudurdu” (M.S.Ordubadi). Elə metaforalar da var ki, dilə gözəllik yox, narahatlıq gətirir. Bunların işlədilməsinə mümkün qədər yol verilməməlidir. Onlar fikir aydınlığının olmaması ilə səciyyələnirlər, poetik səviyyə aşağı olur, anlaşılmaz sözlərdən istifadə olunur, səslənməsi ikrah doğurur. Məsələn: “Qoy səni ovcumun içində - ölü ıldırım, bir qızıl şimşək (T.Asanlı). [1]

Metonimiya: Metonimiya (istiarə) çox zaman metafora ilə qarışdırılır, lakin bilmək lazımdır ki, metonimiya daha çox, ad dəyişdirmək və ya yeni ad qoymaq adlandırıla bilər [8, s 165]. Burada bir söz digəri ilə əvəzlənir, onun yerində işlədilir. Məsələn, insanların adlarını demək əvəzinə, onların olduğu məkanın adı çəkilir (Salon əl çalır; Auditoriya ayaqda alqışladı). Bir əşyanın adı əvəzinə, digərindən istifadə olunur (Füzuli çox oxunur; Bir boşqab yedi). Burada əsl mənə itmir,

rahatlıqla anlaşılr. Metonimiyanın da iki növü vardır: 1) *sabit, ümumişlək* 2) *obrazlı metonimiya* [1].Sabit metonimiyalar adi ifadələr və sözlərdən ibarətdir. Məsələn, ayağını soyunmaq, odlar diyarı və s. Obrazlı metonimiyalar isə bədii üslubun təsir gücünü artırır. Məsələn:

“Al şala bəzənmiş gəlinlər, qızlar,

Lojalar qatlaşır bir təmtəraqla

Hər duyan ürəyin öz busatı var

Sükut içindədir salon maraqla.” (S.Vurğun)

Digər nümunələrə nəzər salaq:

- 1) Salon təbrik edir, salon əl çalır. (H. Arif)
- 2) Bütün salon qulaq asdı bu qocanın gur səsinə.
- 3) Çaynıq qaynayır.
- 4) O, Cek Londonu orijinalda oxuyur.
- 5) İcraya getmişdim.
- 6) Ford - Amerika kapitalisti
- 7) Dizel – alman mühəndisi. [1]

İnsanlara məxsus xüsusiyyətlərin başqa məhfumlara köçürülməsi: “Tülkü balasına yaltaqlanmağı, Qartal balasına uçmaq öyrədir.,, (Ə.Quluzadə)

Metonimiyalar yığcam və qısa olurlar. Metaforada hadisələr birbaşa köçürülərsə, metonimiyada bu dolayı yolla baş verir. Metaforalarda məna sözlərin bənzərliyinə görə keçirdisə, metonimiyada bu proses sözlərin əlaqələri üzrə baş verir. Onları bu cür təsnif etmək olar: məkana görə, maddi əsasə görə, zamana görə adın köçürülməsi; müəllif→əsr, canlı→məkan köçürülməsi [14, s. 246].

Məkana görə köçürülmə- Məsələn: Auditoriya sakit idi-yəni adamlar; Kənd hamısı oraya axışdı; Danışır Bakı; Göstərir ANS.

Zamana görə adın keçməsi- Məsələn: Sən gedəndən sonra nə gecəm gecədir,nə gündüzüm gündüz [14, s. 155].

“Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz,

Hər nəfəs çəkdim, hədər getdi o saat sənsiz.” (Nizami)

Axır, əvvəl, gün və s. sözlər daha çox yeni mənələrdə işlədilir:

“Əvvəl nə idi bu aşinalıq?

Axır niyə eylədin cüdalıq.

Bu günləri kim, qəm içrə zarəm

Hiran aləmiylə biqərarəm.

Gər naleyi - ömrə kilki - təqdir

Gündür deyibən, qılırsa təhqir.” (Füzuli)

Müəllif-əsrə köçürülməsi- “Mən S.Vurğunu çox oxuyuram.”

Canlı - məkan köçürülməsi əsasında yaranan metonimiyalar:

Universitet tələbə qəbul edir;

Bütün zavod onu lənətlədi;

Çaynıq qaynayırdı - çaynıqın içindəki su qaynayırdı.

Şüşə, gümüş, mis, bürünc, dəmir və s. tipli sözlər həm materialın özünü, həm də ondan düzəldilən əşyanı ifadə edir.

Əsasən isimlər metonomik işlədilsə də, bəzən sifətlər də işlədilir: şən adam-şən həyat, maraqlı məsələ-maraqlı adam və s.

İxtira edilmiş əşya ixtiraçının adını ala bilər və onun yerində işlədilər bilər: Rentgen(fizikin adı), Ford, Dizel, Om, Amper, Coul, Volt və s. Bəzən xüsusi adlar ümumiləşərək bütün bir xalqı təmsil etmək üçün işlədilir: Con (ingilis), İvan (rus), Məmməd (azərbaycanlı) və s. [1]

Sinekdoxa: Məcazın əsas növlərindən biri hesab olunur və mənası “uydurmaq, fərz etmək” deməkdir. Bir çox xüsusiyyətlərinə - semantik (məna) təbiətinə və dildə daşdığı funksiyasına görə, məcazın başqa bir növü olan metonimiyaya çox yaxındır, lakin bu yaxınlıq sadəcə zahiri xarakter daşıyır,

çünkü sinekdoxanın yaranma prinsipi, xüsusiyyətləri və istifadə məqsədi metonimiyanıkindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Burada bir əşyanın adının digəri üzərinə keçməsinə rol oynayan əsas prinsip kəmiyyət əlamətidir [8, s 171]. Başqa sözlə desək, sinekdoxa eyni bir sözün əşyanı həm çoxluq formasında, həm də təklikdə ifadə edə bilməsinə əsaslanan məcazdır, və ya, burada ya tam əvəzinə hissənin işlədilməsinin, ya da əksinə olaraq, xüsusunin əvəzinə ümuminin yazılmasının şahidi oluruq, növ əvəzinə cinsin adı çəkilir. Metonimiyada isə məntiq, səbəb, məkan, zaman əlaqəsi əsasında köçürülmə olurdu, oxucuya dərinləndirən təsir etmək, bir şeyi daha əyani etmək və ya nəzərə çatdırmaq üçün istifadə olunurdu. Sinekdoxa, həm də məntiqi təfəkkürün məhsuludur.

Sinekdoxa həm təkli çoxu, həm də çoxun təkini ifadə edə bilməsi prinsipi əsasında yarana bilər. Elə buradan da sinekdoxanın iki növü meydana çıxır: [8, s 171]

1) Hər hansı əşyaya xas olan əlamət və xüsusiyyətlər digər predmetlərdə də varsa, onda həmin predmetin adı cəmlənir və digərlərinə də aid edilərək məcazlanıb işlədilir. Bu qrupa aid sinekxodalar içərisində şəxs adı bildirən xüsusi isimlərin cəmlənərək işlənməsi müasir yazılı ədəbiyyatda geniş yayılmışdır. Məsələn, - “Ölməz könül, ölməz əsər, Nizamilər, Füzulilər...” (S.Vurğun) ; “Şaliko: Qardaşlar, bu ölən yalnız qocadır, Qocalar dünyada hələ də vardır...”(S.Vurğun)

2) Sinekdoxanın ikinci növü həm yaranma prinsipinə, həm də daşdığı bədii-üslubi funksiyaya görə birincinin tamamilə tərsinədir. Yəni əslində cəmlilik ifadə edən söz cəmlinin morfoloji göstəricisi olan cəm şəkilçisi ilə deyil, bu cəmin əsas semantik əlamətini özündə ehtiva edən tək bir predmetin adı kimi işlədilir. Beləliklə də, əslində məntiqə cəm olan məfhumu bildirən söz qrammatik cəhətdən təkli işlədilir, zahirən bu çoxluğa aid olan əşyalardan yalnız birinin adını bildirir. Bununla belə, həmin tək predmet məntiqi baxımdan çoxluğun əsas müəyyənləşdirici əlamətini özündə əks etdirdiyinə görə, bədii fikrin dərk olunmasında çətinlik yaranmır. Sözün bu şəkildə dəyişməsi hesabına meydana çıxan məcazlaşmaya, yəni sinekdoxanın bu növünə klassik aşiq poeziyasının dilində kifayət qədər çox rast gəlinir. Məsələn:

*“Qurbani aşiq üzünə,
Qurbandı ala gözüne.*

*Baxma yadların sözünə,
 Küsmə, qadasın aldığım.” (Qurbani, “Qadasın aldığım”)
 “Qədəm qoyub yar yanına gələndə
 Elə gəl, eləget, yol inciməsin.
 Şəkər ləblərindən mənə busə ver,
 Dodaq tərپənməsin, dil inciməsin.” (Aşıq Abbas Tufarqanlı, “İnciməsin”)
 “Əlimizi aparıbdı sərt ayaz,
 Ruzumuz olubdu günü-gündən az.
 Molla şeytan olub, axund şeyitbaz,
 Məşədi, kalvayi lotu çıxıbdı.” (Aşıq Ələsgər, “Çıxıbdı”)*

Göstərilən şeir parçalarının bədii məntiqindən tamamilə aydındır ki, burada qrammatik cəhətdən təkdə verilmiş sözlər əslində cəmlilik ifadə edir, yəni söhbət bir gözdən, bir dodaqdan, bir molla, axund, məşədi və “kalvayi”dan getmir. Ancaq məcazın başqa növləri kimi sinekdoxa da mətndə işlənmə yerinə və məqamına görə fikrin birbaşa ifadəsinə yox, bədii üslubun obrazlılığına xidmət edir. Və ya başqa nümunələrə nəzər salsaq:

*“Vaqif: Farsın öz qüdrətli şairləri var,
 Nə çoxdur onlarda böyük sənətkar!” (S.Vurğun).*

Əyriboyun, bıgıbəy, ağbirçək, çalbal, sarıköynək kimi sinekdoxalar isə bütövlükdə hər hansı bir insanı ifadə edir, halbuki o insanın sadəcə bir əlamətinin adı çəkilir [8, s 171].

*“Ay quzu birçəkli, keçə papaqlı,
 Atan Şəkilidi, anan Qazaxlı,
 Üç ay İstanbulda oxudun deyə,
 Nə tez çanağından çıxmısan belə.” (S.Vurğun)
 “Əliflər nun oldu, səbəb boynuyoğun oldu.” (M.Ə.Sabir)
 “Quzu otaranımız da var, yun darayanımız da. O ki var tutub özünü keçəl qurumsaq.” (Q.B.Zakir) [8, s 172]*

“Baş” insan bədəninin müəyyən hissəsini adlandırdığı kimi, həm də bu başa malik “insan, şəxs, nəfər” anlayışını ifadə edir. “İnsan, şəxs” anlayışı “ağız, əl, göz” və s. sözlərlə də ifadə edilə bilər: “Qazancıma on iki göz baxır.”

Təbii olaraq bəzi hallarda sinekdoxanı metonimiyaya aid edirlər, burada yaxınlıq olsa da, bunları fərqləndirmək də zəruridir. Bura yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tam əvəzinə onun hissəsinin adını çəkmək daxildir:

1) Bədən üzvlərinin adı ilə bütövlükdə şəxsi ifadə etmək olur [3, s 157]: yekəbaş, əyriburun, bığıbəy, ağsaqqal, ağbirçək, yaşılbaş, keçəl və s. Bu işdə onun da əli(barmağı) vardır.

2) Geyim, paltar-şəxsin adını əvəz edir: sarıköynək, qaraçarqat, qırmızı papaq, yaşıl papaqlar və s. [8, s 171]

*“Cilvələninib nə qarşımda durubsan,
Anam sənə qurban, ay sarıköynək.”* (A.Ələsgər)

3) Daha ümumi anlayışı bildirən söz konkret əşya adı yerində işlənir [3, s 157]: qurd (canavar), aş (yemək), gül (bənövşə), meyvə (alma), ağac (söyüd), bitki və onun meyvəsi- alma-(alma ağacı), zoğal-(zoğal ağacı).

Sinekdoxanın bir növü də “sözün cəm əvəzinə təkdə işlənməsidir”:

*“Gərək fars dilində yazsın sənətkar,
Farsın Xəyyamı var, Firdovsisi var.”* (S.Vurğun)

Burada fars sözü-farslar mənasındadır.

Və ya : *“Firəngdə belə bir misal var; Rusun gözəl adəti var.”*

Sinekdoxa da dilin obrazlı ifadə vasitələri sisteminə daxildir. Hər hansı nəzərə çarpan bir ünsür və ya fərqləndirici əlamət sinekdoxa üçün əsas ola bilər.

Sinekdoxa şəxsləri, əşyaları obrazlı şəkildə fərqləndirməkdə, səciyyələndirməkdə mühüm vasitədir. “Kəndin başıpapaqlıları suyun içində əlləşir (Ə.Vəliyev)”, “Rəiyyəti qapıda gəzən dördəyaqlılardan seçmək” (Ə.Haqverdiyev), “Necə deyərlər ağxalatlılar özlərinə bəraət qazandıрмаğa çalışırlar”. “Quzu otaranımız da var, yun darayanımız da”, “Quyuqlu quyuqa, qılçıqlı pəyəyə girəndən sonra işlər çətinləşir” (Ə.Vəliyev), “Qonaqlar ağgözdən içdikcə gözləri qızarırdı, qırmızıyanaqdan içdikcə sifətləri bozarırdı” (Ə.Vəliyev). [8, s 172]

Epitet- yunan sözü olub, əlavə deməkdir. [1] Ona ədəbiyyatda həm də “bədiî təyin” deyirlər. Sözüün həqiqi mənasından məcazi mənasına keçid əsasında formalaşır. Məsələn: “Göy gözlü dəniz, xumar gözlü gecə” (R.Rza), “Ala gözlü günlər, durna gözlü bulaqlar” (S.Vurğun). Epitet- cansızlara aid olan əlamətlərin canlıların üzərinə, canlılara məxsus keyfiyyətlərin cansızların üzərinə köçürülməsi əsasında yaranır. Məsələn: qələm qaşlar, lalə yanaq, durna gözlü bulaqlar və s. Epitetlər də, digər məcaz növləri kimi *ümumdil (ümumişlək) və fərdi-üslubi səciyyəli* olmaqla iki qrupa bölünürlər. Onları belə tərif etmək olar ki, ümumişlək epitetlər insanın, poetik və ya fərdi epitetlər isə obrazlı təfəkkürün məhsulu olaraq meydana çıxır [50].

Epitet haqqında deyilir ki, o mətndən çıxarılsa, mətndə heç bir şey itirilmir, amma, epitetin olması mətne bədiilik, ifadəlilik, aydınlıq gətirir. Epitetlərin işlədilməsi mətne güclü emosional-estetik təsir gətirir. Dili zənginləşdirmək, onu canlandırmaq üçün istifadə olunan əlavə sözlərə epitet deyilir. Natiq nitqində ən təsirli vasitələrdən biri hesab olunur. C.Məmmədquluzadənin öz əsərini “Ölülər” adlandırması və İsgəndərin monoloqunda “ölülər” sözündən istifadə olunması da təsadüfi deyildir, mətnin mənasını, yazıçının çatdırmaq istədiyi fikri daha çox açır və ona münasibət bildirir. Epitetlərdən daha çox poeziyada, lirik şeirlərdə qadın gözəlliyini, qadına sevgi və məhəbbət hissini aşılamaq, sevgilinin daxili və xarici aləminin əlamətləri haqqında daha zəngin məlumat vermək üçün istifadə olunur. *Satirik epitetlər* də vardır ki, burada tənqidin güclənməsi, tipik nöqsanların ortaya çıxarılması, eyibləri açmaq və ifşa etmək əsas məqsəddir.

Sabirin şeirləri satirik epitetlərlə doludur: cırıq çuxalı (fəhlə), qalın qafalı (fəhlə), şapqalı (müsəlmanlar) və s.

Bədiî üslubda epitetin iki növünə rast gəlinir: 1) *müqəyyəd (bağlı)* 2) *fərdi-situativ*. [9]

Müqəyyəd epitetlər dildə ümumişlək halda olur, xalq yaradıcılığında, ədəbiyyatda dəfələrlə təkrar olunur, bir sənətkarın dilindən digərinə keçməklə yayılır və hər kəs tərəfindən anlaşılır: ahu gözlü, şirin sözlü, qələm qaşlı və s. Fərdi-situativ epitet isə hər bir yazıçının və ya şairin öz yaradıcılıq qabiliyyətinin və istedadının bəhrəsidir. Məsələn: cənnət gözlü, günəş ürəkli, Sevil ürəkli günəş, günəş hörüklü

(N.Xəzri), məxmər otlar, salxım küləklər, solğun vücut, şeytan dirəklər, yel gedişli, dilbər axşamlar (M.Müşfiq), quduz şaxta, küsgün baxışlı, qızıl şimşək, vərəmli qış, tərən səhərlər, şahin vüqar, qərib xəyal, yorğun axşam, ipək telli, laçın gözlü, qurd ağızlı (S.Vurğun), Məcnun söyüdlər, büllur ləpələr, qəm buludu, şimşək baxışlar, yuxulu tarla, nəğməli arx (M.Dilbazi), gümüş ulduz, lələ günəş, çiçək dodaqlı, firuzə gözlər, büllur buxaq, günəş camallı, almaz gözlü, maral baxışlı, qanlı fələk, qaymaq dodaqlar (Aşıq Ələsgər), uca boylu, qoşa hörüklü, şux qamətli (S.Rəhimov) və s. [9]

“Bülbül tək fəryadım çıxdı fələkə,

Cənnət üzli gülüzarı görəydim.” (M.P.Vaqif)

Bənzətmə- bu söz iki mənada işlədilir. Həm bir əsər təqlid olunaraq yazılmış digər əsər kimi: Nizamiyə bənzətmə, Sabirə bənzətmə və s. Həm də, bədii təsvir vasitəsi kimi oxşatma deməkdir. Bədii təsvir vasitəsi kimi bənzətmə və ya **təşbeh**, bədii əsərdə hər hansı hadisənin, əşyanın və ya məfhumun, müəyyən cəhətdən ona bənzəyən başqa obyektlərə qarşı qoyulması vasitəsilə təsvir olunmasıdır [43]. “Yarməmməd palıd kimi ucaboylu, qollu-qanadlı, sürlü-sümüklü, şeşbər bıqlı, canlı bir adam idi” (S.Rəhimov). Burada bənzətmə obrazlı səciyyə daşıyır. “Həsən kişi bulud kimi qaldı, Surxayın son sözü onu bir şillə kimi tutdu” (S.İbrahimov). “Süleyman, paho! Yenə yoldaş Həsənov parovoz kimi buğlanır ki!” (M.İbrahimov). Burada bənzətmə kinayə və rişxənd çaları ilə işlədilmişdir.

H.Cavid və A.Şaiq “təşbiyyəni” və ya bənzətməni tərkibinə görə dörd növə ayırmışlar: *müfəssəl*, *mücəmməl*, *mürəssəm*, *müəkkəd*. “Həsən şücaətdə aslandır” mürəssəm, “Həsən aslandır” müəkkəd hesab olunur. Digər ədəbiyyatlarda isə təşbeh – mükəmməl və müfəssəl olaraq iki qrupa bölünür. Mükəmməl təşbehdə iki tərəf iştirak edir: bənzəyən və bənzədilən tərəf. Müfəssəl təşbehdə isə dörd ünsür var: bənzəyən, bənzədilən, bənzətmə qoşması və bənzətmə əlaməti. [43]

Təşbeh, bəzən metafora ilə qarışdırılır, lakin bilmək lazımdır ki, təşbehdə əsasən qoşmalardan (as-kimi və s.) istifadə olunur, metaforada isə, əlamət bir başa bir anlayışdan digərinə köçürülür.

Müqayisə- Mətnə obrazlılıq yaradan vasitələrdən biri hesab olunur. Burada

ümumi əlaməti olan obyektlər qarşı-qarşıya qoyularaq tutuşdurulur. Oxşar cəhətləri müəyyən olunaraq oxucuya çatdırılır [1].

*“Ellərdə Şəmşir oddur, atəşdir,
Odur qor olsa da, atəşi qalıb,
Ürək aya bənzər, duyğu günəşdir,
Ayi bulud örtüb, günəşi qalıb.”* (F.Sadıq)

Burada Şəmşir odla, atəşlə müqayisə olunur, ürək aya, duyğular günəşə bənzədilir.

Müqayisənin yaranması üçün, üç şərt lazımdır: *bənzəyən*, *bənzədilən*, və *onların arasında işlənən müqayisə vasitələri*. Müqayisədə əsas məqsəd fikrin obrazlı şəkildə ifadə olunmasına nail olmaqdır.

*“Dolu döymüş ağacam, qoluma bax, qaraçı,
Baltalanmış cəvizəm, qoluma bax, qaraçı.”* (M.Aslan)

*“Bu dünya bir əndişədir
Əcəl daşdır, can şüşədir,
Ömrümüz cüt bənövşədir
Qışla yazın arasında.”* (X.Rza)

Müqayisənin də 1) *vasitəli* və *vasitəsiz*, 2) *paralel* və *inkari*, 3) *tam* və *yarımçıq* olaraq müxtəlif növləri vardır.

Hiperbola (mübaligə) və litota: Bədii ədəbiyyatda hər hansı əşya və ya hadisənin ölçüsü, gücü, əhəmiyyəti azaldıla və çoxaldıla bilər. Əlamət şişirdilərsə, bu mübaligə, kiçildilərsə, litota adlandırılır [1]. Mübaligənin üç növü vardır: 1) *oxşar əlamətə əsaslanan*, 2) *üstünlüyə əsaslanan*, 3) *qeyri-mümkünlüyə əsaslanan*. Litota yunan sözü olub, sadə deməkdir. Hiperbola və litota epitetin şeir dilində daha çox işlənən mənə növləridir. Məsələn, klassik poeziyada sevgilinin saçları adətən qaranlıq bənzədilir. Bu tipik şişirtmədir, və ya sevgi izzirablarından qanlı göz yaşları axıdılması obraz kimi tez-tez işlədilir. Aydın ki, gözdən qan gəlmir, adi yaş gəlir. Lakin bu yaşın qanlı adlandırılması şişirtmədir. Klassik şeirdə yaxşı

döyüşçü adətən şirə bənzədilir və bu da şişirtmədir. Şişirtmənin sinonimi kimi mübaliğə termini də işlənir. Klassik ədəbiyyatda işlənən tipik kiçiltmə isə ayaq tozu obrazıdır. Aşiq sevgilini bədii şəkildə böyütmək üçün özünü kiçildir, sevgilinin ayağının tozuna və ya qapısının itinə bənzədir. Danışiq dilində də kiçiltmələrdən istifadə olunur: “Soyuqdan cücəyə dönüb” və ya “Qocalıb yumağa dönüb” ifadələri də kiçiltməyə misal ola bilər [47].

*“Burda Fərhad adlı bir cavan vardır,
Usta mühəndisdir, çox sənətkardır,
Külünglə başlarkən qəhrəmanlığa,
Yeri quş qayırtıb, yüklər balığa.”* (Nizami) (litota)

“Mən dizimə döyüb zar-zar ağladım,

Çöllər göz yaşımdan gölmə-gölmədi.” (Bəxtiyar Vahabzadə) (hiperbola)

Mübaliğə ən çox folklorda və klassik ədəbiyyatda işlədilir. Gözəllik nümunələri olan bayatılarımızda buna çox rast gəlirik. Məsələn:

*“Mən aşiqəm sal yana,
Dara zülfün sal yana,
Necəsən, bir ah çəkim,
Kür quruya sal yana.”*

Klassik ədəbiyyatımızda isə mübaliğənin ən gözəl nümunələrini M.Füzuli yaratmışdır. Məsələn:

*“Kuhikən künd eyləmiş min tişəni bir dağ ilən,
Mən qoparıb atmışam, min dağı bir dırnağ ilən
Qədim öylə böyükdür kim göyərsə, ot məzarımdan
Yüz il hər gün bahar olsa, ola bilməz, o ot xürrəm.”*

Evfemizm. Evfemizm və nitqin evfemikləşməsi insanın varlığı, onun kökəni, təbiəti, özünü aciz, gücsüz hiss etməsi ilə əlaqəlidir. Məsələn, alimlərin qeyd etdiyinə görə, qədim dövrlərdə qorxu hissi insanlar arasında qadağalara gətirib çıxarmışdır. Bu zaman tabu yaranmış, sonradan, onu əvəz edən söz və ifadə də meydana gəlmişdir[1]. İbtidai dövrdə ibtidai-dini mövhumata inam evfemizmin qədim layını yaratmış və inkişaf etdirmişdir. İnsanlar bəzən müəyyən bir məsələni, hadisəni

danışarkən onun məzmununu xoşagələn şəkllə salmağa çalışırlar. Bu zaman xoşagəlməz, pis təsiri azaltmaq, pis əhval-ruhiyyənin yaranmasının qarşısını almaq məqsədilə başqa dil elementləri ilə yanaşı evfemizmlərdən də istifadə edilir. Qarşıdakı şəxsi həyəcanlandırmamaq, onu qəfildən qəlb əzabına salmamaq, gərgin əhval-ruhiyyə yaratmamaq üçün bədbəxt hadisəni, sarsıdıcı xəbəri yumşaq ifadə etmək lazım gəlir. “*O, ömrünü sizə bağışladı, O biri dünyaya köçdü, Allah rəhmətinə getdi, Artıq o, həyatda yoxdur*” cümlələri elə “*ölmüşdür*” məzmunundadır, lakin bunlarda təsir yumşaqdır, məyusluq, qəmginlik yüngülləşdirilmişdir. “*Cəfəng danışmaq*” əvəzinə “*özündən toxumaq, özündən düzəltmək*” ; “*qocalmaq*” əvəzinə “*beli бүkülmək, saqqalı ağarmaq, birçəyi ağarmaq*” deyilir. Ədəbiyyatdan nümunələrə nəzər salaq:

“*Quşlar qatar-qatar ellərdən keçər,*

Bəşər nəsil-nəsil dünyadan köçər.” (S.Vurğun)

Arvad mənasında- “*Baş yoldaşı gör nədir ha!*” (S.Rəhimov)

Mənanı sərt, kobud, lakin təsirli ifadə edən sözlər **disfemizmlər** adlanır [1].

Evfemizmlərin əksi olan disfemizmlər sinonimi olan sözlərdir, amma onlara ədəbi dilin bütün üslublarında deyil, ən çox məişət, qismən də bədii üslubda – personajların nitqində rast gəlirik. Məsələn: “*ölmək*” əvəzinə “*gorbagor olmaq*”, “*cəhənnəmə vasil olmaq*”; “*getmək*” əvəzinə “*rədd olmaq*”, “*cəhənnəmə itilmək*”, “*itilib getmək*”; “*baş*” əvəzinə “*kəllə*” vəs. ifadələri disfemizmlərdir və qeyri-mədəni nitq nümunələri sayılır.

Tabu. Bu qəbildən olan sözlər əslində etnoqrafik anlayışları bildirir. Tabu sözü **ta** “*qeyd etmək, ayırmaq*”, **pu** “*tamamilə*” sözlərindən ibarətdir. Bu söz polinez dillərindən birinə məxsusdur. Tabu ibtidai təsəvvürlərlə, dini etiqadla, etnik ənənə ilə əlaqədar işlədilməsi qadağan edilmiş sözlərə deyilir. Dini–mifoloji adlar –cin, şeytan, iblis, xoxan, ərdov, bəzən dəpərilər, mələklər, hurilər, inkir-minkir sözləri, eləcə də ictimai yerlərdə eşidilməsi ayıb, ədəbsizlik sayılan bədən üzvlərindən bəzilərinin adları (bunlar dərsləklərdəlatın dilindətermin kimi göstərilir) tabu sayılır [3, s. 198].

Qadınlar da öz ərnlərinin adını söyləməyi qəbahət sayır, “*uşaqların atası*”, “*evin böyüyü*”, “*sahibim*”, bəzən də “*o*” əvəzliyini işlədirlər. Xalq dilində “*ac*

qalmaq” əvəzinə *“ağzı möhürlü oturmaq”*; *“pulum yoxdur”* əvəzinə *“cibimdə siçanlar qarmon çalır”*; *“söyüş söymək”*, *“it kimi hürmək”* əvəzinə *“ağzını göyə tutmaq”*; hər hansı söyüş əvəzinə *“belə-belə olasan”*; *“oğru”* əvəzinə *“əli əyri”*, *“iki ayaqlı pişik”*; *“sərxoş”* əvəzinə *“lül-qənbər”*, *“kefi doxsan doqquzdur”*; *“ağlamaq”* əvəzinə *“gözünün qorasını sıxmaq”*; *“dəli olmaq”* əvəzinə *“başına hava gəlmək”*, *“ağlını itirmək”*; *“kor olmaq”* əvəzinə *“gözünə ağ dolmaq”*; *“qeyrətsiz”* əvəzinə *“xoşqeyrət”*; *“eşşək”* əvəzinə *“uzunqulaq”*; *“xoşa gəlməz adam”* əvəzinə *“ağzıgöyçək”* sözləri işlədilir.

Tabu sözlərdən istifadə olunması bir sıra səbəblərlə bağlı olmuşdur:

1) Mədəni adamlar müəyyən əşyaların, hadisələrin adlarını ictimai yerlərdə çəkməyi ayıb, qəbahət saymışlar. Onlar işlənməsi ayıb, qəbahət hesab olunan belə sözləri ictimai yerlərdə hörmət, nəzakət əlaməti kimi işlətməmişlər. Məsələn: insanın bədən üzvlərinin bəzilərinin adını bildirən sözləri işlətmək bu qəbildən hesab olunur. Əgər belə sözlərin işlənməsi mütləq zəruri və vacib hesab olunursa, onda evfemizmlərə müraciət etmək lazım gəlir [3, s. 199].

2) Bir qisim tabu sözlərin əmələ gəlməsi mövhumatla, avamlılıqla, qorxu ilə bağlı olmuşdur. Qorxulu varlıqların, heyvanların adını çəkməmək insan təsəvvüründə dərin kök salmışdır. Ona görə də insanlar qorxulu varlıqların heyvanların adını çəkməkdə ehtiyat etmişlər. Məsələn: ucqar rus əyalətlərində bir sıra vəhşi heyvanların adını çəkməzlər. Buna görə də ayı əvəzinə *“mişka, kosolapıy”* və s. sözlər işlədilir.

Türkmən dilində *şir*, *pələng* kimi heyvanların adı çəkilmir, bunlar sadəcə olaraq ov sözü ilə ifadə olunur. *“Şir, pələng yıxıldı”* əvəzinə *“ov yıxıldı”* deyirlər.

Eyni hadisəni Azərbaycan dilində də görmək olur. İbtidai insanlar belə təsəvvür etmişlər ki, əgər həmin əşyaların (heyvanların) adı çəkilirsə, onlar zahirə çıxar və insana zərər gətirə bilər.

Bəzi xəstəliklərin (vərəm, xərçəng) adını çəkmək qorxulu hesab olunmuşdur. İnsanlarda belə bir təsəvvür yaranmışdır ki, vərəm, xərçəng xəstəliklərinin adı çəkilərsə, onda həmin xəstəlik üzə çıxar bilər. Əgər insanlar həmin xəstəliklərin adını çəkirlərsə, onda insanlar öz qulaqlarından tutub dartır və belə ifadələr işlədirlər: *“kişkilər olsun, Allah uzaq eləsin, Allah göstərməsin”* və s.

3) Tabu sözlərin bir qismi mental xüsusiyyət, milli-mənəvi dəyərlə bağlı olaraq meydana çıxır. Məsələn: özünün və ya başqasının qadınının, kişinin adını çəkməmək üçün (müsəlman aləmində ad çəkmək qəbahət hesab olunmuşdur) *həyat yoldaşım, ömür-gün yoldaşım, uşaqların atası, uşaqların anası* və s. ifadələr işlədilir.

4) Tabu sözlər qrupunun bir qismi də dini-mifoloji anlayışların adıdır: *cin, şeytan, xortdan, qulyabanı, inkir minkir, Əzrayıl* və s. Belə sözləri uşaqların yanında işlətmək qadağa olunur. Ona görə ki, uşaqlar bu sözləri eşitdikdə çox qorxurlar [3, s. 200].

Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin digər növləri haqda da qısa məlumatla tanış olaq:

İnversiya: latın sözü olub, başqa yerə qoyma və ya sözlərin yerini dəyişmə deməkdir. Nitqdə söz sırasının pozulması və cümlə üzvlərinin birinin digərinin yerində işlənməsinə inversiya deyilir. Məsələn:

“Sızlar, yada düşəndə ürəyimin telləri,

O mehriban, o əziz tələbəlik illəri.” (C.Novruz) [1]

“Mənim bir kəsim yoxdur, səndən və Hacıdan savayı.” (N.B.Vəzirov)

Qət: həll etmək, qəti qərara gəlmək deməkdir. Burada yazıçının bütün əsər boyu təsvir etdiyi hadisələr və münaqişələr həll olunur. N.B.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərində nişanlısı Səadətin nakam Fəxrəddinin cənazəsi başında yanıqlı sözlər söyləməsi qətə nümunədir [1].

Təkrir və təkrar: Eyni sözün, ifadənin ustalıqla və bilərəkdən təkrar olunmasına təkrir deyilir. Təkrir bədii əsəri mənaca genişləndirir, üslubunu qüvvətləndirir. Təkrir leksik və sintaktik ola bilər. Məsələn: *“Zalım uşağı, zalım, qapqara, qatar-qatar, kal-kal. Kimisi belə deyir, kimisi elə. Ağıl yaşda deyil, başdadır, başda.”* (S.Rüstəm)

Təşxis: canlandırma, təcəssüm, nitqləndirmə bildirən terminlərin hamısını özündə birləşdirə bilir.

“O müdhiş gecənin buludu lay-lay,

Yashlı gəlin kimi pərişandır Ay!” (S.Vurğun)

İstiarə: Buna metonimiya da deyirlər. Məsələn, Yaz gələndə bütün təbiət gülür- gülmək əslində insana məxsus xüsusiyyət olsa da, təbiət üzərinə köçürülüb.

Simvol (rəmz): yunanca işarə, nümunə deməkdir. Şir, aslan- cəsurluq; maral, ceyran- gözəllik; qurd- yırtıcılıq; tülkü- hiyləgərlik; Məcnun- çılğın aşiq; Koroğlu- qəhrəmanlıq; Fərhad- igidlik və s. rəmzi hesab olunur.

Alliterasiya: Sözdəki səs və ya səs qruplarının təkrar olması nəticəsində mətnə ahəngdarlıq, musiqililik gətirilir.

*“Çaqıl daşlı çayları Çapayev çapa-çapa,
Keçir, biçir çöllərdə çar generallarını.”* (S.Rüstəm)

Alleqoriya: kinayə, məcaz deməkdir. Təmsil və nağıllarda, satirik əsərlərdə dovşan qorxaqlığı, eşşək inadkarlığı, aslan igid və mərdliyi təmsil edir.

Antonomaziya: advermə, adı dəyişdirmə deməkdir. Herkules- nəhəng adam, Kvazimoda-eybəcərlik, Hacı Qara- xəsis, Şeyx Nəsrullah-fırıldaqcı və s. mənasına gəlir [1].

R ritorik sual: cavab gözlənilməyən, bədii sualdır.

*“Ay niyə tutulur, söylə, ey nigar,
Səni hicran boğur, yoxsa intizar?
Bəlkə ürəyində bir dərdin də var.*

Mən sənin dərdini alım, olarmı?!” (O.Sarıvəlli)

R ritorik nida: Belə nitq emosional, həyəcanlı səslənir: *“Qarğa, məndə qoz var!”*, *“Başına kül, Araz!”*, *“Lənət sənə, kor şeytan!”*

R ritorik xitab: müraciət forması ilə dəbdəbə, ironiya, təsirlilik yaradılır.

Ah, ana təbiət, ana təbiət!

Ən böyük övladın insandır, gerçək! (S.Vurğun)

Antiteza: qarşı-qarşıya deməkdir. Bədii təzad da adlandırılır.

“Qoy ağlar da, qaralar da

Səadətlə nəfəs alsın.” (S.Vurğun)

Oksümoron(oksimeron): qarşılaşdırmanı əyaniləşdirmək, qüvvətli emosional təsir yaratmaq üçün istifadə olunur: *“Doğma və yad adamlar”* (İ.Hüseynov), *“Diri ölümlər”* (R.Rza), *“Ağlar güləyən”* (B.Vahabzadə), *“Ölü canlı”, “Yaşlı uşaq”* (R.Rza) və s. [1]

Frazeoloji birləşmələr: dildə məcaziliyin yaradılmasında frazeoloji birləşmələrin əvəzsiz rolu vardır. Belə ki, bu birləşmələr daşlaşmış, sabit birləşmələrdir və tərəfləri bir-birinə məntiqi əsaslarla deyil, obrazlılıq və bədiilik, məcazlıqla bağlanmışdır. Tərəflər ayrı-ayrılıqda öz həqiqi mənalarda fərqli mənalara bildirsələr də, birləşmə daxilində həqiqi mənalardan çox-çox uzaq fərqli bir məna qazanırlar. Məsələn: qulaq asmaq-dinləmək, ürəyinə xal düşmək-şübhələnmək, əldən düşmək-yorulmaq, ağzına su alıb oturmaq-susmaq, can vermək- ölmək, qılığına girmək- qəlbinə yol tapmaq, xoşuna gəlmək-bəyənmək, dilotu yemək- çox danışmaq və s. Frazeoloji birləşmələr nitqə xüsusi ifadəlilik, canlılıq gətirir. Əsasən bədii üslubda işlədilsə də, məişət üslubunda da onlara tez-tez rast gəlinir [14, s. 250] ; [3, s. 260].

Ümumilikdə, bütün bu məcazi mənalı sözlərlə tanış olarkən və onlara aid olan nümunələri oxuyarkən, onların dilə nə dərəcədə zənginlik qatdığının, obrazlılıq yaratdığının şahidi olduq. Eyni zamanda, üzərində tədqiqat işi aparılan əsərdə də, belə nümunələr hədsiz çoxdur və əsərin dilini bədii cəhətdən zəngin, oxunaqlı və maraqlı etmişdir. Məcazi mənalı sözlərin çoxluğu, müəllifin yaradıcı təfəkküründən xəbər verdiyi kimi, eyni zamanda, tərcüməçinin də işini bir qədər çətinləşdirmiş, ondan tərcümə zamanı daha çox səy, yaradıcılıq tələb etmişdir.

1.1. Məcazi mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçinin qarşılaşdığı problemlər.

Hər bir tərcümə fəaliyyətinin bir və ya bir neçə spesifik məqsədi var və ümumilikdə, tərcümənin əsas məqsədi xalqlar arasında mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət etməkdir. Son bir neçə onillikdə bu fəaliyyət, artan beynəlxalq ticarət, miqrasiya, qloballaşma, kütləvi informasiya vasitələrinin və texnologiyanın irəliləməsi səbəbindən inkişaf etmişdir. Bu səbəbdən, tərcüməçi müxtəlif mətnlərdəki anlayışları və nitqi mümkün qədər dəqiq şəkildə şərh etməyə çalışmalıdır.

Tərcüməçi, pedoqoq, f.e.d. Qılıncxan Bayramovun “Tərcümə sənəti” kitabında məxəz mətndəki sözlərə hədəf mətnə ekvivalent tapıla bilməməsi məsələsindən bəhs edilmişdir. Müəllif , həmçinin, məcazi mənanın iki leksik mənanın bir-birinə təsiri

nəticəsində yarandığını bildirmişdir [7, s 51].

Əksər tərcümə nəzəriyyəçiləri tərcümənin xarici dildən və ya ikinci dildən ana dilinə köçürmə prosesi kimi başa düşülməsi fikri ilə razılaşırlar. Bununla belə, bazar tələbləri tərcüməçilərdən mətnləri öz ana dilinə deyil, başqa bir xarici dil olan hədəf dilə köçürməyi getdikcə daha çox tələb edir. Bunu Nyumark "xidmət tərcüməsi" adlandırır [33].

Təcrübə nəticəsində öyrənilirdi ki, səhv tərcümələrin nəticələri fəlakətli ola bilər. Elm, tibb, hüquqi məsələlər və ya texnologiya kimi bilik sahələrində ciddi səhvlər olduğu halda nələrin baş verə biləcəyini düşünün.

Tərcümə prosesində mətnin mahiyyətindən asılı olmayaraq, bizə çətinlik yaradacaq məqamlar ola bilər və tərcüməçilər bunlardan xəbərdar olmalıdırlar. Birinci problem məxəz dildə oxuma və anlama qabiliyyəti ilə bağlıdır. Tərcüməçi bu maneənin öhdəsindən gəldikdən sonra, ən çox rast gəlinən tərcümə çətinlikləri semantik və mədəni xarakter daşıyır: Tərcüməçinin həqiqi və yalançı dostları, institusional və standartlaşdırılmış terminlər, neologizmlər, aforizmlər, deyimlər, atalar sözləri, zarafatlar, söz oyunları və s. bu siyahıda yer tutur. Səhvlərdən qaçmaq üçün bu sözlərə və ya ifadələrə çox ehtiyatlı yanaşmaq lazımdır.

Tərcümə çətinliyi tərcümə prosesində həll oluna bilən problemdir, çünki tərcümə fərqli dildə olsa da, eyni mətnidir. Tərcümə oxucusunun əsər haqqında söylədiyi hər bir ifadə orijinal mətnə də uyğun olmalıdır.

Tərcümə çətinliklərinin müxtəlif növləri var. Tərcümədə bir çətinlik, əksər sözlərin bir neçə mənaya malik olmasından qaynaqlanır. Bu fakta görə, sözlərin tək-tək əvəzlənməsinə əsaslanan tərcümə nadir hallarda məqbuldur. Çətinliyin ikinci növü lüğətdəki sözün müxtəlif işlənmə formalarını ayırd etməkdir. Çətinliyin üçüncü növü tərcümənin nəzərdə tutulan auditoriyası da daxil olmaqla ümumi kontekstdə həssas olmaq ehtiyacıdır. Tərcümə zamanı idiom və frazeoloji vahidlərə gəlincə, tərcüməçinin qarşılaşdığı ilk çətinlik onun idiomatik ifadə olduğunu dərk edə bilməsidir. Bu həmişə o qədər də aydın deyil. İdiomların müxtəlif növləri var, bəziləri digərlərindən daha asan tanınır. Ümumiyyətlə desək, ifadənin başa düşülməsi nə

qədər çətin olarsa və müəyyən kontekstdə nə qədər az məna verirsə, tərcüməçi onun idiom olduğunu daha tez anlayacaq.

Məcəzi mənalı sözlər çox zaman tərcümədə problemlərə, anlaşılmazlıqlara səbəb ola bilər, bəzən isə bu sözlərin ekvivalentinin tapılmasında mütərcim çətinlik çəkir. Burada əsas səbəb, hər xalqın öz mədəniyyəti olduğu kimi, hər dilin də özünəməxsus məcazi sözlərinin və söz birləşmələrinin olmasıdır. Məxəz mətnin və hədəf mətnin yazıldığı dilə, onların sahib olduğu mədəniyyətə diqqət yetirmək, ətraflı araşdırmaq tərcüməçinin vəzifələrindən biri hesab olunur. Nyumarkın fikrincə, tərcümə vacibdir və o, həmişə dil öyrənmə prosesində iştirak edir [33]. Susan Bassnet dilçiliyin nüvəsinin tərcüməyə aid olduğunu, onun semiotikasını və işarə sistemini, prosesi və funksiyanı öyrənən elm olduğunu bildirmişdir [39, s 22]. Bu, həm də müəyyən üsullardan istifadə etməklə bir dildən digər dilə keçən mənanı ehtiva edir. Bundan əlavə, Rossa görə, tərcümə beşinci bacarıq və ünsiyyət və anlaşıma üçün ən vacib sosial bacarıq kimi tanınır [38]. Bundan əlavə, Holm, tərcümənin əsasının təsviri dil olduğunu bildirmişdir [32, s 2] .

Funksional yönümlü tərcüməyə əsaslansaq, burada mədəniyyət sözü tərcümədə çox vaxt problem yaradır, çünki tərcümədə hər ölkədə fərqli olacaq mədəniyyətə və ya ən azı məxəz mətnə və hədəf mətnə yer alan mədəniyyətə diqqət yetirmək lazımdır [25, s 125]. Özündə hər hansı bir xalqın mədəniyyətini ehtiva edən tərcüməyə, məcazlı tərcüməni misal göstərmək olar ki, burada da ən vacibi metaforadır. Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, metafora gündəlik dilin də əsas xüsusiyyətidir. Adətən gündəlik dildə rast gəlinən metafora qaçılmaz bir şeydir və tərcümədə problemlər yaradır. Nord qeyd etmişdir: “Tərcümə problemi hər bir tərcüməçinin konkret tərcümə tapşırığı zamanı həll etməli olduğu obyektiv problemdir” [37, s 49]. Məcəzi mənalı sözlərin tərcüməsində yaranan problemlər linqvistik, estetik, ədəbi, sosial-mədəni problemlər kimi özünü göstərir.

Tərcümə, şübhəsiz ki, iki dil və iki mədəni ənənəni əhatə edən fəaliyyətdir. Müvafiq olaraq, mütərcimlər məxəz mətnə ifadə olunan mədəni aspektlərin hədəf mətnə aydın və uğurlu ötürülməsinə nail olmaq istəsələr, məxəz mətnə yer alan mədəniyyət məsələsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Bu problemlər iki (və ya daha

çox) dil arasındakı mədəni və linqvistik boşluqdan asılı olaraq əhatə dairəsi dəyişə bilər.

Məcəzi mənalı sözlərin tərcüməsi zamanı bir çox üsullardan istifadə oluna bilər: orijinal məcazı onun tam ekvivalenti ilə təkrarlamaq; məcazı oxşar mənə ifadə edən başqa bir məcazla əvəz etmək; və ya onun təxmini hərfi parafraza çevrilməsi. Burada tərcümə edilən mətnin növü, tədqiqatın mövzusu təhlildə, tədqiqatın obyektində və dizaynında öz əksini tapır.

Yuxarıdakı bəzi təriflərə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, tərcümə bir prosesdir və bir dildəki mənanın eyni təsvirə malik başqa bir dilə ötürüldüyü məhsul kimi də adlandırıla bilər. Sosioliqvestika sosial amillərlə linqvistik variasiya arasındakı əlaqəyə diqqət yetirir. Dilin çeşidləri, müxtəlif dillər arasında təmaslar, insanların dildən istifadəyə və istifadəçilərə münasibəti, dillərin dəyişməsi, o cümlədən dillə bağlı planlar sosioliqvestikada müzakirə olunan mövzulardır. Tərcümənin rolu təkcə tərcüməçinin fəaliyyətində deyil, o, həm də dil öyrənmə prosesində iştirak edir. Obrazlı və ya məcazi dil hərfi mənada deyil, təxəyyül mənasında işlənir, gündəlik nitqdə və yazıda, ədəbi əsərlərdə (roman, şeir, poeziya və hekayə) və reklamlarda istifadə olunur.

Tərcüməçilərin səhvlərə yol vermələrinin bəzi səbəbləri var. Məsələn, ümumi biliyin aşağı səviyyədə olması, anlama və dərk etmə qabiliyyətində məhdudiyyətlər, tərcümə etdiyi dilin məxsus olduğu xalq, onun mədəniyyəti barədə az təsəvvürə malik olması, təcrübəsiz olması, məxəz və hədəf dillər arasındakı uzaqlıq dərəcəsi və s. Tərcüməçinin ilk işi məxəz mətnində kəşifən bütün mümkün mədəni elementləri ölçüb-biçmək və onlara lazımı təsviri verməkdir. Nyumark mədəniyyəti "müəyyən bir dildən ifadə vasitəsi kimi istifadə edən bir cəmiyyətə xas olan həyat tərzini və onun təzahürləri" olaraq təyin edir [33, s 94], buna görə də o, hər bir dil qrupunun özünəməxsus mədəni xüsusiyyətlərə malik olduğunu müəyyən edir. Mədəniyyət məsələsi tərcümənin nəticələrini nəzərdən keçirmək üçün zəruridir və dilin mədəniyyətin bir hissəsi olub-olmaması ilə bağlı fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, bu iki anlayış bir-biri ilə sıx əlaqəli görünür. Tərcümədə yazışma problemlərini müzakirə edən Nida belə nəticəyə gəlir ki, "mədəniyyətlər arasındakı fərqlər tərcüməçi üçün dil

strukturunda olan fərqlərdən daha ağır fəsadlar yarada bilər” [35, s 130]. Daha sonra izah edilir ki, tərcümədə əhəmiyyətli formal dəyişikliklərə baxmayaraq, mədəniyyətdəki paralellər çox vaxt ümumi anlayışı təmin edir. Beləliklə, tərcümə üçün mədəni təsirlər leksik problemlərlə yanaşı, əhəmiyyət kəsb edir.

Nyumark məcazın mənasını dərk etməzdən əvvəl müəyyən addımların atılmasını şərtləndirirdi. Bu terminlərin başa düşülməsi, məcazı anlamaq üçün ilkin şərtidir: obyekt, obraz, məna, metafora və metonim [34].

Bədii əsər tərcüməçilərinin adətən ingilis romanlarını Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən qarşılaşdıqları bəzi çətinliklər bunlardır: Birincisi, linqvistik olaraq onlar adətən mürəkkəb strukturlara malik bəzi uzun mürəkkəb cümlələri başa düşürlər. Onlar həmçinin mürəkkəb, başa düşülməsi çətin olan çox uzun abzaslarla qarşılaşırlar. *İkincisi*, mədəni baxımdan, romanda mövcud olan sosial-mədəni terminlərin ən yaxın təbii ekvivalentini tapmaq çətinidir, çünki müəllif həmişə öz mədəni mənşəyinə əsaslanan unikal sözlərdən istifadə edir. *Üçüncüsü*, ədəbi cəhətdən onları məcazi dillərə tərcümə etmək çətinidir və romanda idiomatik ifadələr ifadə olunur. Bədii əsər mütərcimləri yerli xüsusi isimləri və ya adları və çox uzun abzasları tərcümə etməkdə problem yaşayırlar. Ona görə də, mütərcimlər tərcümə prosesini diqqətlə aparmalıdırlar.

Bir çox tərcüməçilər romanları tərcümə edərkən ehtiyatsızlıq edirlər, məsələn, məlumatın ötürülməsində səhvlər edirlər; orijinal mətndən kənar öz şərhlərini əlavə edirlər; romanda ifadə olunan dəyərli məlumatlara dar şərh verirlər və nəhayət, məxəz mətnlə hədəf mətn arasında uyğun gəlməyən qərəzli tərcümə yaradırlar.

Bədii əsər tərcüməsinin bir çox problemləri var, məsələn, metafora, bənzətmə və idiomatik ifadələrin tərcüməsi və s. Metaforanı tərcümə etmək adi bir ifadəni tərcümə etməkdən fərqlidir. Metafora özü mürəkkəb kontekstual mənalara malik olduğundan, tərcüməsi çətin olan ədəbi formadır.

Obrazlı dil rəngarənglik, aydınlıq və ya müqayisəni çatdırmaq üçün sözlərin şərti sıra və mənadan kənara çıxmış şəkildə işlədilməsinə aiddir. İngilis dilində də məcazların bir çox növlərindən istifadə olunur. Məsələn, bənzətmə (simile): “*The cat sat in the chair like a king overlooking his kingdom*” [44]. “*Pişik krallığına baxan bir*

padşah kimi kürsüdə oturdu." Pişiyin oturma vəziyyəti krallıqdakı hər hansı bir şəxs üçün deyil, onun üçün ayrılmış xüsusi kresloda dincələn padşahla müqayisə edilir. Metafora(metaphor): "*Time is money*" [44]. "*Vaxt puldur*"dur. Bu cümlədə vaxt və pul müqayisə olunur və bu, sözün əsl mənasında, sahib olduğunuz vaxtın sizin malik olduğunuz pula bərabər olması demək deyil. Əksinə, bu o deməkdir ki, vaxt qiymətli resursdur və ondan pul qazanmaq üçün səmərəli istifadə edilməlidir. İstənilən vaxtın boşa getməsi, insanın daha çox pul qazanmaq şansını itirməsi deməkdir.

Mübaligə (hyperbole): "*I would die for you*" [44], "*Mən sənin üçün ölürəm*". Bu cümlə mütləq bir insanın digəri üçün ölməyə hazır olduğunu ifadə etmir, lakin bir insanın başqa bir insana olan sevgisinin miqdarını şişirtmək üçün istifadə olunur.

Bir neçə nümunəyə nəzər salaq. İngilis dilində "*hard frost*" dediyimiz "*sərt şaxta*" ifadəsi "*sərt*" və "*şaxta*" sözünün birləşməsidir və şaxta onsuzda soyuq və sərt olduğu üçün, burada "*hard*", yəni sərt sözü təbii səslənməyəcəkdir. Çünki süd ağ olsa da, "*ağ süd*" və ya "*white milk*" deməməliyik, baxmayaraq ki, "*ağ boya*" ifadəsi kifayət qədər genişlənməmişdir. Porziqin bir nümunəsində deyilir ki, "*blonde hair*" ifadəsi "*sarışın saçlı*"dır. Lakin eyni rəngi ifadə etsə belə, "*sarışın qapı*" və ya "*sarışın paltar*" demək düzgün olmazdı.

Məsələn, İngilis dilindəki "*Life is a journey*" - "*Həyat bir səyahətdir*" məcazi ifadəsinin müxtəlif mənaları var. Həmin məcazi ifadənin Azərbaycan dilində mənaları belə ola bilər: 1) Ömür sürən insan səyahətçidir; 2) Onun məqsədləri hədəfləridir; 3) Həyatda çətinliklər səyahətə mane olur; 4) Məsləhətçilər bələdçilərdir; 5) İnkişaf qət edilən məsafədir; və s.

Başqa bir nümunədə, "*She is my heart*" ifadəsində metafora bir obyekt digəri ilə birbaşa müqayisə edən bənzətmədir, məsələn, "*O mənim ürəyimdir*". "*O*" əvəzliyi birbaşa "*ürək*" ilə müqayisə edilir. Xanımı birbaşa ürəklə müqayisə edən bənzətmədir. Xanıma ürək kimi necə yanaşa bilərik? Bu bir metaforadır. Məsələn, bir metaforanı tərcümə edərkən tərcüməçinin hədəf dildə dəqiq məna çıxarmaq üçün fəvqəladə bacarığı olmalıdır və tərcüməçi üçün təkcə metaforanı tərcümə etmək deyil, həm də hədəf dildə onun sosial mədəniyyətinə və kontekstinə əsaslanaraq oxşar metafora tapmaq lazımdır.

“*She is a book worm*”- “*O, kitab qurdudur*”- ifadəsində, qızın çox kitab oxuduğuna, kitabları sevdiyinə işarə olunur. Halbuki, qurd heç də gözəl bənzətmə hesab olunmur.

Holman və Harmon bənzətmənin (simile) dolayı yolla iki obyektin müqayisəsini ifadə edən məcazi dil olduğunu bildirir [26, s 44]. Bu, metaforadan (metaphor) fərqlidir. Bənzətmədə adətən *like, as, such as, as if və seem* (kimi, elə bil, elə görünür) əlaqələndirici sözlərdən istifadə olunur, metaforada isə köməkçi feil olan *be* (olmaq) istifadə olunur, misal üçün, “*He is like a frog*”- “*O, qurbağa kimidir*” bənzətmədir, “*He is a frog*”- “*O qurbağadır*” isə metaforadır. Moentaha vurğulayır ki, bənzətmə fərqli kateqoriyalara və ya siniflərə malik olan iki fərqli obyekti müqayisə edir [40, s 190], buna görə də “*The boy seems to be as clever as his mother*” - “*Oğlan anası kimi ağıllı görünür*” - bu ifadə bənzətmə deyil, adi bir müqayisədir, çünki “*oğlan*” və “*ana*” sözləri eyni kateqoriyadandır. Onun fikrincə, bənzətmə nümunəsi “*He is as brave as a lion*”- “*O, aslan kimi cəsurdur*”dur, çünki “*o*” və “*aslan*” sözləri fərqli kateqoriyadandır. “*O*” əvəzliyi insana, “*aslan*” isə “*heyvan*”a aiddir.

İdiom və ya idiomatik ifadə qrammatika və leksikoqrafiyada istifadə olunan, semantik və sintaktik cəhətdən bağlı olan və vahid funksiyasını yerinə yetirən sözlər toplusuna aid edilən termdir. Məsələn, idiomatik ifadə “*It's raining cats and dogs*” sözbəsöz tərcümə edilə bilməz, çünki bu ifadə idiomatik ifadədir. O, hədəf dilə idiomatik olaraq tərcümə edilməlidir ki, onun dəqiq tərcüməsi mümkün olsun: “*Gur yağış yağırdı*”, “*Bir yağış yağırdı ki, tut ucundan göyə çıx*”. “*Please, don't mention it*”; “*Not at all*”; “*It was a pleasure*”; və ya “*Forget it*” ifadələri sözbəsöz tərcümə edilə bilmir, amma tərcüməçi gərək onların “*Dəyməz; xoşdur*”- demək olduğunu və eyni mənada işləndiyini bilsin.

İdiomatik ifadə ayrıla bilməyən bir vahiddir, məsələn, “*She washed her hands of the matter*”- “*O, əllərini bu məsələdən yudu*” demək deyil, “*O, məsələ ilə daha əlaqəsi olmaqdan imtina etdi*” deməkdir, və ya başqa bir misal, “*May I wash my hands?*” həmişə o demək deyil ki, kimsə hər iki əlini yumaq üçün icazə istəyir [48].

İngilis dili də, Azərbaycan dili kimi məcazi mənalı ifadələrin bol olduğu bir dildir. Məsələn:

Life is a journey - *Həyat bir səyahətdir.*

Love is a journey - *Sevgi bir səyahətdir.*

Marriage is a journey - *Evlilik bir səyahətdir.*

Career is a journey - *Karyera bir səyahətdir.*

Life road – *həyat yolu*

The night passes – *Gecə keçir.*

When the Moon rises – *Ay doğanda.*

The roads took – *Yollar apardı.*

Cold war – *soyuq müharibə*

Time is money – *Vaxt qızıldır* və s. [58]

Omonimlik və ya sözlərin yaxın mənalarda olması, iki dildə eyni sözün fərqli mənalara bildirməsi də tərcümə zamanı səhvlərə, anlaşılmazlıqlara səbəb ola bilər, tərcüməçini çaşıdır. Tərcümə tarixində rast gəlinən bəzi yanlış və ya fərqli tərcümələrə nəzər salaq:

Jukovski Şatobrianın əsərini tərcümə edərkən, fransız dilindəki *le lac* sözünü (hərfi tərcüməsi göl deməkdir) rus dilindəki “*лѣд*” sözü ilə vermişdir. Bu söz isə, təbii göl yox, süni göl mənasını verir.

Piter Tempest, Puşkininin şeirini tərcümə edərkən, hündürlük bildirən dağ sözünü “*холм*” (*təpə*) sözü ilə əvəz etmişdir.

Edgar Allan Poe-nun “*The Bells*” (*колокола*) əsərinin tərcüməsində diqqət çəkən məqamlar vardır. Belə ki, orijinalda Edgar Poe öz əsərini “*The Bells*” adlandırır, bu, polisemantik sözdür, həm kiçik zəngləri, həm də böyük zəngləri ifadə edir. Balmont isə, bu şeiri tərcümə etdiyi zaman, “*Zənglər və zıncırovlar*” şəklində vermişdir. Bu da, insan ömrünün dövrlərinə istinad edir. Valeriy Bryusov isə, bu əsəri tərcümə etdiyi zaman “*Zəng*” şəklində adlandırmışdır.

Rus dilində “ключ” sözünün iki mənası vardır: 1) qapını açmaq və bağlamaq üçün olan metal alət- açar, 2) torpaqdan çıxan suyun mənbəyi. Bu söz omonimdir. Müxtəlif əsərlərdə bu sözün fərqli formalarda işlənmə nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

Çukovskinin əsərindən nümunəyə baxsaq, rus və Ukrayna dillərinin yaxın olması səbəbindən, yanlışlığa yol verilmişdir. Əsərdə belə bir ifadəyə rast gəlinir: “*Ay meşə ilə gedirdi*”- bu, təbii ki real səslənmir və araşdırdıqdan sonra məlum olur ki, rus dilində ay mənasında olan “луна” sözü, Ukrayna dilində *exo* (əks-səda) mənasını bildirən sözlə leksik omonimlik təşkil edir.

Dildə **paronimlərin** olması da tərcümə zamanı səhvlərə yol açmağa bilər. Paronimlər eyni və ya müxtəlif dillərdə mövcud olan eyni sözlərdir ki, onlar görünüşcə, səs tərkibi ilə çox yaxındırlar, lakin eyni deyillər. Məsələn: *firma-ferma*. Orta məktəb şagirdləri alman dilində olan cümləni belə tərcümə etmişlər: “*Pionerlər körpüləri partlatdılar*”. Bu tərcümə qəribə səslənir. Əslində isə, rus və Azərbaycan dillərində “*pioner*” sözü uşaq kommunist təşkilatının nümayəndəsinə deyilsə də, alman dilində “*pioner*” sözünün ikinci mənası da var (hərbi mütəxəssis).

Prosper Merime, Puşkinin “*Анчар*” əsərini tərcümə edərkən, rus dilində “*луща деревья*” (Puşkin bu ifadə ilə ağacın yarpağının sıxlığını göstərir, ağac yarpağı sıx olduğundan, yağışı torpağa buraxmır) sözünü “*деревья*” sözü ilə qarışdırır. Və yuxulayan yarpaq şəklində vermişdir. Deməli, *paronomik atraksiya* onu çaşdırmışdır. [16]; [17]; [18]; [24]

İngilis dili idiom və frazeoloji birləşmələrlə zəngin bir dildir:

Beat around the bush – Sözü dolandırmaq

Break a leg – Şans gətirmək (Uğur olsun)

Get out of hand – Əlindən çıxmaq (İdarəni itirmək)

Hang in there- Təslim olmamaq

Hit the sack – Yuxuya getmək

Pull someone's leg – Kiməsə sataşmaq

Under the weather – xəstə

You can say that again – Haqlısan, razıyam.

Costs an arm and a leg- Çox baha

It's a piece of cake – Çox asandır.

Kill two birds with one stone- Bir daşla iki quş vurmaq (Eyni anda iki işi görmək).
[48]; [58]

Bu siyahını uzatmaq olar, lakin, bilmək lazımdır ki, bu ifadələr hər nə qədər tərcümədə çətinlik yaratsa da, tərcüməçinin işini çətinləşdirsə də, əsərin məzmununun düzgün şəkildə çatdırılmasında, baş rolun və digər obrazların xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılmasında, eyni zamanda, əsərin əsasən yeniyetmə və gənclər üçün nəzərdə tutulduğunu hesaba alsaq, müəllifin bir növ onların “dilində” danışmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Əsəri bu sözlər olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil, olsa belə, əsər mənasız və quru alınardı, indiki qədər sevilməzdi.

II FƏSİL.

C.D.SELİNCERİN “ÇOV DARLIQDA UÇURUMDAN QORUYAN” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏCAZİ MƏNALI SÖZLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ YOLLARI

2.1 C.D.Selincerin həyat və yaradıcılığı və “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri haqqında məlumat.

Amerika yazıçısı Cerom Devid Selincer, gənclik jarqonunun dilindən istifadə edərək böyüməkdə olan yeniyetmənin mürəkkəb daxili dünyasını heyvətəmiz dərəcədə incə təsvir etdiyi “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” romanı sayəsində bütün dünyada məşhurlaşmışdır. Hekayə bu dünyada öz yerini axtaran 16 yaşlı yeniyetmənin adından danışılır. Romanın əsas ideyası yalanın və qeyri-səmimiliyin rədd edilməsidir. Cerom Devid Selincer 1919-cu il yanvarın 1-də Nyu-Yorkda anadan olub. O, Sol Selincer və Solun Şotlandiya əsilli həyat yoldaşı Miriamın iki uşağının ən kiçiyi idi. Cəmiyyətin hər yerindən bu cür qarışıq nikahlara hörmətsizliklə baxıldığı bir vaxtda, Miriamın qeyri-yəhudi mənşəyi o qədər yaxşı gizlədilib ki, Selincer anasının köklərini yalnız 14 yaşında öyrənmişdi.

O, Pensilvaniyadakı Ursinus Kollecinə oxuyarkən, həyatını dəyişəcək professor Uit Burnet ilə tanış olur. Burnet sadəcə yaxşı müəllim deyildi, o, həm də qısa hekayələrin dərc olunduğu nüfuzlu “Story” jurnalının redaktoru idi. Burnet, Selincerin bir yazıçı kimi istedadını hiss edərək, onu daha çox yaratmağa sövq etdi və tezliklə Selincerin işi təkcə “Story”-də deyil, “Collier's” və “Saturday Evening Post” kimi digər böyük jurnal və qəzetlərdə görünməyə başladı [46].

Onun karyerası yüksəlməyə başlamışdı, lakin sonra, bu dövrdə bir çox gənc amerikalı kimi, İkinci Dünya Müharibəsi onun da həyatına təsir etdi. Selincer orduya çağırıldı və 1942-44-cü illərdə xidmət etdi. Bununla belə, bu müddət ərzində Selincer yazmağa davam etdi, əsas personajı Holden Kolfild adlı məmnun olmayan bir gəncin baş rol olduğu yeni bir roman üçün fəsillər topladı. Selincer heç bir zədə almadan müharibədən xilas ola bilmədi və müharibə bitdikdən sonra əsəbləri pozularaq

xəstəxanaya yerləşdirildi. Selincerin xəstəxanada qalması ilə bağlı təfərrüatlar sirr olaraq qalır, lakin aydındır ki, o, müalicə alarkən alman və böyük ehtimalla, keçmiş nasist olan Silvia adlı qadınla tanış olub. Onlar evləndilər, lakin onların birliyi qısa, cəmi səkkiz ay davam etdi. O, 1955-ci ildə britaniyalı sənətşünas Robert Lenqdon Duqlasın qızı Kler Duqlasla ikinci dəfə evləndi. Cütlük on ildən çox birlikdə olmuşdur və Marqaret və Metyu adlı iki övladı var idi. 1966-cı ildə Kler Duqlas boşanmaq üçün məhkəməyə müraciət edərək bildirdi ki, münasibətlər davam edərsə, "sağlamlığını ciddi şəkildə zədələyəcək və təhlükəyə atacaq" [46].

Altı il sonra Selincer özünü başqa bir münasibətdə tapdı, bu dəfə yaşlı yazıçı universitetin birinci kurs tələbəsi Coys Maynard ilə tanış oldu və 10 ay sonra ondan da ayrıldı.

Müəllifin həyatı ilə qəhrəmanın taleyinin müqayisəsi bu bədii əsərin tərcümeyi-hal olmasından danışmağa imkan verir. Romanın qəhrəmanı kimi Selincer də yaxşı oxumur və ali təhsil almadan tez-tez məktəbi, sonra isə universiteti dəyişirdi. Nəticədə, Cerom valideynləri ilə gərgin münasibət qurmuş, atası ilə ciddi mübahisə etmişdi. Qəhrəman Holden Kolfild də valideynləri ilə münasibət qura bilmir. Holden tənha həyat arzusunda idi; bu arzunu romanın nəşrindən sonra Selincer özü həyata keçirdi. Ömrünün son qırx ilində nəşr olunan əsərinin olmamasına baxmayaraq, Selincer yazmağa davam etdi. Onu tanıyanlar onun hər gün işlədiyini söyləyirdilər və onun bitirdiyi işlərin həcmi ilə bağlı fərziyyələr dolaşırdı. Bir hesablamaya görə, onun evində kilidlənmiş 10-a qədər bitmiş roman ola bilər.

2010-cu ildə vəfat edən Selincerin yaradıcılığına 2013-cü ildə yeni işıq düşdü. Şeyn Salerno və Devid Şilds məşhur yazıçının "Salinger" adlı tərcümeyi-halını dərc etdilər. Salerno həmçinin Selincer haqqında sənədli film yaratdı və bu film kitab ilə eyni vaxtda debüt etdi [46].

Azərbaycan dilinə Tehran Vəliyev tərəfindən tərcümə olunan bu əsərin üzərində Selincer təxminən 10 il işləmiş və onu 1951-ci ildə bitirmişdir. Onun nəşri Amerika cəmiyyətində böyük rezonans doğurdu, onu iki düşərgəyə ayırdı: bəziləri işdən məmnun qaldı, digərləri ona amansız tənqidlə yanaşdı. Əvvəla, bu, yazıçının kitabındakı çoxlu sayda jarqon və ədəbsiz dillə bağlı idi.

20-ci əsr və 21-ci əsrin əvvəlləri təkcə tarixçilər üçün deyil, həm də dilçilər üçün son dərəcə maraqlı oldu. İki böyük sarsıntı - inqilab və yenidənqurma təkcə xalqa deyil, dilə də təsir etdi. Dildə baş verən dəyişikliklər, onların sosial səbəb və nəticələri müasir dilçiliyin ən maraqlı mövzularından biridir. Bu mövzulardan biri də gənclik jarqonlarıdır. Məktəb jarqonları və ya gənclik jarqonları, görünür, həmişə mövcud olmuşdur, lakin uzaq və hətta çox da uzaq olmayan keçmişin məktəblilərinin lüğəti haqqında çox az məlumat qorunub saxlanılmışdır. Axı jarqon nitq formasıdır və buna görə də yazılı şəkildə xüsusi qeyd edilməmişdir. Ona görə də, keçmişin jarqonundan danışanda bədii ədəbiyyata, xatirələrə, şifahi xatirələrə əsaslanmaq lazımdır. Dilin bir çox sahələrinə nüfuz edərək, jarqon ədəbiyyatda və kinoda bir növ ifadə yaratmaq vasitəsinə və ən əsası gündəlik dil ünsiyyətinin vacib hissəsinə çevrilir. D. Selincerin "Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan" romanı gənclik jarqon ifadələri ilə zəngindir. Slenq bu və ya digər anlayışı ifadə etməyin yeganə yolu hesab edilmir və "jarqon" anlayışı ilə birləşən leksik vahidlər həmişə ümumişlək sözlərin sinonimi olur. Müasir xarici leksikoqrafiyada jarqon anlayışı "dialektizm", "jarqonizm", "vulqarizm", "danışiq nitqi", "xalq dili" kimi anlayışlarla qarışsa da, eyni zamanda bir çox tədqiqatçılar slenqizmlərin bir-birindən fərqləndirilməsinin vacibliyini təkid edirlər. Slenq mürəkkəb və qaçılmaz dil hadisəsidir. Onun yaranması həmişə konkret dil birliyinin həyatının tarixi, sosial və mədəni meyilləri ilə müəyyən edilir. Slenq təkcə dilçilik nəzəriyyəsi baxımından deyil, həm də tərcümə nəzəriyyəsi baxımından maraqlıdır. "Slenq" termininin etimologiyası ingilis dili leksikologiyasında ən mübahisəli və çaşdırıcı məsələlərdən biridir. Termin mənşəyinin açıqlanmasının çətinliyi, qeyri-müəyyənliyi və son iki yüz ildə lüğətlərin və xüsusi tədqiqatların müəllifləri tərəfindən jarqonların müxtəlif şərhləri ilə daha da inkişaf edir. İnkişafın təkamülünə nəzər salsaq, 1756-cı ildən "jarqon" termini ədəbiyyatda "aşağı və ya vulqar tipli dil" kimi xatırlandıqdan sonra, zamanla əsərlərdə daha çox işlədilməsinə rast gəlmək mümkündür.

Tərcümənin düzgünlüyünə və onun ifadəliliyinə onun nəşr dövrünün xüsusiyyətləri böyük dərəcədə təsir göstərir. Danışiq üslubu ən sürətlə dəyişən üslub olduğundan, danışiq nitqinin, xüsusən də jarqonun tərcüməsi dilin müasir versiyasına

uyğun olaraq yenilənməli və dəyişdirilməlidir. Jarqon və digər məhdud lüğətlərin tədqiqi maraqlıdır və dilçiliyin müasir mərhələsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” romanında jarqonlarla dolu lüğətin sayəsində qəhrəmanın hisslərini, düşüncələrini, əhval-ruhiyyəsini daha dəqiqliklə çatdırmaq mümkün olmuşdur. Slenq ifadələri və vulqarizmlər qəhrəmanın niyyətindən, motivlərindən, mentalitet səviyyəsindən, onun emosional vəziyyətindən xəbər verir. Bu dil hadisəsi vasitəsilə, həm də müəllif tərəfindən bədii mətni realistik və nitq situasiyalarını “danışıq dili” etmək üçün istifadə olunur.

Əsər XX əsrin ən yaxşı ingilis əsərlərinin siyahısına daxil edilib. Cəsarətli süjetinə və vulqar ifadələrinə görə tez-tez qadağan olunsada, təqiblərə məruz qalsada, kitab həm gənc, həm də yetkin milyonlarla oxucunun qəlbində layiqincə yer tutdu. Selincer ilk növbədə hekayələr yazmağa başlamışdır, onların bir çoxu yazıcının sonradan romanda qaldırdığı mövzuları əks etdirir. Kolumbiya Universitetində oxuyarkən o, qəhrəmanlarından biri olan Salli Hayesin “çox az təsvir edilmiş prototipi” kimi təsvir edilən “Gənc oğlanlar” hekayəsini yazdı. 1941-ci ilin Noyabrında romanın on yeddinci fəslinə çevrilən “Madison prospektində yüngül üsyan” adlı qısa hekayə yazılmışdır: bu hekayə Holdenin buz meydançasından sonra Salli ilə mübahisəsini və Karl Lyus ilə görüşünü təsvir edir. “Medison prospektindəki yüngül üsyan” Holden Kolfild adlı personajı əks etdirən ilk Selincer əsəri idi. “Mən dəliyəm” adlı başqa bir hekayədə “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” filminin iki epizodunun eskizləri vardır (Holdenin tarix müəllimi ilə vidalaşması və məktəbdən Nyu-Yorka gedərkən sinif yoldaşlarından birinin anası ilə söhbəti); onun qəhrəmanı həm də Holden Kolfildin adını daşıyır. “Əlvidadan əvvəlki gün” (1944) hekayəsində baş qəhrəman Con Qladvalleri dostu Vinsent Kolfild ziyarət edir və o, “yüz dəfə məktəbdən qovulan” kiçik qardaşı Holden haqqında danışır. Hekayədən belə çıxır ki, Holden orduda xidmət edib və hələ 20 yaşı olmayanda itkin düşüb. 1949-cu ildə “The New Yorker”, Selincerin baş qəhrəmanı yenə Holden Kolfild olan doxsan səhifəlik əlyazmasını nəşr üçün qəbul etdi, lakin sonradan yazıcının özü mətni geri götürdü. Romanın son versiyası 1951-ci ildə “Little, Brown and Company” tərəfindən nəşr edilmişdir. Romanın adının mənası İncillə səsleşir. Baş qəhrəman, yeniyetmə

Holden Kolfid öz həyat məqsədini saf və günahsız uşaqların ruhlarını “böyüklər” dünyasının bütün çirkablarından qorumaqda, onların laqeydlilik, yalan və ikiüzlülük uçurumuna düşməsinin qarşısını almaqda görür [46].

Əsərin əsas mövzusu yeniyetmə şəxsiyyətinin formalaşması, onun “böyüklərin” həyatı ilə toqquşması və tədricən yetkinləşməsidir. Holden bir çox sınaqlarla üzləşir və tez-tez səhv qərarlar verir, lakin bu, çox ehtiyac duyulan həyat təcrübəsi qazanmağın yeganə yoludur.

Yaşına və xasiyyətinə görə ümitsiz maksimalist olan baş qəhrəman heç bir formada yalan və riyakarlığı qəbul etmir, insani nöqsanlara, pisliklərə göz yummur. Təəccüblü deyil ki, o, hamı ilə ortaq dil tapmaqdan uzaqdır, bəzən sadəcə olaraq ürəkdən danışacaq kimsəsi olmur. Beləliklə, müəllif yeniyetməlik dövründə xüsusilə təhlükəli olan tənhalıq mövzusunı qaldırır.

Holden oğlan yoldaşları ilə münasibətə girir: ya o, Stradleyteri döyməyin qurbanı olur, ya da Akli ilə zarafatlaşır. Həmyaşıdları maddi rifaha can atırlar, yüksək sosial statusa nail olurlar və əsərin əsas xarakteri bununla maraqlanmır, ona görə də, yaşıdları ilə ortaq dil tapmaq ona çətindir. Holdenin həvəsli oxucu olduğunu deyə bilmərik, amma yenə də kitab oxuyur və oxumayan həmyaşıdlarını qınayırdı.

Bütün hekayə Holdenin nöqtəyi-nəzərindən danışılır. Biz onun şərhlərini, başqalarının sözlərinə, hərəkətlərinə münasibətini, eləcə də öz əksimizi görə bilirik. Əsəri oxuyarkən insana elə gəlir ki, sanki əsər oxumur, bu yaxınlarda tanış olduğu bir yad adamın hekayəsini dinləyir, onun hekayəsinə bütün maraqla dalır.

Holden mehriban uşaqların ruhunu böyüklər dünyasının çirkabından, yalanından və həyasızlığından xilas etmək istəyir. Buna görə də, yeniyetmə "çovdarlıqda uçurumdan qoruyan" olmaq qərarına gəlir - o, uşaqların sadəlövlüyünü və dürüstlüyünü qorumağa çalışır, uşaqların ikiüzlülük və yalan uçurumuna düşməsinin qarşısını alır.

Ailə münasibətləri mövzusu da eyni dərəcədə vacibdir. Holden çox ehtiyac duyduğu valideyn sevgisi və qayğısının olmamasından xəbərdardır. Nəticədə, açıq şəkildə xor gördüyü böyüklər dünyasına qarşı bir kin yaranır.

Holdenin hisslərini necə görməliyik? Holden insanlarla açıq olmaqdan qorxur

və əsl fikirlərini açıqlamaq istəmir. Hekayə boyu Holdenin qorxuları güclü obrazlı dildən istifadə edilməklə üzə çıxır. Selincer Holdenin daxili düşüncələrini, ölüm və dəyişiklik qorxularını göstərmək üçün güclü simvolizmdən istifadə edir. Holden həm ölümdən qorxur, həm də dəyişiklikdən qorxur, lakin o, böyüməsi lazım olduğunu bilir. Təbiət Tarixi Muzeyi onun dəyişmə qorxusunu simvollaşdırır, çünki zaman keçdikcə dəyişməz qalır, o, dəyişməzlikdə təhlükəsizlik tapır, mumiyalar onun ölüm qorxusunu simvollaşdırır. Ördəklərin başına gələnlərin narahatlığı onu hara getdiklərini soruşmağa vadar edir. Donmuş sudakı ördəklərə göstərdiyi maraq onun ölüm qorxusunu göstərir, Holden onların ölməsindən narahatdır. Bu narahatlıq, onun tək qalmaq qorxusunu ortaya qoyur. Ördəklərlə müqayisədə, onun qayğıya ehtiyacı var. Holden bununla bağlı bəzi fərziyyələr irəli sürür: “Bəlkə də yük maşını olan hansısa oğlan onları zooparka və ya başqa bir yerə aparıb. Və ya sadəcə uçdular”. Bu sözləri insan həyatının alleqoriyası kimi başa düşmək lazımdır. Cümlənin birinci hissəsində, “yük maşını olan oğlan” bir növ transsendental qüvvədir, istər Tanrı, istər insan taleyi və s., və zoopark insanın “qışlaya biləcəyi” sakit, təhlükəsiz yerdir. Cümlənin ikinci hissəsində Holden bizə bir alternativ təqdim edir: ördəklər öz-özünə uçar, yəni, insan öz problemini özü həll edir, artıq transsendentə müraciət etmir. Öz sualına (Ördəklər hara gedir?) cavab verə bilməyən Holden iki taksi sürücüsündən soruşur. Birinci taksi sürücüsü suala təəccüblənir və heç bir cavab vermir, ikincisi isə sualın cavabını bilməsə də, buna baxmayaraq cavab verməyə çalışır. O, qışda sözün əsl mənasında “buza çevrilən” balıqla bənzətmə edərək, gənci ördəklərlə bağlı vəziyyətin daha sadə olduğuna inandırmağa çalışır, lakin onlara nə baş verdiyini demir. Kişi başa düşür ki, əslində Holdenə heç nə başa salmayıb və mübahisənin uğursuzluğunu hiss edərək gənci sakitləşdirməyə çalışır: *“Əgər balıq olsaydın, Təbiət Ana sənin qayğına qalardı, eləmi? Düzdür? Qış gələndə balıqların öldüyünü düşünmürsən, elə deyilmi?”* O, Holdenin narahat ağlını ram etməyə və hansısa ali səbəbə etibar etməyə, yəni təbiətin ali varlığının olduğuna inanmağa çağırır.

Holden əsəbidir və papağını təhlükəsizlik üçün istifadə edir və qorxanda, müdafiəyə ehtiyacı olanda sığınmaq üçün papağın dimdiyini gözüünün üstünə çəkirdi. Qırmızı ov papağı onun üçün qiymətli əşyadır. Kiçik bacısı Fibi də onun üçün çox

qiymətliidir. “*Sonra paltomun cibindən ov papağını çıxarıb ona verdim... O, götürmək istəmədi, amma mən məcbur etdim*”. Holden papağını bacısı Fibiyə verir, çünki bu, onun müdafiə mənbəyidir və o, onu sevir və qorumaq istəyir. Fibi gəncdir və onu fiziki təhlükədən, böyüməkdən və günahsızlığını itirməkdən qorumaq istəyir. Holdenin qırmızı ov papağı qorunmanın simvoludur və Holden Fibinin günahsızlığını qorumaq üçün papağından istifadə edir.

Heç təcrid olunmusunuzmu? Sanki bir yerə aid deyilsən və öz yerini tapmağa çalışırsan? Holden bununla mübarizə aparırdı və biz romanı nəzərdən keçirdikcə o, başqa insanlarla sadəcə danışmaq üçün mübarizə apardığını addım-addım izah edir. Hekayə, bu çaşqın gənc oğlanın böyüklər kimi məsuliyyətləri olmasın deyə böyümək istəməməsindən bəhs edir, o, sadəcə olaraq həmişə öz arzusunda olduğu xəyallar aləmində olmaq istəyir.

Əsərin hekayəsi Holden Kolfildin həyatdakı məqsədini kəşf etmək səyahətini təsvir edir. Roman boyu o, Nyu-Yorku gəzərək bir neçə insanla ünsiyyətdə olur. Ancaq təkcə insanlar deyil, simvollar Holdenə dünyanın necə işlədiyini anlamağa kömək edir, qırmızı papaqdan tutmuş Uşaqlıq Muzeyinə qədər, bu simvollar onun xarici dünyaya və ətrafındakı insanlara olan hisslərini diktə edir. Məsumluq və qalıcılıq hekayənin əsas elementləridir və Selincerin papaqdan, Uşaqlıq Muzeyindən, ördəklərdən və karuseldən istifadə etməsi bu anlayışları təmsil etdiyinə görə bu ideyanı çatdıra bilir.

Yeniyetmələr o qədər zədələnmiş və emosional olaraq qırılmışdırlar ki, onların ən azı iyirmi faizi yetkin olana qədər depressiyadan əziyyət çəkirlər. Yalnız bu Holdenin özünü qorumaq və insanlara etibar etməmək ehtiyacını izah edə bilər. Roman boyu Holden kiminsə ondan fərqli fikrə sahib ola biləcəyinə və bunun doğru ola biləcəyinə hörmət etmək əvəzinə həmişə razılaşmadığı insanları və vəziyyətləri saxta adlandırır.

Ancaq ətraf aləmin bütün ziddiyyətlərinə və mürəkkəbliyinə baxmayaraq, baş qəhrəman eyni sadələvh və təvazökar oğlan kimi qalaraq mənəvi saflığını itirmir. Əsərin əsas ideyası uşaqları böyüklərin korlanmış dünyası ilə çox erkən tanışlıqdan qorumaqdır. Sevgidə və fəzilətdə sevinc tapmaq, özünüz olmaq - Selincerin romanı

bunu öyrədir.

Qardaşı Alli öldükdə kədərlənən və böyük emosional ağrı ilə üzləşməli olan qəhrəman, nəticə etibarilə, insanlarla münasibət qurmamaq və onlardan incimə riski daşıymamaq üçün uzaqlaşmadan, yadlaşmadan istifadə edərək özünü qoruyur. Bununla belə, yadlaşma Holdenin həyatında dəstəyin olmamasından əziyyət çəkəndə depressiyaya düşməsinə və tənha olmasına da səbəb olur. O, Salli, cənabSpenser və Karl Lyus ilə əlaqə yaratmağa çalışır, lakin qorxularına görə bu cəhdləri geri götürür və tənqidlər və ya kinli ifadələrlə onları uzaqlaşdırır. Holdenin mübarizələri cəmiyyətlə bağlı deyil, həm də zamanla bağlı idi. Holden Kolfild Amerika ədəbiyyatında ən çox sevilən bədii personajlardan biridir.

“Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” romanını təhlil edərkən onun maraqlı kompozisiya həllini qeyd etmək lazımdır. Süjet cəmi üç günü - şənbə, bazar və bazar ertəsinə əhatə etsə də, bu qısa zaman kəsiyində qəhrəmanın həyatı, xarakteri, verdişləri, daxili iztirabları, həyata münasibəti haqqında oxucuya dolğun mənzərə açılır. Kompozisiya ardıcıl olaraq, xronoloji ardıcılıqla, məişət xırdaqlarının ətraflı təsviri ilə açılır. Roman 26 fəsildən ibarətdir. Ekspozisiya - müəllif oxucunu baş qəhrəman - Holden Kolfildlə tanış edir, o, sanatoriyada olduğu müddətdə qardaşına ötən Miladda başına gələn əhvalatı danışmağa qərar verir. Süjet Holdenin məktəbdən kənarlaşdırılması haqqındadır. Hadisələrin inkişafı baş qəhrəmanın Nyu-Yorkdakı sərgüzəştləri, onun “böyüklərin” həyatı ilə ilk tanışlığıdır. Kuliminasiya nöqtəsi kiçik bacısı Fobi ilə zooparkda gəzinti və onun yağışda karuseldə gəzməsidir. Əsər səciyyəvi etiraf çalarlı roman janrında yazılmışdır. Əslində, bu, bir çox yeniyetmələrin yaşlarına görə saxlamaqdan utandıqları şəxsi gündəlikdir. Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” romanına münasibətdə ədəbiyyatşünaslar “romantik roman” kimi bir termindən istifadə etməyə meyillidirlər, çünki o, kitabın ideyasını mümkün qədər dəqiq şəkildə ortaya qoyur. Böyükklərlə ünsiyyət Holdenə böyük zövq vermir. Bu haqda düşünən qəhrəman sadə və dəhşətli nəticəyə gəlir ki, insanlar “Heç bir şeyin fərqinə varmırlar”: onlar müzakirə olunan məsələnin mahiyyətini görmürlər. Başqalarında onu qıcıqlandıran şeylərdən danışan Holden amansız tənqidiliklə əksər insanların

ağına belə gətirmədiyi xırda detalları vurğulayır. Holdenin insanlarda ən çox bəyənmədiyi şey onların əslində olmadığı kimi olmaq istəyidir.

Digər insanların (həm bədən, həm də əqli) çatışmazlıqlarını görən Holden Kolfild öz çatışmazlıqlarına göz yummur: o, yalançı olduğunu bilir, çünki böyüklərlə söhbətlərdə (qoca Spenser, Ernest Morrounun anası və s.) utanmadan onlara yalan danışır, eşitmək istədiklərini söyləyir.

O, yaxşı kitablar oxumağı sevir, oxuduğu kitabların müəllifləri ilə yaxşı dost olmaq istəyir. Kiçik bacısı Fibi və leykozdan dünyasını dəyişən kiçik qardaşı Allini hər şeyi olduğu kimi anladıkları üçün sevir. O, insanlarda onların güclü tərəflərini yüksək qiymətləndirir, fəlsəfi düşünməyə meyillidir - başqaları öz eqolarından narahat olarkən, Holden qışda Mərkəzi Parkdakı ördəklərin başına gələnər haqqında düşünə bilər. O, sevginin təkcə fiziki tərəfini deyil, həm də mənəvi tərəfini yüksək qiymətləndirir: Ceyn Qallagerlə münasibətini xatırlayan Holden ilk növbədə onunla əl-ələ tutmağın onun üçün nə qədər təbii və xoş olduğunu düşünür [54].

Romanın qəhrəmanı məntiqli düşünməyi bacarır, hər şeyə öz baxış bucağı var, amma bəzi həyat məsələlərində o, təəccüblü dərəcədə sadələşmiş kimi görünür: hüquqşünas olan atasının nə qədər qazandığını bilmir.

Nyu-York həyatına nifrət edən Holden ətrafındakı yalanlara son qoymağın yalnız bir yolunu görür - qaçmaq. O, özünü kar və lal kimi göstərə biləcəyini xəyal edir. Holdenin dünyaya baxış tərzini və onun həyasız xasiyyəti böyüdüüyü ailədə strukturun olmaması ilə əlaqələndirilə bilər.

Holdenin adı da əhəmiyyətlidir: Holden – “hold on”-“davam etmək” kimi oxuna bilər və Caulfield “caul” və “field” kimi iki sözə ayrılabilir. Holdenin arzusu, məsumluq sahəsini(field) əhatə edən qoruyucu örtüyü (caul) "saxlamaq"dır (hold). Holden, özünün dediyi kimi, “saxtakarlıqla” dolu bir dünyada həqiqi və günahsız qalmaq istəyir. Selincer bir dəfə müsahibəsində romanın yarı avtobioqrafik olduğunu etiraf etmişdir. Yuxusunda Holden bir bələdçi rolunu oynayaraq, saf və günahsızları uçuruma düşməkdən xilas edir. Selincer bizə izah edir ki, təmizliyi saxlamaq hər kəs üçün, hər yerdə vacibdir. Holdenin adında da (hold on) uşaqlığının saxlanması ilə bağlı simvolizm var [54].

Selincerin kitabı qəhrəmanın öz iradəsinə zidd olsa da, ailəsinin yanına qayıtması ilə bitir. Sonda yağan leysan sanki onun özünün də utandığı söz və əməllərinin çirkini, bayağılığını yuyub aparır. Bu təmizləmə ruhunu kindən azad edir, o, qayğısız bir uşaq kimi yenidən doğulur (təəccüblü deyil ki, hadisə Milad ərəfəsində baş verir).

Bir çox tənqidçiləri Holden bir personaj kimi, və xüsusən də, öz rəvayət tərzii ilə heyran etmişdi. Selincer, etibarsız bir xarakter yarada bildi – bu, bir çox oxucuda rezonans doğuran bir şey idi. Digərləri isə romanın həvəskar olduğunu və lazımsız dərəcədə kobud olduğunu düşündülər.

Holdenin Selincerin romanından sonra heç bir formada görünməməsinə baxmayaraq, personaj uzunmüddətli təsirə malik olmuş, milyonlarla oxucunun yaddaşlarında qalması bacarmışdır. 1980-ci ildə Mark David Chapman Holdenlə o qədər eyniləşdi ki, Con Lennonu öldürməyin onu romanın qəhrəmanına çevirəcəyinə əmin oldu. 1981-ci ildə kiçik Con Hinklinin ABŞ prezidenti Ronald Reyqana sui-qəsd cəhdi də əsərlə əlaqəli idi. Roman 21-ci əsrdə də təsirli qaldı; həqiqətən də, bir çox Amerika orta məktəbi bunu öz proqramına daxil etmişdir [46].

Eyni zamanda dərin psixologizm, gənc nəslin aktual problemlərinin qaldırılması, aktualıq və dövrün ruhuna tam uyğunluq Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” romanını 20-ci əsrin ən populyar kitablarından birinə çevirdi. O, bir çox dillərə tərcümə olunub və bəzi ölkələrdə icbari məktəb kurikulumuna daxil edilib.

2.2 C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində ingilis dilindən Azərbaycan dilinə işlənmiş məcazi mənalı sözlərin müqayisəli təhlili.

“Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” müəllif üslubunu daha aydın və bəzən daha maraqlı edən stilistik vasitələrlə doludur. Müəllif öz əsərində çoxlu müqayisələrdən istifadə etmişdir, çünki bu üslub vasitələri ilə Selincer oxucunu öz personajları və

yaradıcılığı haqqında bir çox təfərrüatlarla tanış edir.

Selincerin yazılarında seçilən mühüm leksik xüsusiyyət olan metafora, eyni zamanda “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”da da istifadə olunan əsas üslub vasitələrindən biridir.

Metafora hansısa keyfiyyətin bir obyektə digərinə ötürülməsidir. Bu, iki fərqli obyektin gizli müqayisəsidir. Metaforanın məqsədi mətni canlandırmaq, onu daha rəngarəng etməkdir - yəni, metafora emosional funksiyanı yerinə yetirir.

Əsərin ən çox diqqət çəkən və misal göstərilən metaforası, Holdenin müəllimi Spenserin dediyi “*Life is a game, boy. Life is a game that one plays according to the rules.*” [29, s. 6]. - “*Həyat oyundur*” ifadəsidir [4, s. 9]. Cənab Spenser həyatı dəqiq müəyyən edilmiş qaydaları olan bir oyunla müqayisə edərək, Holdenin məktəbdə dərslərinə daha çox səy göstərməyə inandırmağa çalışır. Gənc Holden cəmiyyətin qoyduğu qaydalara uyğun olaraq “*həyat oyunu oynamaqdan*” imtina edir və tamamilə təbii olaraq özünü “*bu oyundan kənarda*” tapır.

Selincer əsərdə olan personajların və obyektlərin yaxşı xarakteristikasını təqdim etmək üçün çoxlu epitetlərdən istifadə etmişdir. Müəllif “*grand people*”- “*... böyük insanlar...*” epitetindən istifadə etmişdir ki, bu da sifət və isimdən ibarət olduğu üçün sadə epitetdir. Yazıçı Holdenin valideynlərini təsvir etmək üçün bu epitetdən istifadə etmişdi, əvvəldə də “qoca Spenser”-in dilindən Holdenin valideynlərinin yaxşı insanlar olduğunu oxucuya çatdırmışdı.

Başqa bir nümunədə, “*...pretty lousy*” - “*...olduqca bərbad*” epiteti ilə, Holdenin başqa personajlar üçün yaxşı insan olmadığını göstərmək üçün (Holden haqqındakı fikirləri vurğulamaq üçün) istifadə etmişdi.

Romanda nidalardan(interjection) da çox istifadə olunmuşdur. Müəllif Holdenin qoca Spenserin verdiyi suala təəccübünü təsvir etmək üçün bu cür vasitədən istifadə etmişdir “*... Oh, well it's a long story...*” [29, s. 9]. - “*... Oh, bu uzun hekayədir...*” [4, s. 13]. . Holdenin bilmədiyini nümayiş etdirmək üçün bu yol seçilmişdir.

Yazıçının işlətdiyi başqa bir söz: “*Hell, no!*”-“*Cəhənnəmə, yox!*”. Holdenin təəccübünə işarə etmək və Holdenin məktəbdə oxusa da, yaxşı olmayan sözlərdən istifadə edən bir oğlan olduğunu göstərmək üçün istifadə edilmişdir.

1. lousy = not nice- *pis, bərbad, çirkin*
2. touchy = sensitive- *həssas, təsiredici*
3. crumby = dirty, not well-kept- *çirkli, baxımsız*
4. very big deal = important, significant- *vacib, önəmli*
5. dough = money- *pul*
6. It killed me = impressed with- *təsirlənmək*
7. flunk = fail- *uğursuzluq, səhv*
8. stiff = dead body- *cansız bədən*
9. madman = crazy person- *dəli, axmaq adam*
10. moron = stupid, idiot- *axmaq, ağılsız*
11. strictly for the birds = of no interest- *maraqsız*
12. hot-shot = important person- *vacib insan*
13. kick out of it = excited by something- *nədənsə həyəcanlanmaq*
14. crap = garbage- *zibil*
15. corny = not cool, old-fashioned- *dəbsiz, zövqsüz*
16. phony = hypocrite, two-faced- *riyakar, ikiüzlü*
17. got the ax = thrown out- *atılmış, tullanmış*
18. get a bang = excited by something- *nədənsə həyəcanlanmaq*
19. shoot the bull = telling lies, small talk- *yalan danışmaq*

20.... as hell = very- *çox*

21.chucked = threw- *atmaq, tullamaq*

22.knocks me out = affected by something- *nədənsə təsirlənmiş*

23.swanky = very nice, fancy- *çox gözəl*

24.racket = loud noise, commotion- *uca səs, hay-küy*

25.made a stink = got upset- *qəmgin olmaq*

26.it stinks = it's not nice, it's not good- *yaxşı deyil*

27.swell = good, nice- *yaxşı, gözəl*

28.horse around = play, fool around- *oynamaq, ətrafda fırlanmaq*

29.drove me crazy = got me angry- *qəzəbləndirmək*

30.a buzz = phone call- *telefon zəngi* –bu kimi sözləri Holden tez-tez işlədir.

Əsərdə, əsasən Amerika ingiliscəsində işlənən və ya Amerika və Britaniya ingiliscələrində fərqli mənə daşıyan bir çox söz və ifadə vardır. Yalnız Amerika ingiliscəsində işlədilən ifadələr də var, məsələn, yuxarıda qeyd olunan ifadələrin əksəriyyəti bu qəbildəndir.

Selincer əsəri yazarkən, qrammatikaya, söz seçiminə, ifadələrə, deyimlərə əsaslanır və tələffüzü əsas tutur. Müəllifin vurğunu ifadə etmək üçün kursivdən istifadə etməsi və ya müəyyən sözlərdə və onların arasında ritmi nəzərdən keçirərkən vurğuların düşdüyü yerləri xüsusi qeyd etməsinə diqqət etmək lazımdır. Müəllifin söz qruplarını necə vurğuladığına fikir verək:

"Wuddaya mean so *what*?" [29, s. 41] - " Sən *nə* deməyə çalışırsan?"

"You don't do *one damn thing* the way you're supposed to" [29, s. 41] – " *Sən lənətə gəlmiş bir şeyi* belə etməli olduğun kimi yerinə yetirmirsən".

"She was blocking up the whole *goddam traffic* in the aisle" [29, s. 87] - "O, koridorda bütün *lənətə gəlmiş nəqliyyatın* qarşısını alırdı".

Holden Kolfildin idiolektinin unikallığını qorumaq üçün Selincer yuxarıda qeyd olunan üsullardan və Holdenin birbaşa danışdığı dramatik monoloqdan istifadə edərək diskursun təsirini qoruyub saxlamaq istəyir, və bu mütərcimlər üçün çətinlik yaradır. Holdenin və onun məyusluqlarını başqa dildən istifadə edərək təmsil etmək çox çətin işdir, xüsusən də Holden bu dilə öz mənalərini əlavə etdiyi üçün, daha da maraqlı iş ortaya çıxır. Məsələn, onun fikirlərini bitirmək üçün "*və hamısı*" (*and all*) ifadəsindən sərbəst şəkildə istifadə etməsi, "*Mən həqiqətən etdim*" (*I really did*) və ya "*Həqiqətən elə idi*" (*It really was*) ifadəsi roman boyu təkrarlanır və Holdenin özünəməxsus şəxsiyyətini formalaşdırmağa kömək edir.

Digər dillər kimi, ingilis dili də "*to break a leg*" (*bol şanslar*) və "*to get out of hand*" (*nəzarəti itirmək*) kimi deyimlərlə doludur. Heç bir məlumatı olmadan ingilis dilini öyrənən şəxs bu ifadələrin nə demək olduğunu çox az təsəvvür edə bilər. Aydın ki, bu ifadələrdəki məna məcazi və ya metaforikdir. Bu səbəbdən kitabda rast gəlinən sözügedən deyimləri bəzi müəlliflərin dediyi kimi danışq dili metaforaları adlandırmaq olar: onlar daha çox qeyri-rəsmi söhbətlərdə, jargonda mövcud olan metaforalardır. Əslində bəzi metaforalar o qədər geniş yayılmışdır ki, gündəlik istifadə olunaraq metafora olduqları unudulmuşdur. İngilis dilində feillərin böyük əksəriyyəti fraza şəklindədir: "*get up*" (*qalxmaq*), "*get over*" (*üstələmək*) və s. Həmçinin, romanda müəyyən tezliklə təkrarlanan söz birləşmələrinin çoxlu nümunələri var. "*Hell*" - "*Cəhənnəm*" sözünün işləndiyi bəzi nümunələr bunlardır: "*hell of it, as hell, the hell out, to bang hell, the hell with it, in hell*" (*cəhənnəmə ki, cəhənnəm olsun*) və s. Holden "*or something*" (*ya da nəsə*) "*or anything*" (*və ya hər nəysə*) kimi ifadələri elə hədsiz dərəcədə istifadə edir ki, onlar kitabın ən maraqlı hissəsinə çevrilir; və əslində Holdenin xarakterizə etməyə kömək edirlər. Bu sözlər heç bir linqvistik funksiyanı yerinə yetirmirlər, sadəcə burada yazıçı demək istəyir ki, Holden məsələ ilə bağlı daha çox şey deyə bilər, lakin o, bu söhbətə girmək istəmir.

Holden bir neçə sevimli sözünü daim təkrar edir: "*pis, dəhşətli, köhnə, axmaq*". Sözləri təkrar etmək yeniyetmələrin vərdişidir və bunun məna ilə heç bir

əlaqəsi yoxdur, yəni mənası olmasa da, işlədirlər. Bundan əlavə, Holdenin eyni ifadələri saysız-hesabsız müxtəlif situasiyalarda davamlı təkrarlaması çox vaxt gülməli olur. Təkrarlamanın başqa bir funksiyası, dəlil kimi xidmət etməsi, deyilən sözü təsdiqləməsidir. Holden öz nitqinin fərqiindədir. Birbaşa təkrarlama nümunələrindən aşağıdakıları qeyd etmək olar: *“She likes me a lot. I mean she's quite fond of me”* - *“O, mənə çox sevir. Demək istəyirəm ki, mən onun çox xoşuna gəlirəm”*. Bəzən, təkrarlama eyni olur: *“He was a very nervous guy-I mean he was a very nervous guy”*.- *“O, çox əsəbi oğlan idi, demək istəyirəm ki, çox əsəbi oğlan idi.”* və *“I sort of missed them. I mean I sort of missed them”*. - *“Onlar üçün darıxdım. Demək istəyirəm ki, mən onlar üçün darıxmışam”*. *“She killed Allie, too. I mean he liked her, too”* - *“Alli də onun üçün öldürdü. Demək istəyirəm ki, onun da ondan xoşu gəlirdi”*. Təkrarlanan sözlərin, ifadələrin və cümlələrin tərcüməsinə gəlincə, onların funksiyaları nəzərə alınmalıdır. Əgər onların funksiyası əhəmiyyət kəsb edərsə, mütərcim tərcümədə təkrar elementini lazımi şəkildə çatdırmalıdır.

“That drives me crazy” [29, s. 2] - *“Bu mənə dəli edir”* ifadəsi o deməkdir ki, o, nəyisə şiddətlə bəyənmir; *“dəli olmaq”* bir şeyin əksini ifadə edir. *“That story just about killed me.”* (Bu hekayə mənə öldürdü.) və ya *“Then she turned her back on me again. It nearly killed me.”* (Sonra o, yenə məndən üz döndərdi. Bu, az qala mənə öldürdü.) Deməli, *“öldürülmək”* həm müsbət, həm də mənfi mənə kəsb edir; başqa sözlə desək, bu ifadə Selincerin hekayəsində həmişə müsbət mənə daşımır. Əsərdə bir çox litotalara (kiçiltmələrə) də rast gəlmək mümkündür:

“It isn't very serious. I have this tiny little tumor on the brain.” – (Bu, çox da ciddi bir şey deyil. Mənim beynimdə kiçik bir şiş var.)

“Oh, no!” She put her hand up to her mouth and all. “Oh, I'll be all right and everything! It's right near the outside. And it's a very tiny one. They can take it out in about two minutes” - (Oy, yox! O, əlini ağzına tutdu. Mən yaxşı olacağam, vəssalam! O, demək olar üzdədir və çox kiçikdir. Onu iki dəqiqəyə çıxara bilərlər.)

“I thought if you were taking up a collection,” I told her, “I could make a small contribution” - *“Əgər kolleksiya yığırsansa -ona dedim- ona kiçik bir hədiyyə edə bilərəm”*.

"I wasn't too crazy about him, to tell you the truth"- *"Düzünü desəm, çox da dərdindən ölmürdüm"*.

"He's not too bad," I said. – "O çox da pis deyil"-mən dedim.

"If I'm not mistaken, you also had some difficulty..."- *"Əgər səhv etmirəmsə, sən də bəzi çətinliklərin olmuşdu"*[29].

Bu cümlələrdə litotadan istifadə olunaraq, verilən ifadənin mənası kiçildilib, təsir gücü azaldılmışdır.

*"Boy, his **bed was like a rock.**"*[29, s. 5] - *"Onun **çarpayısı daş kimi** idi"* [4, s. 8]. Bu bənzətmədə Holden onu bəyənməyən müəllimi cənab Spenserlə zəif qiymətləri ilə bağlı narahat görüş zamanı çarpayıda oturur və cənab Spenserin çarpayısının sərtliyini daşla müqayisə edir [56].

*"He started handling my exam paper **like it was a turd** or something"* [29, s. 6].- *"O, mənim imtahan vərəqlərimi **zibil kimi** əlində oynatmağa başladı."* Bu sitatda cənab Spenser testdə Holdenin səhv, bəzən isə gülünc cavablarını ucadan oxuyur və Holden cənab Spenserin imtahan vərəqinə olan ikrah hissini əlində zibil parçası tutmaq hissləri ilə müqayisə edir ; məcaz növünə görə, bənzətmədir [56].

*"He was hot **as a firecracker.**"*- *"O, **fişəng kimi** isti idi"*. Holden tez-tez qəzəbli insanları "isti" kimi təsvir edir və burada o, cənab Spenserin qəzəbinin istisini fişənglə müqayisə edir, ona bənzədir [56].

*"That guy Morrow was about as sensitive **as a goddam toilet seat.**"*- *"Morrow adlı oğlan **tualetin oturacağı qədər** həssas idi."* Bu bənzətmədə Holden Morrowun həssaslığının olmamasını tualet oturacağı kimi hiss edə bilməyən cansız bir cisimlə müqayisə edir [56].

"Certain things they should stay the way they are. You ought to be able to stick them in one of those big glass cases and just leave them alone."- *"Bəzi şeylər olduğu kimi qalmalıdır. Onları o böyük şüşə qutulardan birinə qoyub rahat buraxa bilməlisiniz."* Bu metaforada Holden özünün və Fobinin uşaqlıqlarını saxlamaq istəyini qiymətli xatirələri qoruyan muzeydəki şüşə qutu ilə müqayisə edir [56].

*"She was about as **kindhearted as a goddam wolf**"*- *"O, lənətə gəlmiş **canavar kimi mehriban** idi."* Bu bənzətmədə Holden bir qadının diqqətə ehtiyacı olan uşağına

məhəl qoymamasını izləyir, ananın mərhəmətsizliyini yırtıcı canavarla müqayisə edir.

Yuxarıdakı bənzətmələrin tərcüməsi zamanı, ekvivalent üsuldən istifadə olunmuşdur, yəni, ifadə elə dilimizdəki uyğun qarşılığı ilə əvəzlənmişdir.

Əsərin ilk səhifəsindən etibarən, məcazi mənalı sözlərin geniş istifadəsinə başlanılmışdır. Məsələn, “*I don’t feel like **going into it***” [29, s. 2]. ifadəsi Azərbaycan dilinə - “*Mənim bu cür **köhnə palan içi tökməyə** heç həvəsim yoxdur*” [4, s. 2]. deyə tərcümə olunmuşdur. Burada “*köhnə palan içi tökmək*” frazeoloji birləşmədir. Dilimizə analoq (analogue) üsulu ilə tərcümə olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, bu üsulda tərcümə zamanı məna eyniliyi saxlanılsa da, obrazlılıq dəyişə bilər. Əgər tərcüməçi ekvivalent yolla tərcümə etməyə çalışsaydı, “*Bu məsələyə qarışmaq, baş qoşmaq istəmirəm*” kimi tərcümə edə bilərdi, amma cümlə indiki qədər obrazlı olmazdı. Başqa bir ifadədə isə, “*My parents would have about **two hemorrhages a piece***” [29, s. 2]. - “*Mənim valideynlərimi oradaca **ikiqat infarkt vurur***” [4, s. 2] kimi tərcümə olunmuşdur. Bu isə, mübaligədir, belə ki, burada valideynlərin nə dərəcədə çox təəccüblənəcəyi vurğulanmışdır. Dilimizə ekvivalent üsulu ilə uğurla tərcümə olunmuşdur.

“*They are also **touchy as hell***” [29, s. 2]. - “*Onlar **dəyməduşərdirlər***” [4, s. 2]. cümləsində orijinalda “*as hell*” ifadəsi “*çox*” mənasında istifadə olunsa da, dilimizə tərcümədə “*dəyməduşər*” sözü ilə əvəz olunmuşdur, bu söz də, özlüyündə məcazi xarakterlidir. Ekvivalent üsulla tərcümə olunsaydı, müəllif “*həssas*” sözündən istifadə edə bilərdi, “*dəyməduşər*” sözü isə, daha çox analoq üsuluna uyğun gəlir və bədiiliyin itirilməməsi üçün daha uyğun üsul hesab olunur.

Növbəti cümlələrin birində “***crumby place***” [29, s. 2] - “***murdar sanatoriya***” [4, s. 2] sözünə rast gəlirik ki, belə ifadələrdən əsərdə bir çox məqamlarda istifadə olunmuşdur. Hətta, əsərin tərcümə olunmuş versiyasında belə kobud ifadələrə orijinaldakından daha çox rast gəlmək mümkündür. Məsələn, əsərdə deyilir: “*He’s going to drive me home when **I go home** next month may be*”, [29, s. 2]. Tərcümədə deyilir: “*Evimizə də məni elə özü aparacaq, gələn ay, bəlkə, **çıxdım bu xarabadan***” [4, s. 2]. Başqa bir cümlədə deyilir: “***He’s got a lot of dough, now***” [29, s. 2]. - “***İndi əclafın pulu yaman çoxdur***” [4, s. 2]; “*prostitute*” - “*bicəngə*” və s. Bəzi cümlələrdə

ifadənin kobudlaşdırılmasının, bəzilərinə isə, nisbətən yumşaldılmasının şahidi oluruq.

Nyumarkın da qeyd etdiyi kimi, bunlar orijinal tərcümə üsuluna aid hesab olunurlar, belə ki, müəllif individual yanaşmasını əsərə tətbiq etmişdir, bəzən, olmayan ifadələri əlavə etmiş, bəzən isə ixtisar etmişdir.

Növbəti cümlədə, “*Don’t even mention them to me*” [29, s. 2] - adi bir cümlə, dilimizə məcazi mənəli ifadə olaraq çevrilmişdir: “*Adını eşidəndə ürəyim bulanır*” [4, s. 2]. Burada orijinaldakı deyil, tərcümədəki ifadədə məcaziliyə rast gəlirik. Buradakı “ürəyi bulanmaq” ifadəsi məxəz mətndəki cümlənin tam tərcüməsini verməsə də, mənaca oxşardır və obrazlılıq əlavə olunmuşdur. Bu isə, analoq üsulu ilə tərcümənin nəticəsidir.

Daha sonra, “*hotshot guy on a horse jumping over a fence*” [29, s. 2] - ifadəsi “*sir-sifətindən sırtıqlıq yağan bir oğlan uşağı irişə-irişə, at belində hasarın üstündən uçur*” [4, s. 3] şəklində tərcümə olunmuşdur və burada, dilimizdə çox az işlənən sözlərdən, “*sir-sifətindən yağmaq*” frazeoloji birləşməsindən istifadə olunaraq oxunaqlı bir cümlə alınmışdır. Bu tərcüməni daha çox təsviri (descriptive) tərcümə üsuluna aid etmək olar, çünki, hədəf dildə məxəz dildəki ifadə olmadığından, təsviri yolla tərcümə edilərək, məzmun oxucuya çatdırılmışdır.

Başqa bir cümlədə deyilir: “*Strictly for the birds*” [29, s. 2]; Tərcüməçi qeyd edir: “*Mənə də yox da.*” [4, s. 3]. Əslində orijinaldakı “*for the birds*” ifadəsi məcazi xarakter daşıyır və dilimizdə həmin ifadənin tam qarşılığı olmadığı üçün, tərcüməçi onu bu formada əvəzləmişdir. Belə tərcümə üsullardan analoq üsula yaxındır.

Bir nümunədə isə yenə də hiperbolaya rast gəlirik: “*You were supposed to commit suicide or something if old Pencey didn’t win*” [29, s. 3]. - “*Əgər, Pensi bu gün uduzsaydı, onda, gərək, biz hamımız ya özümüzü asaydıq, ya da bilmirəm nə!*” [4, s. 3]. Burada “*to commit suicide*”, və ya tərcümədə verildiyi kimi, “*özümüzü asmaq*” şışirtmədir, yəni, həqiqətdə heç kəs komandası uduzanda özünü asmır, sadəcə çox kədərlənəcəyini bu yolla təsvir edir. Hər iki dildə cümlə mübaliğə ilə verilmişdir və dilimizdə “*intihar edəcəyəm*” ifadəsinin yerində daha çox “*özümü asacağam*”

deyildiği üçün, mütərcim də bu ifadəni doğru hesab etmişdir və analoq üsulu ilə dilimizə uğurla tərcümə edildiyini hesab edirik.

Növbəti cümlədə, həmçinin, oxşar hala rast gəlinir: “*You could see the two teams **bashing each other***” [29, s. 3]. - “*Uşaqlar özlərini tamam **həlak eləmişdilər***” [4, s. 3]. - burada “*həlak eləmək*” mübaliğədir, komandaların əzmlə mübarizə apardıqlarını göstərir. “*Bashing*” hərfi tərcümədə dilimizə “*vurmaq, döymək*” kimi tərcümə olunsaydı da, tərcüməçi hiperboladan istifadəni üstün tutmuşdur, yəni, orijinaldakı ifadədə məcazilik olmasa da, tərcümə zamanı yaradılmışdır. Belə tərcümə analoq tərcümə üsuluna uyğundur.

Daha sonra, “*You couldn’t see the grandstand **too hot***” [29, s. 3]. - “*Tribunalar buradan **o qədər yaxşı** görünməsə də...*” [4, s. 3] cümləsində “*too hot*” məcazi mənada verilmişdir, ifadə analoq üsulla tərcümə edilmişdir, əslində, “*too good*”- “*elə də yaxşı*” ifadəsinin əvəzində işlənmişdir. Bu da, bədii əsərlərdə çox rast gəlinən bir hal hesab olunur.

“*But you could hear them all yelling, deep and terrific on the Pencey side*” - [29, s. 3] “*Pensi hücumu keçəndə tribunalar **elə bərk uğuldayırdı** ki, az qalırdı qulaqlarım tutula*” [4, s. 3]. - Bu cümlədə “*tribunalar uğuldayırdı*” metonimiyadır, həqiqətdə o tribunalarda əyləşən insanların uğuldamasından söhbət gedir, eyni zamanda, cümlənin sonunda “*az qalırdı qulaqlarım tutula*” mübaliğədir, orijinalda belə bir ifadə yoxdur amma mütərcim səs-küyün çoxluğunu ifadə etmək üçün bu ifadədən istifadə etmişdir, dilimizə analoq üsulu ilə tərcümə edilmişdir.

“*Whole school except me was there and scrawny and faggy on the Saxon Hall side*” [29, s. 3]- “*Bütün məktəb ora yığılmışdı, seksonlular hücumu keçəndə isə **elə bil arı vızıldayırdı***” [4, s. 3]. – burada “*məktəb yığılmışdı*” metonimiyadır, çünki, burada məktəbin bütün şagirdlərinin yığılması nəzərdə tutulur, ekvivalent üsulla tərcümə edilmişdir, eyni zamanda, “*elə bil arı vızıldayırdı*” isə bənzətmədir, şagirdlər arıya bənzədilərək, hər ikisinin səs-küylü olması diqqətə çatdırılır, məxəz mətnində bu ifadə olmadığı üçün, analoq üsulla tərcümə edilmişdir.

Ardınca, “*terrible school*” [29, s. 3] birləşməsinə rast gəlinir ki, bu da dilimizə “*dəhşətli*” deyil, “*zırrama*” [4, s. 3] olaraq tərcümə olunmuşdur. Bu, müəllifin

individual tərzindən irəli gəlir, yeniyetmə dilinə uyğun variant seçilərək yazılmışdır.

Növbəti cümlələrin birində yazılır: “*They’re only scratching their arms or blowing their noses or even just giggling or something*” [29, s. 3] - “*Lap elə ağızlarına su alıb əlləri qoyunlarında lal-dinməz otursalar da, yaxud dişlərini ağarda-ağarda şit-şit hırıldasalar da, dəxli yoxdur*” [4, s. 4]. - Bir cümlə daxilində bir neçə məcazi mənalı sözdən istifadə olunmuşdur. Məsələn, “*ağzına su almaq*” frazeoloji birləşmədir, “*giggling*” sözünün mənası isə şişirdilərək “*dişlərini ağarda-ağarda şit-şit hırıldasalar*” kimi tərcümə olunmuşdur, burada məcazilik tərcüməçi tərəfindən yaradılmışdır.

“*She wasn’t exactly the type that **drove you mad with desire***” [29, s. 3] - “*Yəni, ona baxanda **adamın ürəyi axmır***” [4, s. 4] - burada “*ürəyi axmaq*” frazeoloji birləşmədir, “*ağlını başından almaq*” mənasında işlənmişdir. Sadalanan ifadələrin tərcüməsi analoq üsula uyğundur, çünki mənacə yaxın cümlələr olsa da, tam hərfi tərcümədən deyil, oxşar sözlərdən istifadə olunaraq məna oxucuya çatdırılmışdır.

“*But you **felt sort of sorry for her***” [29, s. 3] cümləsi “*Nə isə, **yaman yazığı gəldi ona***” [4, s. 4] kimi tərcümə olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, “*yazığı gəlmək*” frazeoloji birləşmədir, orijinalda verilən “*feel sorry*” ifadəsinin əvəzində işlənərək, analoq üsulu ilə tərcümə olunmuşdur. Dilimizin bu cür frazeoloji birləşmələrlə zəngin olması tərcümənin də ədəbiyyatına rəng qatmışdır.

Cümlələrin birində deyilir : “*She probably knew **what a phony slob** he was*” [29, s. 3]- “*Yəqin, o zırramanın **hansı yuvanın quşu** olduğunu özü də çox yaxşı bilir*” [4, s. 4]. Burada “*phony slob*” söz birləşməsi dilimizə “*hansı yuvanın quşu*” kimi tərcümə olunub, bunun səbəbi verilən ifadənin olduğu kimi ekvivalentinin olmamasından irəli gəlir, belə ki, analoq üsulla tərcüməyə üstünlük verilmişdir.

Bir neçə frazeoloji birləşmə ilə tərcümə olunmuş ifadələrə nəzər salaq: “*The whole team **ostracized** me*” [29, s. 3] - “*Uşaqlar mənim huşsuzluğumu **lağa qoyub güldülər***” [4, s. 4]; “*He wanted to see me before I **went home***” [29, s. 3] – “*Evə yola **düşməzdən** qabaq mənimlə danışmaq istəyir*” [4, s. 4]; “*I was flunking four objects and **not applying myself and all.***” [29, s. 3] – “*Dörd fəndən kəsrim var idi, açığı heç özüm də **baş qoşmurdum***” [4, s. 5]; “*So I **got the ax***” [29, s. 3] – “*Ona görə də*

dalımdan dəydilər” [4, s. 5]; “*It was cold as a witch’s teat*” [29, s. 3] - “*Soyuq adamın iliyinə işləyirdi*” [4, s. 5]; “*...and freezing my ass off.*” [29, s. 3] - “*yançaqlarım soyuqdan buz bağlamışdı*” [4, s. 5] - bu cümlələrdə qeyd olunmuş ifadələr mənaca eyni, lakin dilimizə xas olan sabit söz birləşmələrinə analoq üsulu ilə tərcümə olunmuşlar, eyni zamanda bu tərcümələr əsərin ruhuna uyğun gəlir, məzmunundan kənara çıxmır. Nümunələrin bəzilərində, orijinalda məcazi mənalı söz olmasa da, tərcümə zamanı tərcüməçi əsərə məcazilik gətirmişdir.

Başqa bir ifadədə bənzətməyə rast gəlirik: “*It was icy as hell and I damn near fell down*” - [29, s. 4] “*Asfalt buz bağlamışdı, şüşə kimi idi, az qaldı kəllə-mayallaq olam*” [4, s. 6]. Burada, asfalt buz bağladığı üçün, görünüşcə şüşə ilə müqayisə olunmuşdur, bənzədilmişdir. Dilimizə analoq üsulla tərcümə olunmuşdur, belə ki, “*icy as hell*” ifadəsi “*şüşə kimi*” ifadəsinin birbaşa tərcüməsi deyil, dolayısıylə ona oxşar ifadə tapılmışdır.

“*In a half-assed way*” [29, s. 5] cümləsi- “*Bir ayaqları gorda olsa da...*” [4, s. 7] şəklində tərcümə edilmişdir. Hərfi mənası “*yarı, yarımçıq, natamam*” mənalarını verən “*half-assed*” ifadəsi atılaraq, mahiyyətə oxşar olan “*bir ayağı gorda olmaq*” frazeoloji birləşməsi ilə əvəz olunmuşdur. Bu da, analoq üsulla tərcüməyə uyğun gəlir.

“*Old Spencer’d got a big bang out of buying it*” [29, s. 5] cümləsi tərcümədə – “*Elə bil, kişiye dünyanı bağışlamışdılar*” [4, s. 7] formasında verilmişdir. Lüğətlərdə mənası “*partlayış, başlanğıc, çevriliş*” olaraq göstərilən “*big bang*” birləşməsi atılaraq, mənasının oxucuya daha aydın çatdırılması üçün, analoq üsulla tərcümə edilərək, oxucuya daha çox tanış olan “*dünyanı bağışlamaq*” sabit söz birləşməsinə çevrilmişdir.

“*Old as hell*” [29, s. 5] – tərcümədə “*Bir ayağın gorda ola...*” [4, s. 7] ifadəsi ilə əvəz olunmuşdur. Orijinaldakı ifadədə “*as hell*” “*çox*” deməkdir və əvəzində frazeoloji birləşmə yazılmışdır, analoq üsulla tərcümə edilmişdir.

Başqa bir nümunədə, “*I’m not too crazy about sick people*” [29, s. 5] cümləsinin – “*Xəstə adamlara o qədər dəürəyim yanan deyil*” [4, s. 8] kimi tərcümə olunduğunu görürük. Burada “*to be crazy*” (hərfi tərcüməsi- *dəli olmaq, çox*

bəyənmək) ifadəsi dilimizə analoq üsulla tərcümə edilərək, “*ürəyi yanmaq*” birləşməsi ilə ifadə olunmuşdur. Fikrimcə, bədiiliyin qorunub saxlanması üçün doğru seçim olmuşdur.

“*His bed was like a rock*” [29, s. 5] – cümləsinə tərcümədə “*Yorğan-döşək daş kimi idi.*” [4, s. 8] şəklində rast gəlirik. Burada ifadə olduğu kimi tərcümə olunduğu üçün, ekvivalent üsuluna uyğun gəlir.

Daha bir cümlədə isə “*He was a nice old guy that didn’t know his ass from his elbow.*” [29, s. 5] cümləsi – “*Qocalıqdan ağı azdığınımı görə*” [4, s. 9] formasında oxucuya çatdırılmışdır. Orijinaldakı ifadə olduğu kimi tərcümə olunmasa da, mənə cəhətdən ona yaxın birləşmə seçilmiş, fikir tam ifadə olunmuşdur. Bu nümunədə də həmçinin, tərcümədə analoq üsulundan istifadə olunmuşdur.

Növbəti nümunədə deyilir: “*I mean he didn’t hit the ceiling*” [29, s. 6] – “*Avazı yaxşı gəlirdi, içində bir şey yox idi.*” [4, s. 9]. Əslində, “*to hit the ceiling*” frazeoloji birləşmədir, mənası “*to become very angry*”- “*çox qəzəblənmək*”-dir, lakin tərcümədə onun silinməsinin və ya atılmasının şahidi oluruq, və əvəzində, tamam ayrı bir ifadə yazılmışdır ki, bunu da müəllifin fərdi və ya orijinal üslubuna misal göstərmək olar.

“*Life being a game*” [29, s. 6] – “*Həyat oyundur*” [4, s. 9] cümləsi dilimizə ekvivalent üsulla tərcümə edilmişdir və növünə görə “*dead metaphor*” – “ölü metafora” (çox işlənən, köhnə, şablon) hesab olunur.

“*Nothing. No game*” [29, s. 6] – “*Onda ip də getdi, it də*” [4, s. 9]. cümləsinə tərcüməçi milliləşdirmişdir və analoq üsulla tərcümə etmişdir. Orijinaldakı ifadənin mənasını (“*It’s no fun*” – “*Əyləncə bitdi*”) tam verməsə də, yaxın mənadan istifadə olunmuşdur.

Daha sonra, “*I don’t give a damn*” [29, s. 6] cümləsinə ekvivalent üsulla “*Bu, mənim vecimə də deyil.*” [4, s. 10] kimi tərcümə edərək, orijinaldakı “*not to give a damn- not to care at all about someone or something (heç kimi və ya heç nəyi vecinə almamaq)*” ifadəsinə olduğu kimi çatdırmışdır.

Orijinaldakı “*I didn’t feel like being lectured to...*” [29, s. 6] cümləsinə “*Səninbaşına ağıl qoymağa* çalışalar..” [4, s. 10] şəklində tərcümə etmək üçün,

antonim üsulundan istifadə olunmuşdur.

Başqa bir nümunədə deyilir: “*Then I sat down on his **cement bed** again*” [29, s. 7]. – “*Sonra yenə də qayıdıb onun **beton çarpayısında** oturdum*” [4, s. 11]. Burada “*cement bed*” birləşməsi öz ekvivalenti olan “*beton çarpayı*” ilə ifadə olunmuşdur.

Əsərdə “*to shoot the bull*” [29, s. 8] ifadəsinə bir çox yerlərdə rast gəlsək də, hər dəfə ayrı cür tərcümənin şahidi oluruq. Məsələn, “*So I shot the bull for a while*” – “*Başladım girişməyə*” ; “*I was sort of thinking something else while I shot the bull*”- “*Dilimə güc versəm də, fikrim tamam ayrı yerdəydi*”; “*I mean I could shoot the old bull to old Spencer*” -“*O mənada ki, bir yandan qoca Spensərə gopa basıram...*” [4, s. 13]. Hər üç nümunədə analoq üsulu ilə tərcümə olunsada, hər dəfə fərqli frazeoloji birləşmələrin köməyindən istifadə olunmuşdur.

“*They were coming in the goddam window*” [29, s. 9] cümləsini tərcüməçi “*Vitrinlərdə saxlanan manekenlər kimi*” [4, s. 13] deyərək tərcümə etmişdir, analoq üsuldan istifadə edərək, “*goddam window*” epitetini, “*manekenlər kimi*” təşbehinə çevirərək, özünəməxsus üslub nümayiş etdirmişdir.

“*Ten times worse than old Thurmer*” [29, s. 9] cümləsi antonim (antonymic) üsul vasitəsilə, “*Mister Termer onun yanında toya getməlidir*” [4, s. 13] şəklində tərcümə etmişdir.

“*It drives me crazy*” [29, s. 9] – “*O saat özümdən çıxıram*” [4, s. 14] cümləsi haqqında deyərək ki, bu, müəllifin çox işlətdiyi bir ifadədir və ekvivalent üsulla tərcümə olunmuşdur. Buna oxşar bir misal: “*It makes me so depressed I go crazy*” [29, s. 9] – “*Hirsimdən az qalıram, dəli olam*” [4, s. 14] cümləsində də bu üsuldan istifadə olunmuşdur. Sadəcə, “*özündən çıxmaq*” frazeoloji birləşmə olsa da, “*dəli olmaq*” həqiqi mənada işlənmişdir.

Bundan başqa, “*I’d like to put some sense in that head of yours, boy.*” [29, s. 9] – “*Bilmirəm, sənin başına necə ağıl qoyum*” [4, s. 14] cümləsi ekvivalent tərcüməyə nümunədir.

“*That was a sheer lie*” [29, s. 10] cümləsini tərcüməçi dilimizə belə çevirmişdir: “*Ağ yalan danışırıdım*” [4, s. 16]. Bu cümlədə “*ağ yalan*” epitetdir, həqiqi mənada

yalanın rəngi olmur və ifadə dilimizə analoq üsulla, yəni oxşar mənalı sözün istifadəsi vasitəsilə tərcümə edilmişdir.

“We all had to stand up in the grandstand and **give him a locomotive**-that’s a cheer” [29, s. 10] – “Bizə də tapşırıbmışdılar ki, o gələn kimi tribunallarda hamımız yerimizdən dik atılıb **boğazımıza güc verək**, yəni onun şərəfinə “ura” bağırıq.” [4, s. 16] Nümunədə vurğulanan sözlərin tərcüməsi zamanı, analoq üsul istifadə olunmuşdur.

“That killed me” [29, s. 10] – “Bunu eşidəndə ətim lap töküldü” [4, s. 16] nümunəsində məcazi mənalı ifadə analoq üsulla dilimizə frazeoloji birləşmə kimi tərcümə edilmişdir.

“About **eighty-five times** a day old Ackley barged in on me” [29, s. 11] – “Gündə **azı səksən beş dəfə**duşdan ötəri mənim zəhləmi töküldü, su quşuydu, elə bil.” [4, s. 18] - cümləsində “səksən beş dəfə” ifadəsi hiperboladır, yəni həqiqi mənadan daha çox şişirdilmə mövcuddur. “Barged in on me” ifadəsi isə analoq üsulla “zəhlə tökmək” (bezdirmək) frazeoloji birləşməsi kimi tərcümə edilmişdir. Ardınca, “su quşuydu elə bil” təşbehinə rast gəlirik ki, bu hissə orijinalda verilməmişdir, mütərcimin öz əlavəsidir və izah xarakteri daşıyır, təsviri üsulla tərcüməyə misal ola bilər.

“He damn near **made you sick**...” [29, s. 12] – “**Ürəyim bulanırdı**” [4, s. 19] cümləsində məcazi mənalı “to make you sick” (xəstə etmək, bezdirmək) ifadəsi analoq üsulla “ürəyini bulandırmaq” frazeoloji birləşməsinə çevrilmişdir.

“Boy, could he **get on your nerves** sometimes.” [29, s. 12] cümləsi ekvivalent üsulla tərcümə olunaraq, “Lap **adamin əsəbləriylə oynayır.**” [4, s. 19] şəklində verilmişdir, hər iki dildə frazeoloji birləşmədir.

“...and his ears were always dirty as hell” [29, s. 13] – “...**qulaqlarının içi pas bağlayıb**” [4, s. 21]. Verilmiş nümunədə “qulağı pas bağlamaq” frazeoloji birləşmədir, ingilis dilindən dilimizə analoq üsulla tərcümə olunmuşdur.

“I sort of closed one eye, **like I was taking aim at it**” [29, s. 13]. - “**Nişan alan adam kimi** gözümün birini qıyıb baxdım.” [4, s. 21] – təşbehdir, ekvivalent üsulla tərcümə olunmuşdur.

“I **nearly got killed** doing it, too.” [29, s. 14] – “**Çıxaranda az qaldı o dünyalıq**

olam.” [4, s. 22]– cümləsindəki “*killed*” ifadəsinə “It damn near killed old Ackley, though.” [29, s. 14] – “*Ekli uğunub özündən getdi.*” [4, s. 22] cümləsində də rast gəlirik. Birinci cümlədə “*to kill*”- “*ölmək, o dünyalıq olmaq*” ifadəsi ekvivalent üsulla tərcümə olunmuşdur, “*o dünyalıq olmaq*” frazeoloji birləşmə olaraq, daha bədii məzmun daşıdığı üçün, “*ölmək*” feilinin yerində işlənmişdir. İkinci cümlə isə, dilimizə analoq üsulla tərcümə edilmişdir, belə ki, orijinaldakı cümlədə gülüş məzmunu olmasa da, dilimizə edilən tərcümədə “*uğunub özündən getmək*” frazeoloji birləşməsi vasitəsilə, yeni məna qazandırılmışdır.

“...and it hurt like hell” [29, s. 14] - “*Beynimin içi tərpanədi*” [4, s. 22] – dilimizə analoq üsulla tərcümə edilmişdir, “*beynin içi tərpanmək*” burada məcazi mənada verilmişdir, “*like hell*” ifadəsi “*çox*” mənasını bildirdiyi üçün, burada da cümlə “*çox ağrımaq*” kimi başa düşülür.

“... a guy getting hit on the head with a rock or something- **tickled the pants off Ackley.**” [29, s. 14] - “*Sən burada bundan ötəri başını yaracaqsan, o da utanmaq əvəzinə, **şalvarını batıranacan güləcək.***” [4, s. 22] - burada frazeoloji birləşmənin dilimizə ekvivalent üsulla elə frazeoloji birləşmə vasitəsilə tərcümə olunduğunun şahidi oluruq.

“*I’ve asked you about fifty...*” [29, s. 14] - “*Bayaqdan min dəfə demişəm*” [4, s. 23] - Nümunədə hər iki dildə məcazi mənalı söz kimi hiperboladan istifadə olunduğunu görürük, lakin analoq üsulla tərcümə olunmuşdur, belə ki, “*əlli dəfə*” kimi tərcümə olunmalı olan ifadə, dilimizdə daha çox işlənən “*min dəfə*” ifadəsi ilə əvəz olunmuşdur, buna baxmayaraq, məna anlaşılr və oxucu tərəfindən başa düşülür.

“...so I went down to the can and **chewed the rag** with him while he was shaving” [29, s. 16] – “*İstəyirdim, o üzünü qırxıb qurtaranacan bir az **laqqırtı vuraq.***” [4, s. 25] - Gördüyümüz nümunədə “*chew the rag*” frazeoloji birləşmədir, mənası “*boş danışmaq, söhbət etmək*” deməkdir, dilimizə də frazeoloji birləşmə şəklində “*laqqırtı vurmaq*” kimi tərcümə olunmuşdur və bu cür tərcümə ekvivalent tərcümə adlandırılır [59].

“*I mean he was mostly a **Year Book kind** of a handsome guy.*” [29, s. 17] - “*Yəni onun gözəlliyi **albom gözəlliyi** idi*” [4, s. 25]. - Burada bənzətmə olaraq, oğlanın

gözəlliyi albomla müqayisə olunur və, ingiliscə olan nümunədə “kind” sözü olduğu üçün, təşbeh, azərbaycanca olan nümunə isə, metafora hesab olunur və bu keçidi biz ekvivalent tərcümə üsuluna aid edə bilərik.

“*To knock*” feilinin işləndiyi iki nümunəni müqayisə edək:

1) “*I was knocking myself out.*” [29, s. 17] - “*Lap özümü həlak eləmişdim.*” [4, s. 27] - bu hissədə, “*knock*” feili “*çox işləmək, özünü yorma*q” mənasında işlənmişdir, dilimizə tərcümə zamanı isə, mənə şişirdilərək, “*özünü öldürmək*” mənasında işlənən “*özünü həlak eləmək*” frazeoloji birləşməsindən istifadə olunmuşdur və belə tərcüməni biz analoq tərcümə üsuluna misal göstərə bilərik.

2) “*Don’t knock yourself out or anything.*” [29, s. 20] – “*Özünü elə də çox əziyyətə salma.*” [4, s. 31] - Burada isə, yenə də, “*iş görərək çox yorulmaq, özünü əziyyətə salmaq*” mənası var və hər iki dildə eyni dərəcədə başa düşülür və ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə olunmuşdur.

“*Boy, I nearly **dropped dead**...*” [29, s. 18] - “*Az qaldı **huşum başımdan çıx**a...*” [4, s. 28]-Verilmiş nümunədə “*to drop dead*” ifadəsi “*ölmək*” mənasına gəlir, tərcümədə isə belə ifadəyə rast gəlmirik. Hər iki ifadə məcazi mənalıdır, frazeoloji birləşmədir, analoq üsulla tərcümə edilmişdir.

“*She went around in about **a hundred and seventy**, for nine holes.*” [29, s. 19]- “*Doqquz çalaya düşənəcən, az qala **yüz yetmiş** zərbə vururdu.*” [4, s. 29]- Göstərilən nümunədə hər iki ifadə hiperbolaya misaldır və ekvivalent üsulla tərcümə edilmişdir.

“*I couldn’t **get her off my mind.***” [29, s. 19]- “*Heç cür bu qızı **beynimdən çıx**ara bilmirdim.*” [4, s. 30]- Burada hər iki ifadə frazeoloji birləşmədir və Azərbaycan dilinə ekvivalent yolla tərcümə olunmuşdur.

“*They both **laughed like hyenas** at stuff.*” [29, s. 21] - “*Elə ikisi – Brossar da, Ekli də kinoda **qız kimi qaqqıldaş**andılar.*” [4, s. 33] - Hər iki nümunədə rast gəldiyimiz “*like*”, “*kimi*” sözləri, məcazi mənanın təşbeh vasitəsilə yaradıldığını göstərir. “*Hyena*” heyvan növü (kaftar, goreşən) olsa da, tərcümədə “*qız kimi*” ifadəsi ilə əvəz olunmuşdur və analoq yolla tərcümə üsuluna uyğundur.

Eyni ifadənin işləndiyi başqa bir nümunədə isə deyilir:

“*Looking guys and their dates, all of them **laughing like hyenas** at*

something you could bet wasn't funny." [29, s. 45] - "*Küçədən keçən oğlan və qızlar və ya gecənin bu vaxtında **goreşən kimi qaqqıldaşan** pijon uşaqlar gözə dəyirdi. Gülməli şey olsa heç belə gülməzdilər.*" [4, s. 71] - burada isə hər iki ifadə təşbehdir və ekvivalent yolla tərcümə olunmuşdur.

*"He'd already told me about it **a hundred times**"* [29, s. 21] – "*O bunu mənə, bəlkə, **bir yüz dəfə** danışmışdı.*" [4, s. 34] - "*Yüz dəfə danışmaq*" mübaliğə(hiperbola)-dır və hər iki dildə ifadə dəyişmədən, olduğu kimi verildiyi üçün, bir-birinə ekvivalent hesab olunurlar. *"But he was about **fifty times** as intelligent."* [29, s. 22] – "***Yüz dəfə** ağıllıydı.*" [4, s. 34] - Verilmiş nümunədə tərcüməçi ifadəni "*əlli dəfə*" kimi tərcümə edə biləcəyi halda, "*yüz dəfə*" olaraq göstərmişdir. Hər iki ifadə hiperbola hesab olunur, ekvivalent yolla tərcümə də uyğun ola bilərdi, lakin tərcüməçi analoq üsuldan istifadə etmişdir, bunu da dilimizdə "*yüz dəfə*" ifadəsinin daha çox işlənməsi ilə bağlaya bilərik. *"And they weren't just **shooting the crap**"* [29, s. 22] - "*Özü də **xala-xətrin qalması**n deyər yox, səmimi-qəlbədən*" [4, s. 34]. - Göstərilən nümunədə "*shoot the crap*" ifadəsi "*yola vermək, başından etmək*" kimi başa düşülür, frazeoloji birləşmədir, tərcümə zamanı milliləşdirilmişdir və "*xala-xətrin qalması*n", yəni ki, "*bir şeyi ürəkdən deyil, yola verərək yerinə yetirmək*" kimi başa düşülən məcazi mənalı ifadə ilə əvəz edilmişdir, analoq tərcümə üsuluna misal ola bilər.

*"I heard his **goddam stupid footsteps**"* [29, s. 23] – "*Onun **çər dəymiş addımlarının** səsinə eşidəndə...*" [4, s. 36] – Bu nümunədə "*stupid*" sözü tərcümədə atılmışdır, "*goddam*" sözü isə analoq üsulla "*çər dəymiş*" kimi tərcümə olunmuşdur. "*Goddam stupid footsteps*" ifadəsi, həmçinin epitet hesab olunur.

Mübaliğəyə aid bir neçə misalla da tanış olaq:

1) *"...and he weighed about **a ton**."* [29, s. 25] – "*Ağırılığı azı **bir ton** olardı.*" [4, s. 39]

2) *"...for around **ten hours**"* [29, s. 25] – "*Azı bir **on saat** çəkdi.*" [4, s. 39] - Yuxarıda göstərilən hər iki ifadədə hiperbola vardır və olduğu kimi tərcümə olunaraq ekvivalent üsuldan istifadə olunmuşdur.

“*He was a **goddam stupid moron.***” [29, s. 25] – “**Çünkü gönün qalındı, qanmazın, heyvanın yekəsisən.**” [4, s. 39] - Verilmiş nümunədə, “*stupid*” sözü “*qanmaz*” sözü ilə, “*moron*” sözü “*heyvan*” sözü ilə əvəz edilmişdir, hər ikisində ekvivalent üsuldan istifadə olunsada, “*goddam*” sözünün tərcüməsi fərqlidir, burada tərcüməçi hər yerdə etdiyi kimi “*çər dəymiş*” sözünü yazmayıb, onun əvəzində “*gönün qalındır*” yazıb ki, bu da əslində orijinalda yoxdur və əlavə hesab olunur, bu sözün vasitəsilə obrazın dilindən “*heyvan*” deməyə çalışıb. Ümumilikdə, bu cümlənin tərcüməsini kombinə üsula aid hesab etmək olar.

Növbəti nümunədə deyilir: “*He looked **sort of spooky in the dark.***” [29, s. 26] – “*Qaranlıqda lap **cinə oxşayırdı.***” [4, s. 41] - Hər iki ifadədə məcazi mənəli söz olan təşbehə rast gəlik və ekvivalent üsulla dilimizə tərcümə olunmuşdur.

Bundan başqa, “*That killed me.*” [29, s. 27] - “*Kəfim duruldu.*” [4, s. 42] – antonim tərcüməyə misal ola bilər. Əslində, əsərin bir çox hissəsində “*to kill*” feili “*öldürmək, məyus etmək, qanını qaraltmaq*” mənalarında işlənsə də, məhz burada müsbət mənada verilmişdir.

İndi isə, müəllifin çox işlətdiyi “*bastard*” sözünün müxtəlif işlənmə yerlərinə nəzər salaq:

- 1) “*Ackley was a very nosy **bastard***” [29, s. 19]- “**Donuz kimi burnunu hara gəldi soxurdu.**” [4, s. 31] – “*bastard*” sözünün hərfi mənasının “*heyvan*” olduğunu nəzərə alaraq, burada insanın heyvana, donuza bənzədilməsini təşbeh adlandırmaq bilərik, analoq üsulla tərcümə edilmişdir.
- 2) “*...what a **handsome, charming bastard** you are.*” [29, s. 20] – “**Sənin necə qəşəng, şokolad kimi oğlan olduğunu...**” [4, s. 31] - burada “*handsome*” sözü ekvivalent üsulla “*qəşəng*” olaraq, “*charming*” sözü analoq üsulla “*şokolad kimi*” olaraq tərcümə olunub, “*şokolad kimi*” ifadəsi təşbehdir, “*charming*” sözünə çox da yaxın mənə vermədiyi üçün bunu mütərcimin əlavəsi, mənə dəyişikliyi adlandırmaq olar. “*Bastard*” sözü isə hər zaman mənfi mənada verilsə də, burada müsbət mənada verilib, orijinalda oğlanın “*bastard*” adlandırılmasını isə metafora hesab etmək olar.

3) *He said: "That **bastard**..."* [29, s. 21] – *"O **heyvanla**..."* [4, s. 33] – *dedi.* – burada ekvivalent üsulla tərcümə edilib, ifadə özü isə metaforaya misaldır.

4) *"The hell he did, the **bastard**."* [29, s. 24] – *"Yalan deyir, **əclaf**."* [4, s. 38] – bu ifadədə "*bastard*" sözünün əvəzində daha neqativ mənalı bir söz yazılmışdır, analoq üsulla tərcümə edilib.

Ümumilikdə, tərcüməçi sanki təkrara yol verməmək üçün hər dəfə ifadəni fərqli cür tərcümə etməyə çalışmışdır.

*"He still didn't hear me. **He slept like a rock**."* [29, s. 28] – *"Yenə də eşitmədi. **Daş kimi yatmışdı**."* [4, s. 44] – məcaz növü olaraq burada təşbehdən istifadə olunub, he- bənzəyən, rock- bənzədilən tərəfdir. Ekvivalent üsulla dilimizə tərcümə edilmişdir.

"My nerves were shot." [29, s. 29] – *"Əsəblərim yaman gərilmışdi."* [4, s. 45] – Nümunədə hər iki dildə ifadə frazeoloji birləşmə ilə ifadə olunmuşdur və analoq üsulla tərcümə edilmişdir.

*"I could see my mother **going** in Spaulding's and asking the salesman a **million** dopy questions"* [29, s. 29]. – *"Anam bu konkiləri almaq üçün neçə idman malları mağazasına **ayaq döyüb**, satıcılara **min cür** dil töküb"* [4, s. 45]. - Verilmiş nümunədə "*going*" sözü analoq üsulla dilimizə "*ayaq döymək*" frazeoloji birləşməsi kimi tərcümə edilmişdir. "*A million*" sözü isə dilimizə "*min*" olaraq çevrilmişdir, burada tərcüməçi elə "*milyon*" sözünün özündən də istifadə edə bilərdi, amma görünür, "*min*" sözü dilimizdə daha çox işləndiyi üçün, onu üstün tutmuşdur; hər iki ifadə hiperboladır, analoq üsulla tərcümə edilmişdir.

"Women kill me" [29, s. 30]. - *"Belə qadınları görəndə ağlım başımdan çıxır"* [4, s. 47]. - Hər iki cümlədə məcazi mənalı sözlərdən istifadə edilsə də, burada hərfi tərcümə yoxdur, frazeoloji birləşmələrin analoq üsulla tərcüməsinə yol verilmişdir.

"Pencey? It's not too bad. It's not paradise or anything..." [29, s. 31] - *"Pensidən? O qədər də bəd deyil. Düzdü, cənnət zad da deyil..."* [4, s. 48] - Ekvivalent üsulla tərcümə edilən bu cümlədə Pensi cənnətlə müqayisə edilmişdir.

*"I had her **glued to her seat**."* [29, s. 32] - *"**Ağzı açıla qalmışdı**."* [4, s. 49] - Burada iki fərqli frazeoloji birləşmənin analoq üsulla tərcüməsinin şahidi oluruq, "*glued*

to her seat” ifadəsi “donub yerində qalmaq, təəccüblənmək” mənasını bildirdiyi üçün, elə bu mənanı verən “ağzı açıla qalmaq” ifadəsi ilə tərcümə edilmişdir.

Digər bir nümunədə deyilir : “Her mother knew my mother, and I could picture her **breaking a goddam leg** to get to the phone and tell my mother I was in New York.” [29, s. 33] – “O isə anamı yaxşı tanıyır və təsəvvür eləyirəm ki, o, **qıçlarına yazığı gəlmədən** necə dərhal telefona cumub mənim Nyu-Yorkda olduğumu anama xəbər verir.” [4, s. 52] - burada “breaking a goddam leg” məcazi mənada işlənmiş frazeoloji birləşmədir və analoq üsulla dilimizə, özünə yaxın mənanı verən “qıçlarına yazığı gəlmək” ifadəsi kimi tərcümə edilmişdir.

“Who’s calling me up at this **crazy goddam hour**?” [29, s. 36] – “**Gecənin bu vaxtında hansı sarsaqdı** məni yuxudan eləyən?” [4, s. 56] – Verilmiş nümunədə, “crazy goddam hour” epitetinin hərfi tərcüməsinə rast gəlmirik, bunun əvəzində “crazy” sözünün mənasını verən “sarsaq” ifadəsi saata deyil, insana aid edilmişdir. Saat sözü vaxt sözünə çevrilərək, formasını və məcazlığını itirsə də, məna hələ də anlaşılır, cümlə, ümumilikdə analoq üsulla dilimizə tərcümə edilmişdir.

“Boy, she **was a real tigress** over the phone.” [29, s. 36] - “**İlahi, telefonda lap şir kimi** nərildəyirdi” [4, s. 56] - Bu nümunədə, orijinaldakı cümlə “to be” feili vasitəsilə yaranmışdır, bənzətmə qoşması yoxdur, insanı birbaşa heyvana məxsus adla adlandırır, bir sözlə, metaforadır. Tərcüməsində isə, “kimi” qoşması vardır və təşbehdən istifadə olunub- metaforadan təşbehə keçid baş vermişdir. Nyumark metaforanın tərcümə üsullarını ümumilikdə yeddi qrupa ayırır və belə tərcüməni “metaforanın təşbehə tərcüməsi” adlandırır. Əgər hərfi tərcümə edilsəydi, “tigress” ifadəsini tərcüməçi “dişi pələng” adlandırmalı idi, amma burada da o, özünəməxsus dəyişiklik etmişdir.

Aşağıdakı cümlələrin hər birində “baxmaq” mənasını verən frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinə rast gəlirik. Analıq üsulla tərcümə edilərək, hər biri fərqli sözlərlə əvəz olunmuşdur. Məna isə qorunub saxlanılmışdır. Tərcüməçi çalışmışdır ki, dilimizdə də eyni mənanı verən frazeoloji birləşmələrdən istifadə etsin.

- 1) “I started **giving her the old eye** a little bit...” [29, s. 39] - “Elə ona **göz-qaş eləmək** istəyirdim ki,...” [4, s. 60]

- 2) “*I gave him this very cold stare.*” [29, s. 39] – “*Tərs-tərs onu süzdüm.*” [4, s. 61]
- 3) “*I just gave all three of them this very cool glance and all.*” [29, s. 39] - “*Yox, mən onlara şorgözlüklə baxmırdım, əksinə, çox laqeyd aparırdım özümü.*” [4, s. 61]
- 4) “*Old Mart said she’d only caught a glimpse of him.*” [29, s. 41] - “*Marti də dedi ki, gördü, amma gözünün ucuyla.*” [4, s. 65]

“*I should’ve given them the freeze*” [29, s. 39] - “*Bir istədim üz-gözümü turşudub onları yerlərində oturdam,...*” [4, s. 61] - Burada hər iki nümunədə frazeoloji birləşmə şəklində məcazi mənalı sözlərdən istifadə olunmuşdur və analoq üsulla dilimizə tərcümə edilmişdir.

“*I’d just about broken her heart.*” [29, s. 41] - “*Az qala ağlayacaqdı.*” [4, s. 65] - Verilən cümlədə orijinalda frazeoloji birləşmə şəklində məcazilik olsa da, analoq üsulla tərcümədə bunun itdiyini, həqiqi mənə ilə əvəzləndiyini görürük.

“*Boy, old Laverne and Bernice nearly committed suicide when they heard that*” [29, s. 41]. - “*İlahi! Lavern ilə Bernis bunu eşidəndə az qaldılar ki, intihar edələr.*” [4, s. 65] – Göstərilən ifadə olduğu kimi, ekvivalent üsulla tərcümə edilmişdir, hər ikisində şişirtməyə, hiperbolaya rast gəlirik.

Aşağıdakı cümlələrdə eyni məcazi mənalı ifadənin fərqli yerlərdə işlədilməsini görürük:

- 1) “*...I got old Jane Gallagher on the brain again*” [29, s. 42]. - “*Birdən yenə Ceyn yadıma düşdü*” [4, s. 66]. (analoq üsul)
- 2) “*I got her on and I couldn’t get her off*” [29, s. 42]. - “*Yadıma düşdü və nə qədər elədim onu başımdan çıxara bilmədim*” [4, s. 67]. (analoq üsul)
- 3) “*I still couldn’t get her off my brain*” [29, s. 42]. - “*Ancaq yenə də bunu beynimdən çıxara bilmədim*” [4, s. 67]. (ekvivalent üsul)

Bu cümlələrin tərcüməsi zamanı, tərcüməçi maksimum dərəcədə yaxın mənanın verilməsinə, frazeoloji birləşmənin elə frazeoloji birləşmə ilə əvəz olunmasına çalışmış və nail olmuşdur.

Aşağıdakı cümlələrdə, eyni ifadə fərqli yerlərdə fərqli cür tərcümə olunub:

- 1) “*I know old Jane like a book*” [29, s. 42]. - “*Ceyni mən ovcumun içi kimi tanıyıram*” [4, s. 67].

2) “I knew her **like a book**” [29, s. 42]. - “Ceyni mən beş barmağım kimi tanıyıram” [4, s. 67].

“Like a book” ifadəsi təşbehtir və hər iki cümlə analoq üsulla tərcümə edilmişdir. Təkrarçılığa yol verməmək üçün, tərcüməçi hər dəfə yeni ifadədən istifadə etməyə çalışmışdır ki, bu da əsərin rəngarəngliyini artırır.

“It’s so pretty **it just about kills you**” [29, s. 44]. - “Az qalır, adamın **huşu başından çıxa**” [4, s. 70]. - Nümunədə, frazeoloji birləşmə formasındakı məcaziliyin analoq üsulla tərcümə olunduğunu görürük.

“You can hear it **for miles**” [29, s. 45]. - “O səsi **yüz mil** aralıdan eşidəndə belə...” [4, s. 71] – Burada, “yüz” sözü tərcümədə əlavə olunub, hər iki cümlədə mübaliğə var və analoq üsulla dilimizə tərcümə olunmuşdur.

Nümunələrdə əsasən, məcazi mənalı sözün məxəz dildəki mətndən seçilməsinə üstünlük verilmişdir, bəzi hallarda isə, məxəz mətndəki həqiqi mənalı sözün və ya ifadənin hədəf dildə məcazi mənalı ifadə ilə tərcüməsinə rast gəlinir, bunların maraqlı məqamlar olduğunu nəzərə alıb, təhlildə yer vermək qərarına gəldik. Ümumilikdə, deyə bilərik ki, əsərin tərcüməsində ən çox istifadə olunan üsul- analoq üsuldur ki, bu da tərcüməçidən bilik və bacarıq, dünyagörüşü tələb edir. Eyni zamanda, analoq üsulun vasitəsilə, əsər hərfi tərcümədən uzaqlaşır, dili zəngin olur.

NƏTİCƏ

Dil, ümumilikdə xalqın tarixi, keçmişi, mədəniyyəti, məişət tərz, adət-ənənələri ilə birbaşa bağlıdır. Dildəki xüsusi məna daşıyan sözlər isə, xüsusilə, həmin xalqın milli koloritini özündə əks etdirir. Buradan belə nəticəyə gələ bilərik ki, iki dildəki mətnləri müqayisə edən zaman ortaya çıxan fərqlər, bəzən hər hansı bir sözün qarşılığının, ekvivalentinin tapılmaması, bir məcazi mənalı ifadənin məxəz dildə hədəf dildən daha çox emosional tərzdə verilməsi, mənanın qüvvətinin azaldılması, artırılması, tərcümə zamanı ifadənin tamam başqa ifadə ilə əvəz olunması- bütün bunlar hamısı elə iki dilin, xalqın mədəniyyət fərqiindən irəli gəlir.

Tədqiqat işində qeyd etdiyimiz kimi, tərcüməçinin qarşısında böyük bir vəzifə durur. O verilən əsərdəki məcazi mənalı sözün altında yatan əsas mənanı anlamalı, dərk etməli, hədəf dildə bu ifadənin ən yaxın ekvivalentini tapmalı, bu zaman mənadən uzaqlaşmamalı, öz oxucusuna mənanı maksimum dərəcədə doğru və anlaşılan tərzdə çatdırmalıdır. Bu yolda onun qarşısında bir çox maneələr dayanır ki, bunlardan da ən birincisi, onun dərin biliyinin olmaması, söz bazasının zəif olması ola bilər. Bu halda, o səhvlərə yol verəcək, oxucu tərəfindən əsər yanlış başa düşüləcək, bəlkə də, məxəz dildə əsəri yazan müəllif geniş bir kütlə tərəfindən tənqid olunacaq. Bu kimi halların qarşısının alınması üçün, tərcüməçi daim öz üzərində işləməli, mütaliələr etməlidir, məxəz dilə mükəmməl şəkildə yiyələnəlməlidir.

Dissertasiyanın birinci fəslində məcazi mənalı söz anlayışı barəsində ətraflı məlumat verilmiş, məcazi mənalı sözlərin bir dildən digərinə tərcüməsi zamanı tərcüməçinin qarşılaşacağı problemlər haqqında danışılmış, tərcüməçinin belə məqamlarda nələrə diqqət etməli olduğundan bəhs edilmiş, bu problemlərin həlli yolları araşdırılmışdır. Bundan başqa, məcazi mənalı sözlərin növləri təsnif edilmiş, hər birinin dilə qatdığı bədiilik nümunələrlə əks olunmuş, dissertasiya işində həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində, müxtəlif ədəbiyyatlardan götürülmüş bir çox misallarla mövzu dərinlən təsvir olunmuşdur.

Birinci fəsildə, həmçinin dilin cəmiyyətdə rolu, məcazi mənalı sözlərin yaranma tarixi, növləri barədə geniş yazılmış, alimlərin fikirlərindən sitatlar

gətirilmiş, A.Ələsgər, S.Vurğun, B.Vahabzadə, M.S. Ordubadi və s. kimi şair və yazıçıların əsərlərindən konkret nümunələr göstərilərək, onların məcazi mənalı sözlərdən istifadə üsullarına diqqət yetirilmişdir. Dissertasiya yazılarkən bir çox ingilis və rus müəlliflərinə müraciət olunmuşdur. Ədəbiyyatımızda qədimdən bəri yazılmış əsərlərdən nümunələr göstərilməsi, dilimizin nə qədər zəngin olduğuna işarədir. Həmçinin, ingilis dilinin də, ikimənalı sözlərlə, idiomatik ifadələrlə və frazalarla nə qədər zəngin olduğunu bilirik. Bu iki dilin müqayisəsi maraqlı məqamları ortaya çıxarmış, həm də tərcüməçidən sözlərlə oynamaq üçün məharət tələb etmişdir, fikrimcə, o, bunun öhdəsindən uğurla gəlmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslində isə, Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri haqqında ümumi məlumat verilmiş, əsərdə işlədilmiş məcazi mənalı sözlərdən bir çox nümunələr göstərilərək, onların dilimizə tərcüməsi zamanı baş verən dəyişikliklərdən bəhs olunmuşdur.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslə tədqiqat işinin əsas hissəsini təşkil edir. Burada müqayisəli-təhlil metodu ilə, əsərin məxəz (ingilis) və hədəf (Azərbaycan) dilindəki ifadələrə nəzər salarkən, iki dilin də zənginliyinin şahidi oluruq. Bu mənada, tərcüməçinin geniş dünyagörüşü və məcazi mənalı sözlərə spesifik yanaşma tərzini diqqət çəkir. O, bəzən ağla belə gəlməyən, gündəlik həyatda az istifadə olunan, unudulan məcazi mənalı ifadələrimizi taparaq ortaya çıxarmış və əsərdə düzgün yerlərdə istifadə etmişdir, bəzən hansısa ifadəni ixtisar etmiş, bəzən isə özündən əlavələr etmişdir. Yeniyetmənin dili ilə danışmaq üçün o, bəzən kobud ifadələrdən istifadə edir, bəzən isə mənanı yumşaldır. Bu mənada, onun işi təqdirəlayiqdir.

Tərcümə zamanı, bir çox üsul və metodlardan istifadə olunmuşdur. Məsələn, analoq, ekvivalent, antonim, kalka, kombinə üsul və s. Bunlardan başqa, Nyumarkın qeyd etdiyi tərcümə üsullarından: *metaforanın silinməsi*, *metaforanın təşbehə tərcümə edilməsi* kimi üsullara da rast gəlirik. Ən çox istifadə olunan üsul isə, *analoq* üsuldur. Burada tərcüməçi hərfi tərcümədən qaçmış, daha çox ifadənin dilimizdə tez-tez işlədilən və xalq dilinə uyğun ifadə ilə tərcümə edilməsinə çalışmışdır.

Növbəti çox rast gəlinən üsul isə ekvivalent üsuldur ki, burada tərcüməçi ifadənin mənasını olduğu kimi çatdırmağa çalışmışdır. Antonim üsulu ən az rast gəlinən

üsullardan biridir. Bəzən isə, bir cümlə daxilində bu üsullardan iki və daha artığının istifadəsinə şahid oluruq, belə tərcüməni biz kombinə üsul adlandırırıq.

Bundan başqa, nümunələr əsasında görürük ki, eyni bir məcazi mənalı ifadə əsərdə bir çox yerdə işlənmişdir. Tərcüməçi isə, burada asan yola qaçmır, hər dəfə ifadəni fərqli formada tərcümə etməyə çalışır, birləşmənin yaxın mənalarını, sinonimlərini tapıb əsərə gətirərək, əsərin dilini zəngin və maraqlı etməyə çalışır. Bu kimi ifadələrin müqayisəli təhlilinə də tədqiqat işində yer verilmiş, tərcümə üsulları və metodları da ayrı-ayrılıqda araşdırılmışdır. Əsər adından tutmuş, son cümlələrinə qədər məcazi mənalı ifadələrlə zəngindir. Bu, tipik bədii əsərə məxsus xüsusiyyət olsa da, addımbaş belə ifadələrə rast gəlmək, həm də müəllifin imzasıdır, o hər addımda oxucunu düşündürür.

Mütərcim əsərin tərcüməsi zamanı, məcazi mənalı sözlərin növlərindən daha çox metafora, təşbeh, epitet, metonimiyadan və sabit söz birləşmələrindən istifadə etmişdir. Daha çox bu növlərdən istifadə etməsinin səbəbi isə əsərin orijinalında da bu kimi sözlərin çoxluq təşkil etməsidir. Tərcümə zamanı ortaya çıxan digər məsələ isə tərcüməçinin əsəri daha çox analoq üsulla tərcümə etməsidir, bu yolla o, həm əsərin ümumi ideyasına xələl gətirməmiş, həm də öz yaradıcılığını ortaya qoymuşdur.

Tərcümə zamanı analoq üsula müraciət edilməsi, tərcümə sahəsində uğurlu hal hesab olunur, eyni zamanda mütərcimdən daha çox dünyagörüşü, araşdırma tələb edir, çünki bu üsul tərcümə üzrə ən yaxşı üsullardan biridir və hər tərcüməçi bunu edə bilmir və yalnız professional tərcüməçilər bu üsula üz tuturlar.

Tədqiqat işinin nəticəsində, hər bir dilin özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğunu, məcazi mənalı sözlərin də birbaşa xalqın, cəmiyyətin tarixi, yaşam tərzilə bağlı olduğunu və buna uyğun olaraq, bir ifadənin hər dildə fərqli cür səslənə biləcəyinin şahidi oluruq. Məcazi mənalı sözlərin ayrı-ayrı növlərinin də özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır, bəzən mətnə bədii qatmaq üçün, fikri qüvvətləndirmək üçün, bəzən kiçiltmə məqsədiylə, iki insanı və ya əşyanı müqayisə etmək, fərqləndirmək üçün və s. istifadə olunurlar; bu xüsusiyyətlərdən düzgün və yerində istifadə isə mütləqdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. A.M.Cəfərov, “Semantik təhlil” fənnindən mühazirəsi, 2021.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cilddə - Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 2458 s.
3. Buludxan Xəlilov, “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası”, Bakı, Nurlan nəşriyyatı, 2008, 442 səh.
4. C.D.Selincer, “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan”, 2015, 190 səh.
5. Fialə Abdullayeva, “Peşəkar tərcümənin əsasları”, Bakı, 2019, 218 səh.
6. Həsərət Həsənov, “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları”, 2003, 277 səh.
7. Qılınxan Bayramov, “Tərcümə sənəti”, Bakı, 2008, 218 səh.
8. Musa Adilov, Zemfira Verdiyeva, Firəngiz Ağayeva- “Azərbaycan dilinin semasiologiyası” - Bakı – “Elm” – 2019, 304 səh.
9. Musa Adilov, Zemfira Verdiyeva, Firəngiz Ağayeva, “İzahlı dilçilik terminləri lüğəti”, Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 655 səh.
10. Novruzov R. M., “Bədii tərcümənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” – Bakı, Mütərcim, 2011, 256 səh.
11. Rəhim Əliyev, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” – Bakı: Mütərcim, 2008. – 360 səh.
12. Sabir Mustafa, “Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər” monoqrafiyası, Bakı, ADU Nəşriyyatı, 2010, 287 səh.
13. Səlim Cəfərov, “ Müasir Azərbaycan dili - Leksika”, ikinci hissə - üçüncü nəşr, Bakı-2007, 99 səh.
14. Süleyman Səfər oğlu Hüseynov, Elvira Muxtar qızı Qaracayeva, “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, 408səh.

Rus dilində:

15. Алексеева И.С., “Введение в переводоведение” , 2004, 352 ст.
16. А. В. Федоров, “Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы)”, для институтов и факультетов иностранных языков, 2003, 344ст.

17. Бархударов Л. С. , “Язык и перевод- (Вопросы общей и частной теории перевода)”, 1975, 240 ст.
18. Казакова Т.А., “Художественный перевод: в поисках истины”, Из-во Санкт- Петербургского Университета, 2006, 224 ст.
19. Казакова Т.А., “Художественный перевод”, Санкт-Петербург, Общество «Знание», 2002, 113 ст.
20. Казакова Т.А., “Imagery in Translation”, English – Russian, Санкт-Петербург, Союз, 2004, 256 ст.
21. Оболенская. Ю. Л., “Художественный перевод и межкультурная коммуникация”, Москва, Высшая школа, 2006, 335 ст.
22. Огнева Е.А. “Художественный перевод: проблемы передачи компонентов переводческого кода”, Москва, «Эдитус», 2012, 232 ст.
23. Попович А., “Проблемы художественного перевода”, Благовещенск, Из-во Благовещенского Гуманитарного Колледжа, 2000, 196 ст.
24. Солодуб Ю. П., Альбрехт Ф. Б, Кузнецов А. Ю., “Теория и практика художественного перевода”, Москва, Академия, 2005, 304 ст.

İngilis dilində:

25. C. Schaffner, “Translation and norms” , 2004, 140 pages.
26. Holman and Harmon, “A handbook to literature” , Macmillan, 1992, 615 pages.
27. I.R.Galperin- “English Stylistics”, 2010, 334 pages.
28. James. C., “Contrastive Analysis”, London: Addison Wesley Longman Limited, 1980, 216 pages.
29. J.D.Salinger, “The Catcher in the Rye”, 1951, 116 pages
30. Larson, M.L., “Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-language
31. Equivalence”, Lanham: University Press of America, 1998, 149 pages.
32. Miles, M.B. and Huberman, A.M., “An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis”, London: Sage Publication, 1994, 451 pages.
33. M. Holm, “Serving the world”, 2017, 290 pages.

34. Newmark, "A textbook of translation", 1988, 311 pages.
35. Newmark, P. , "Approaches to Translation", Oxford: Pergamon, 1981, 200 pages.
36. Nida, E. , "Principles of Correspondence" chapter from "The Translation Studies Reader", London: Routledge, 1964, 539 pages.
37. Nida, "The theory and practice of translation", 1964, 218 pages.
38. Nord, "Text analysis in translation", 2011, 91 pages.
39. Ross, "Early Theories of Translation", 2000, 216 pages.
40. Susan Bassnett, "Translation studies", 2002, 176 pages.
41. Moentaha, "Bahasa dan Terjemahan", 2006, 272 pages.

İnternet resursları:

42. <http://azadinform.az/az/baxis-bucai/10071/media-mekaninda-dil-ve-medeniyyet/>
43. <https://azerdict.com/az/>
44. <https://az.wikipedia.org/wiki/T%C9%99%C5%9Fbeh>
45. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/figurative>
46. <https://dictionary.cambridge.org/>
47. [https://en.wikipedia.org/wiki/J. D. Salinger](https://en.wikipedia.org/wiki/J._D._Salinger)
48. <http://eser26.blogspot.com/2014/05/mubalig-haqqnda.html>
49. <http://idioms.thefreedictionary.com>
50. <https://literarydevices.net/>
51. <https://ro.wikipedia.org/wiki/Epitet>
52. <https://study.com/academy/lesson/the-catcher-in-the-rye-vocabulary-words.html>
53. <https://writingexplained.org/grammar-dictionary/hyperbole>
54. <https://www.azleks.az>
55. <https://www.britannica.com/topic/The-Catcher-in-the-Rye>
56. <https://www.merriam-webster.com/>
57. <https://www.sparknotes.com/lit/catcher/metaphors-and-similes/>
58. <http://217.64.17.124:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/416/Ceferova%20Konul%20Azerbaijan%20klassik%20asiq%20edebiyatinin%20leksik.pdf?sequence>

59. www.brainyquote.com
60. www.collinsdictionary.com

Məqalələr:

61. Haru Dewi – “A study of Translation strategies and their effects on “The Catcher in the Rye” - University of Indonesia, Journal of Language and Literature ISSN: 1410-5691 (print); 2580-5878 (online) 2020, 270-287 p.
62. Marta Andriivna Karp, Yuliia Kucher – “Lexical and semantic features of meosis and litotes in Jerome David Salinger’s “The Catcher in the Rye” - Lviv Polytechnic National University, «Молодийвчений» • № 11 (87) • листопад, 2020, 98-101 p.
63. Michael O'Mara Shimek- “Translating colloquial idioms/metaphors in "The Catcher in the Rye"- Boston University, a journal of English and American studies 35 (2007): pp. 57-75.
64. Mostafa Sedaghat Rostami- “The Language of the Catcher in the Rye in the Persian Translations”- Department of English Language and Literature, Kharazmi (Tarbiat Moallem) University, Tehran, Iran, 2012, 11 p.